

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ
УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПАВЛІЙ Назарій Іванович

УДК 351:504.03:330.34

ДИСЕРТАЦІЯ

**МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯ
ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ**

Спеціальність 25.00.02 – механізми державного управління

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Н.І. Павлій

Науковий керівник: Коврегін Володимир Володимирович
доктор наук з державного управління, доцент

Харків 2020

АНОТАЦІЯ

Павлій Н.І.. Механізми державного управління формування екологічної політики – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління – Національний університет цивільного захисту України. – Харків, 2020.

В дисертації здійснено обґрунтування теоретичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення механізмів державного управління формуванням екологічної політики.

Досягнення визначеної мети дисертаційного дослідження зумовило необхідність охарактеризувати соціально-економічний розвиток державного управління природоохоронної діяльності, та систематизувати зарубіжний досвід впровадження механізмів державного управління екологічної політики. Було проаналізовано організаційний механізм державного управління екологічної політики, та обґрунтовано шляхи ефективного впровадження фінансового механізму державного управління екологічної політики, окреслено стратегічні напрями удосконалення організаційного механізму державного управління охороною довкілля.

У ході проведеного дослідження було визначено основні напрями формування комплексного механізму державного управління екологічної політики.

Об'єктом дослідження є державне управління формуванням екологічної політики, а предметом дослідження – механізми державного управління формуванням екологічної політики.

Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові прийоми досліджень і спеціальні методи, що ґрунтуються на сучасних наукових засадах управлінської, економічної і споріднених з ними наук.. В основу методології дослідження було покладено системний підхід, методологічна

специфіка якого визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і механізмів, що її забезпечують, на виділення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх у єдину теоретичну картину. Автором використано низку наукових методів, зокрема: гіпотетико-дедуктивний метод формування методології дисертаційного дослідження, який дав змогу сформулювати гіпотезу дослідження, побудувати евристичні моделі охарактеризувати понятійний апарат державного управління формуванням екологічної політики.

Дедуктивний доказ висунутої гіпотези дослідження не тільки підтвердив правильність формування його методології, справедливості висновків, а й дав можливість також висунути й верифікувати практичні рекомендації з удосконалення досліджуваного об'єкта; структурно-функціональний аналіз, сутність якого полягає у виділенні елементів системи механізмів державного управління формуванням екологічної політики, ряд порівняльних методів, що надали можливість аналізу стандартів державного управління формуванням екологічної політики; статистичний метод, що дав змогу розкрити реальні й точні факти стану досліджуваного об'єкта; прогностичний метод, за допомогою якого визначено більш віддалені перспективи його розвитку; теоретико-концептуальний метод, що визначив напрям дослідження, втілений в аналізі функцій, структури та параметрів об'єкта, та дав змогу позначити, осмислити, описати та порівняти роль механізмів державного управління формуванням екологічної політики, уточнити їх функції в діяльності кожної з підсистем, оцінити результати управлінського впливу, виявити перспективи й механізми.

Інформаційну базу дисертаційного дослідження становили нормативно-правові акти, праці зарубіжних і вітчизняних учених, Інтернет-ресурси, статистична інформація Державного комітету статистики України та інших центральних органів виконавчої влади.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні наукового завдання щодо розвитку теоретичних засад та обґрунтування науково-

прикладних рекомендацій з удосконалення механізмів державного управління формуванням екологічної політики. Таким чином, у дослідженні запропоновано розв’язання актуального для науки державного управління завдання розробки теоретичних засад та обґрунтування науково-прикладних рекомендацій з удосконалення механізмів державного управління формуванням екологічної політики.

Отримані у процесі дослідження результати підтверджують загальну методологію, покладену в його основу, а реалізована мета і завдання дослідження дали можливість дійти в дисертації до логічних висновків.

Ключові слова: державне управління, механізми державного управління, навколишнє екологічне середовище, глобальне управління екологічною безпекою, державна політика щодо навколишнього середовища, комплексний механізм державного управління, фінансовий механізм державного управління, організаційний механізм державного управління.

SUMMARY

Pavlii N.I. Mechanisms of public administration of environmental policy formation. – Qualifying scientific paper, as the manuscript.

Thesis for the scientific degree of a candidate of science in public administration, speciality 25.00.02 – mechanisms of public administration. – National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv, 2020.

Substantiation of the theoretical basis and development of practical recommendations on improvement of mechanisms of public administration of environmental policy has been carried out in the thesis.

Achievement of the defined objective of the thesis research has necessitated to characterize the socio-economic development of public administration of environmental activity as well as to systematize the foreign experience of implementing the mechanisms of public administration of environmental policy.

The organizational mechanism of public administration of environmental policy has been analysed, the ways of effective implementation of the financial mechanism of public administration of environmental policy has been substantiated, the strategic directions of improvement of the organizational mechanism of public administration of environmental policy has been outlined.

During the research, the main directions of the complex mechanism of public administration of environmental policy formation has been defined.

The object of the research is public administration of environmental policy, the subject of the research is the mechanisms of public administration of environmental policy formation.

General scientific research methods and special methods based on modern scientific principles of management, economics and related sciences have made the methodological basis of the thesis research. The methodology of the research has been also based on a systematic approach, the methodological specificity of which is determined by focusing on the object and its mechanisms, on highlighting the various types of connections of a complex object and bringing them into a single theoretical picture. The author has used a number of scientific methods, in particular: hypothetical-deductive method of the thesis methodology formation, which has allowed to formulate a research hypothesis, to build heuristic models to characterize the conceptual apparatus of public administration of environmental policy formation.

Deductive proof of the research hypothesis has not only confirmed the correctness of its methodology, the validity of the conclusions, but also has made it possible to put forward and verify practical recommendations for improving the object under study; structural and functional analysis, the essence of which is in identification of the system elements of mechanisms of public administration of environmental policy formation; a number of comparative methods that have provided an opportunity to analyse the standards of public administration of environmental policy; statistical method that have allowed to reveal the real and exact facts of the state of the object under study; prognostic method, which has

been used to determine more distant prospects for its development; theoretical and conceptual method that has defined the direction of research, embodied in the analysis of functions, structure and parameters of the object, and has allowed to identify, comprehend, describe and compare the role of mechanisms of public administration of environmental policy, to clarify their functions in each of the subsystems, to estimate the results of administrative influence, to reveal the prospects and mechanisms.

Legal regulations, works of foreign and domestic scientists, the Internet resources, statistical information of the State Statistics Committee of Ukraine and other central executive bodies have made the information base of the research.

The scientific novelty of the obtained results provides solution of the scientific problem of the theoretical foundations development and scientific and applied recommendations substantiation for improving the mechanisms of public administration of environmental policy formation. Thus, the study proposes the solution of the problem of the theoretical principles development relevant to the science of public administration and substantiation of scientific and applied recommendations for improving the mechanisms of public administration of environmental policy formation.

The results obtained during the research have confirmed the general methodology underlying it, as well as the objective and tasks realized have given the opportunity to achieve logical conclusions.

Key words: public administration, mechanisms of public administration, environment, global management of ecological safety, public administration of environmental policy, complex mechanism of public administration, financial mechanism of public administration, organizational mechanism of public administration.

Список публікацій по темі дисертаційного дослідження

1. Павлій Н. І. Фінансовий механізм забезпечення еколого-орієнтованого розвитку України. Вісник Національного університету цивільного захисту України. – 2017. – Вип. 2 (11). – (Серія «Державне управління»). С..
2. Павлій Н. І. Особливості державного управління еколого-економічним районуванням територій / Н. І. Павлій // Право та державне управління. – 2019. – № 3. – С. 171-175.
3. Павлій Н. І. Формування системи індикаторів державної підтримки сталого еколого-економічного розвитку / Н.І. Павлій // Публічне управління і адміністрування в Україні. – 2019. – № 13. – С. 69-72.
4. Павлій Н. І. Напрями вдосконалення економічного механізму природоохоронної діяльності / Н. І. Павлій // Вісник Національного університету цивільного захисту України. – 2019. – Вип. 2 (11). – (Серія «Державне управління»). С. 196-201.
5. Павлій Н. І. Фінансовий механізм раціоналізації природоохоронної діяльності на державному рівні / Н. І. Павлій // Інвестиції: практика та досвід. – 2019. – № 19. С. 82-84.
6. Павлій Н. І. Особливості державного регулювання економіки з метою забезпечення природоохоронної діяльності / Н. І. Павлій // Держава та регіони. – 2019. - № 3. – (Серія : «Державне управління»). С. 92-95.

Публікації в закордонних наукових виданнях за фахом:

7. Павлий Н. И. Проблемы и перспективы развития эколого-экономических механизмов в государственном управлении / Н. И. Павлий // East Journal of Security Studies. – 2018. – С. 23-28.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Павлій Н.І. Соціально-економічний розвиток і парадигми природоохоронної діяльності. Публічне управління в системі координат: демократія, децентралізація, місцеве самоврядування: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (18 жовтня 2019 року, Мелітополь, Україна) / відп. ред. Ортіна Г.В. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2019.С. 220-223.

9. Павлій Н.І. Міжнародний досвід удосконалення державних механізмів в сфері екологічної політики. «Формування ефективних механізмів державного управління та менеджменту в умовах сучасної економіки: теорія та практика» Матеріали VII Міжнародної заочної науково-практичної конференції, 29 листопада 2019 р. (м. Запоріжжя). С.103-106.

10. Павлій Н.І. Цілі, завдання, а також заходи по вдосконаленню фінансового механізму охорони довкілля. Державне управління у сфері цивільного захисту: наука, освіта, практика: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 18–19 березня 2020 р. / за заг. ред. В. П. Садкового. – Х. : Вид-во НУЦЗУ, 2020. – С. 73-76.

ЗМІСТ

ВСТУП	11
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ	19
1.1 Соціально-економічний розвиток державного управління природоохоронної діяльності	19
1.2 Взаємодії в соціо- економічній системі антропогенного впливу на екологічну політику	32
1.3. Екологічні чинники при прогнозуванні системи державного управління природоохоронної діяльності	42
Висновки до першого розділу	62
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ	65
2.1. Зарубіжний досвід впровадження механізмів державного управління екологічної політики	65
2.2. Оцінка фінансового механізму державного управління забезпечення екологічного розвитку.....	84
2.3 Організаційний механізм державного управління екологічної політики	98
Висновки до другого розділу.....	129
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ	133
3.1. Шляхи ефективного впровадження фінансового механізму державного управління екологічної політики	133
3.2. Стратегічні напрями удосконалення організаційного механізму державного управління охороною довкілля	150
3.3. Основні напрями формування комплексного механізму державного управління екологічної політики	175

Висновки до третього розділу	192
ВИСНОВКИ.....	197
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	200
ДОДАТКИ	244

ВСТУП

Актуальність теми. Забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку, високої якості життя і здоров'я людей можливо тільки за умови проведення ефективної екологічної політики, координації діяльності в екологічній сфері з урахуванням довгострокових завдань розвитку. Загострення екологічної ситуації у багатьох регіонах України посилює значущість обліку територіальних аспектів використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища (ОНС).

Забруднення навколишнього середовища (НС) займає одне з перших місць серед причин захворюваності і смертності населення, будучи одним з найважливіших чинників депопуляції в Україні. Усе це, у свою чергу, свідчить про неефективність державної екологічної політики (ЕП), що проводиться. В той же час державна екологічна політика покликана виражати інтереси усього населення країни і бути основою і необхідним каталізатором розвитку.

Особливо актуальною проблема вибору моделі взаємовідносин між розвитком економіки і забезпеченням її екологічної безпеки стала для України останніми роками у зв'язку з необхідністю усебічної і негайної модернізації економіки і формуванням комплексного механізму державного управління екологічним розвитком. Загострення екологічних проблем підвищує вимоги до прийнятого Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» потребує впорядкування і управління природокористуванням в довгостроковій перспективі. У зв'язку з цим стає насущною необхідність вироблення ефективної стратегії природоохоронної діяльності в державі. Екологічні наслідки будь-якої господарської діяльності виникають і проявляються в першу чергу на конкретній території. Переважно локальний характер антропогенного впливу на процеси відтворення природних ресурсів

і стан НС вимагає пошуку шляхів ефективного рішення екологічних проблем з урахуванням як особливостей природних чинників і умов території, так і специфіки виробничої і просторової структури її господарства.

Дослідженню проблем державного управління в галузі охорони навколишнього середовища та екології, присвячені роботи вітчизняних і зарубіжних учених В. Бакуменка, Т. Биркович, В. Голуб, В. Дзюндзюка, С. Домбровської, О. Іваницької, Є. Карташова, О. Кілієвича, В. Князева, А. Мерзляк, О. Мордвінова, Ю. Сурміна та інших.

Пошуку шляхів вирішення проблем глобального управління, розробці проблематики сталого екологічно безпечного розвитку присвячені роботи Р. Абдєєва, Ю. Арського, Х. Барлибаєва, Дж. Белл, Л. Брауна, Г. Брундтланда, Е. Вайцзеккера, А. Вебера, В. Вернадського, К. Гофмана, В. Іноземцева, Д. Медоуза, Н. Реймерса, Дж. Стігліца, Т. Сендлера, глобальні питання охорони навколишнього природного середовища розглянуто в роботах М. Бринчука, С. Боголюбова, Т. Бельської, М. Васильєвої, Т. Захарченка, К. Ситника, Ю. Шемшученко, А. Яблокова та ін.).

Значний внесок у розробку проблеми забезпечення екологічної безпеки зробили С. Байдаков, І. Драган, А. Герасимов, М. Заліханов, О. Крюков, К. Лосєв, С. Майстро, Г. Сєров, В. Смишляєв, О. Лазор, А.Е.Омаров, Л. Мельник, А. Надежденко, Я. Радиш, В. Тищенко, А. Шмаль, а технологічні аспекти екологічної безпеки було розглянуто в роботах – В. Андропова, О. Колєнова, Г. Пантелет та інших дослідників.

Проте ступінь дослідження проблеми державного управління розвитком екологічної політики наразі залишається недостатньо розкритою, праці з цієї проблематики розрізнені, методологічно необ'єднані, у них відсутня єдина цілісна наукова державно-управлінська теорія. Сучасні дослідники зосереджують увагу переважно на окремих проблемах, а питання перетворення України на державу з точки зору формування ефективної екологічної політики ще не стало предметом всебічного науково-практичного вивчення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано в межах науково-дослідної роботи «Розробка наукових основ державного управління у сфері безпеки ринку соціально-економічних послуг України з точки зору цивільного захисту» (державний реєстраційний номер 0112U002587), що розробляється навчально-науково-виробничим центром Національного університету цивільного захисту України. Конкретно дисертантом проаналізовано заходи удосконалення механізмів державного управління формуванням екологічної політики.

Мета і завдання роботи. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення механізмів державного управління формуванням екологічної політики.

Досягнення визначеної мети зумовило необхідність вирішення наступних завдань:

- охарактеризувати соціально-економічний розвиток державного управління природоохоронною діяльністю;
- систематизувати зарубіжний досвід впровадження механізмів державного управління екологічної політики;
- проаналізувати організаційний механізм державного управління екологічної політики;
- обґрунтувати шляхи ефективного впровадження фінансового механізму державного управління екологічної політики;
- окреслити стратегічні напрями удосконалення організаційного механізму державного управління охороною довкілля;
- визначити основні напрями формування комплексного механізму державного управління екологічної політики.

Об'єкт дослідження - державне управління формуванням екологічної політики.

Предмет дослідження – механізми державного управління формуванням екологічної політики.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові прийоми досліджень і спеціальні методи, що ґрунтуються на сучасних наукових засадах управлінської, економічної і споріднених з ними наук.. В основу методології дослідження було покладено системний підхід, методологічна специфіка якого визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і механізмів, що її забезпечують, на виділення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх у єдину теоретичну картину. Автором використано низку наукових методів, зокрема: гіпотетико-дедуктивний метод формування методології дисертаційного дослідження, який дав змогу сформулювати гіпотезу дослідження, побудувати евристичні моделі охарактеризувати понятійний апарат державного управління формуванням екологічної політики.

Дедуктивний доказ висунутої гіпотези дослідження не тільки підтвердив правильність формування його методології, справедливість висновків, а й дав можливість також висунути й верифікувати практичні рекомендації з удосконалення досліджуваного об'єкта; структурно-функціональний аналіз, сутність якого полягає у виділенні елементів системи механізмів державного управління формуванням екологічної політики, ряд порівняльних методів, що надали можливість аналізу стандартів державного управління формуванням екологічної політики; статистичний метод, що дав змогу розкрити реальні й точні факти стану досліджуваного об'єкта; прогностичний метод, за допомогою якого визначено більш віддалені перспективи його розвитку; теоретико-концептуальний метод, що визначив напрям дослідження, втілений в аналізі функцій, структури та параметрів об'єкта, та дав змогу позначити, осмислити, описати та порівняти роль механізмів державного управління формуванням екологічної політики, уточнити їх функції в діяльності кожної з підсистем, оцінити результати управлінського впливу, виявити перспективи й механізми.

Інформаційну базу дисертаційного дослідження становили нормативно-правові акти, праці зарубіжних і вітчизняних учених, Інтернет-

ресурси, статистична інформація Державного комітету статистики України та інших центральних органів виконавчої влади.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні наукового завдання щодо розвитку теоретичних засад та обґрунтування науково-прикладних рекомендацій з удосконалення механізмів державного управління формуванням екологічної політики.

Найсуттєвіші результати дисертаційного дослідження, які містять наукову новизну, полягають у тому, що:

вперше:

обґрунтовано комплексний механізм державного управління формуванням екологічної політики і розширений інструментарій аналізу еколого-економічних взаємодій, який, на відміну від відомих підходів, дозволяє здійснити прогнозування різних сценаріїв розвитку соціо-еколого-економічних систем, врахувати широке коло екологічних проблем і міри попереджувального характеру з дотримання екологічних вимог. Тим самим він дозволяє отримати комплексну соціо-еколого-економічну оцінку стану територій і забезпечує інформаційну базу для більше обґрунтованих управлінських рішень в екологічній сфері відповідних територій;

удосконалено:

системи вдосконалення фінансового механізму державного управління, до яких в першу чергу віднесені заходи відновленню інституту екологічної експертизи; розробці адекватної системи екологічного нормування і переходу на принцип найкращих доступних технологій; обліку організаційних аспектів управління природоохоронною діяльністю; посиленню системи екологічної відповідальності, що склалася; розробці і впровадженню інноваційних інструментів в екологічній сфері, включаючи стимулювання використання екологічно чистих технологій, переорієнтації фінансування на «зелені» інвестиції та ін.

визначення порядку функціонування та розвитку організаційного механізму державного управління охороною довкілля, що покликаний

вирішити основні протиріччя у відносинах між людиною та навколишнім природним середовищем у контексті реалізації нової державної політики, яка, з одного боку, тісно пов'язана зі становленням основних напрямів деєкологізації державного управління і актуальних сучасних екологічних проблем., а з другого – базується на обліку еколого-економічних взаємодій при прогнозуванні розвитку території і дозволяє здійснити усебічний і досить детальний аналіз екологічних наслідків реалізації господарських рішень з урахуванням специфіки просторового, виробничого, організаційно-технологічного і управлінського аспектів формування екологічної ситуації в регіоні;

набуло подальшого розвитку:

систематизація зарубіжного досвіду впровадження механізмів державного управління формуванням екологічної політики, як тенденція якісної трансформації систем екологічного управління в умовах становлення мережевого суспільства сталою розвинутою в межах розробки й упровадження ефективних організаційного, економічного та фінансового механізмів забезпечення екологічної безпеки навколишнього середовища, що передбачають визначення факторів, які впливають на екологічну ситуацію, основних проблем і протиріч у цій сфері, а також прогнозування та використання інноваційних систем «екологічного» управління;

методичні основи аналізу впливу екологічних чинників на формування і соціально-економічний розвиток державного управління природоохоронною діяльністю, особливістю яких є комплексний облік причинно-наслідкових зв'язків від джерел впливу до його видів, подальших змін в стані природного середовища і наслідків змін. Показано, що мінімізація негативного впливу на навколишнє середовище можлива лише на основі взаємозв'язку екологізації економіки і екологізації інструментів управління;

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення й висновки дисертації можуть використовуватися фахівцями під час написання

підручників і навчальних посібників, створення навчально-методичної літератури; в роботі органів державної влади у процесі державного управління формуванням екологічної політики.

Теоретичні напрацювання автора стосовно впровадження механізмів державного управління формуванням екологічної політики, як тенденція якісної трансформації систем екологічного управління використовуються в роботі Хустської районної державної адміністрації Закарпатської області (довідка про впровадження від № 021/07-57 від 25.08.2020), а також нароби стосовно формування фінансової складової розробки екологічної політики використовуються в практичній роботі Міжгірської районної державної адміністрації Закарпатської області (довідка про впровадження № 009/05-123 від 27.10.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Теоретичні обґрунтування, практичні рекомендації, висновки, пропозиції та рекомендації, у тому числі й ті, що характеризують наукову новизну, мету й завдання, методичні підходи до їх вирішення, теоретичну цінність роботи та практичне значення одержаних результатів, отримані здобувачем особисто в ході дослідження.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дисертації доповідались і обговорювались на конференціях, конгресах і семінарах, зокрема: VII Міжнародній заочній науково-практичній конференції «Формування ефективних механізмів державного управління та менеджменту в умовах сучасної економіки: теорія та практика» (м. Запоріжжя, 2019 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Державне управління у сфері цивільного захисту: наука, освіта, практика» (Харків 2019 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Публічне управління в системі координат: демократія, децентралізація, місцеве самоврядування», (Мелітополь, 2019), Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Державне управління у сфері цивільного захисту: наука, освіта, практика» (Харків 2020 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано в

наукових працях, у тому числі 7 – стаття в наукових фахових виданнях, із них 1 – стаття в зарубіжному виданні, 4 – тез конференцій . Загальний обсяг публікацій автора за темою дослідження –3, 65др.арк.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації 243 сторінки. Обсяг основного тексту становить 198 сторінки. Список використаних джерел включає 373 найменування.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Соціально-економічний розвиток державного управління природоохоронної діяльності

Проблема взаємодії людської діяльності і навколишнього середовища (далі НС) одвічна, вона з різною мірою гостроти існувала на всьому протязі життя людства. Її рішення повинне полягати в пошуку компромісу між економікою і екологією, прагненні направити цю взаємодію в певні рамки, що дозволяють, з одного боку, забезпечувати економічний розвиток в державі, і з іншої – зберігати НС. Відповідно, спільну мету в області державного управління взаємодією економіки і екології можна сформулювати як граничне необхідне скорочення впливу антропогенної діяльності на стан НС або як знаходження оптимуму між економікою і природою, що забезпечує їх несуперечливе співіснування. Знаходження такого оптимуму вимагає вироблення системи інструментів регулювання екологічної сфери і формування механізму їх реалізації, який дозволяв би забезпечувати і економічний розвиток, з одного боку, і раціональне використання природних ресурсів і збереження НС, – з іншою [295].

Історично уявлення про роль природного середовища в житті людського суспільства зазнавали істотні зміни, залежно від яких на різних етапах розвитку громадського виробництва формувалися і різні парадигми у сфері взаємодії суспільства і природи. Під парадигмою в області НС ми розуміємо загальновизнану систему поглядів у сфері взаємовідносин суспільства і НС, що визначає вибір концептуально-методологічного

підходу до постановки і рішення екологічних проблем на тому або іншому етапі історичного періоду розвитку суспільства, і відповідну їй модель екологічної політики, яка встановлює мету і основні напрямки державного управління екологічним розвитком, форми, методів і інструментів раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища (ОНС) [283].

На даний момент склалися три основні парадигми в області НС [277, с.7]. панувала до середини XX століття. Відповідно до цієї парадигми природне середовище розглядалося як невичерпне джерело природних ресурсів і адаптаційних властивостей біосфери. Впродовж цього періоду часу природне середовище як природна передумова виробничої діяльності людей забезпечувала економічне зростання, а масштаби дії антропогенної діяльності на природне середовище в цілому вписувалися в рамки її асиміляційних можливостей. Проте у міру стрімкого зростання споживання природних ресурсів (особливо починаючи з промислової революції) ситуація стала нестримно мінятися. Прискорилися процеси порушення стану НС, передусім його забруднення. Це спричинило зміну умов життя самої людини. В результаті перед людиною постала проблема вивчення впливу тих змін у стані природного середовища, які ним викликані, на нього самого – на здоров'я людей, умови життя і майбутнє людства. На початок другої половини XX століття стало очевидно, що масштаби антропогенної діяльності досягли рівня, який перевищив масштаби різних природних процесів, в результаті чого були перевищені і можливості природного середовища адаптуватися до антропогенних навантажень. Важливо враховувати не лише масштаби, але і появу технологій, завдяки яким в природне середовище почали поступати чужі їй речовини синтетичного походження. У цих умовах перед людством усе більш гостро встає проблема збереження природного середовища [268].

На зміну споживчому відношенню до природного середовища приходить усвідомлення обмеженості природних ресурсів і адаптаційного механізму НС, що знайшло вираження у формуванні другої парадигми, що

відноситься до 50-х, - 70х років минулого століття. По суті одним з перших виразників заклопотаності з приводу обмеженості природних ресурсів і можливостей природного середовища до самоочищення став Римський клуб [268, с.23] - міжнародна неурядова організація (створена в 1968 р. за ініціативою італійського промисловця А. Печчеї [327]), яка почала роботу над проблемами, важливими для усієї цивілізації на Землі і що поставила ці дослідження на наукову основу. Римський клуб ставив перед собою мету вивчити глобальні процеси на планеті і розробити прогнози розвитку людства в його взаємодії з природою, а також створити інструменти управління для подолання глобальної екологічної кризи, що насувається. За час існування Римського клубу проведений аналіз найважливіших світових проблем, розроблені наукові методи, що увійшли до арсеналу нової науки – глобалістики, висловлені практичні рекомендації, запропоновані альтернативні сценарії світового розвитку.

Серед робіт Римського клубу виділяється, передусім, книга групи учених Массачусетського технологічного інституту на чолі з Д. Медоузом «Межі зростання» [230, с.111] (підготовлена в 1972 р. до Стокгольмської конференції ООН з проблем НС), у якій особливо гостро ставиться проблема необхідності обліку вимог ОНС для подальшого успішного розвитку людства і робиться перша спроба математичного опису світової системи. Саме ця робота започаткувала новий напрям дослідження процесів розвитку світової системи, що дістав назву глобального моделювання.

Автори книги «Межі зростання» зробили спробу оцінити можливості розвитку людства на нашій планеті на перспективу (більше 100 років), виходячи з обліку п'яти основних чинників, що визначають такий розвиток: населення, природних ресурсів, виробництва продовольства, капітальних вкладень і забруднення НС. Прогнози зміни даних чинників зводяться воедино в глобальній моделі світу майбутнього, яка будується на базі імітаційної моделі світової динаміки, запропонованою Д. Форрестером [328]. Під його керівництвом були розроблені математичні моделі Світ-1 і

Світ-2, результати використання цих моделей лягли потім в основу моделі Світ-3, за допомогою якої проводилися дослідження групи Д. Л. Медоуза [341]. На базі названої моделі досліджувалися перспективи розвитку процесів, що викликають порушення екологічної рівноваги: зростання чисельності населення, виснаження природних ресурсів, виробництво продовольства, прискорена індустріалізація і деградація природного середовища. Між цими процесами існують численні і дуже складні взаємозв'язки, які прискорюють або уповільнюють розвиток. Рівновага в розвитку суспільства досягається в результаті поєднання позитивних і негативних зворотних зв'язків, що характеризують такі взаємодії між виділеними компонентами світової системи, при яких зміна однієї з компонент призводить до зміни іншої. Зміна ж другої компоненти, у свою чергу, викликає нову позитивну (зростання) або негативну (скорочення) зміну початкової компоненти. При цьому позитивний зворотній зв'язок, що обумовлює експоненціальне зростання відповідного чинника, виводить систему із стану рівноваги, а негативний зворотний зв'язок, навпаки, призводячи до зниження темпів зростання, повертає систему в стан рівноваги. Прикладом таких взаємозв'язків може служити фрагмент світової моделі, приведений на рис 1.1. В цілому ж модель світу включає близько 100 елементів та їх взаємозв'язок. Вона відноситься до того типу еколого-економічних моделей, в яких агреговані екологічні чинники виступають обмеженнями для розвитку економіки.

Головні висновки, отримані групою Д.Л. Медоуза, полягали в тому, що при збереженні нинішніх тенденцій до зростання в умовах обмеженої по своїх масштабах планети вже наступні покоління людства досягнуть меж демографічного і економічного зростання, що приведе світову систему до неконтрольованої кризи і краху.

В цілому з використанням світової моделі було розраховано декілька варіантів прогнозу глобальної екологічної кризи виходячи з різних гіпотез відносно можливих тенденцій зміни виділених чинників [202].

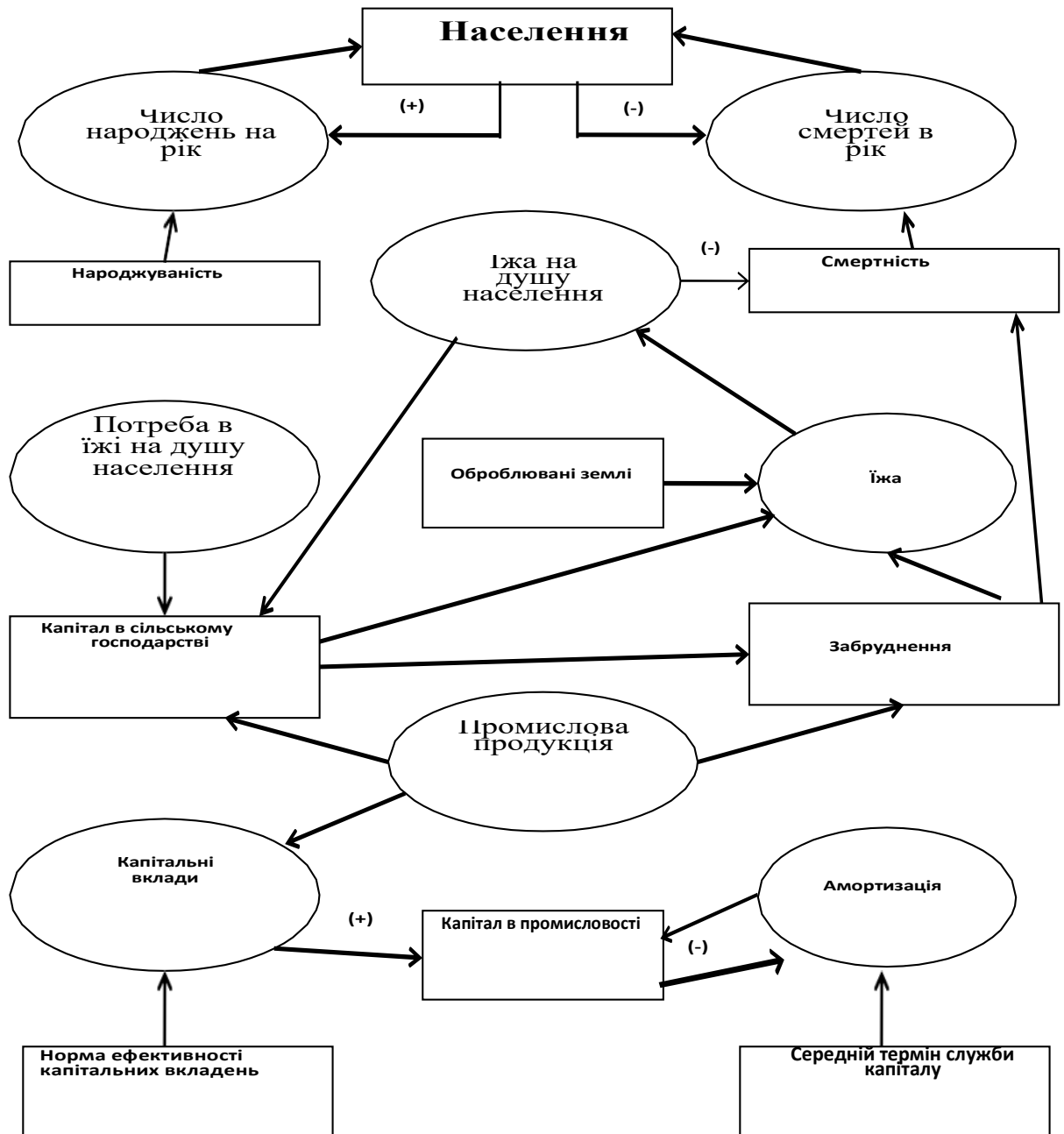

Рис 1.1 - Структура взаємозв'язків населення, капіталу, сільського господарства і забруднення НС

Джерело:[201]

Результати розрахунків приводять авторів книги «Межі зростання» до висновку, що для збереження тенденцій, що намітилися, в економічному

розвитку і, передусім, високого рівня промислового виробництва, потрібне негайне проведення комплексу заходів, що дозволяють встановити глобальну рівновагу і що передбачають припинення подальшого зростання населення і промисловості, різке скорочення споживання мінеральних ресурсів, перемикання матеріальних засобів на боротьбу із забрудненням НС і так далі. Висувається альтернатива: або економічне зростання, а також зростання населення, але тоді - подальше порушення рівноваги між суспільством і природою, або відновлення рівноваги шляхом відмови від економічного зростання і зростання населення. Стан глобальної рівноваги, роблять висновок автори, може бути досягнутий тільки при нульових темпах зростання виробництва і нульових темпах зростання населення.

Безперечною гідністю застосованого групою Д. Медоуза підходу до дослідження взаємодій між людиною і природою було якісне вивчення динаміки світової системи, виявлення можливих критичних тенденцій в її розвитку і зміні її основних параметрів. Проте цей підхід мав багато умовностей і допущень (зокрема, модель з високою агрегацією; використання статистичних даних, що характеризують розвинені в промисловому відношенні країни; екстраполяція сучасних тенденцій розвитку цих країн на перспективу; ігнорування соціальних відмінностей; відмова від обліку науково-технічного прогресу; відсутність розгляду можливостей свідомої і цілеспрямованої дії суспільства на процеси розвитку системи та ін.), що вивчається, що привело до нівелювання багатьох явищ і надмірного спрощення, а у ряді випадків і до спотворення реальних процесів динаміки світової системи.

Згодом розрахунки групи Медоуза були перевірені на досконаліших моделях (М. Мессарович, Е. Пестель та ін.) [350] і хоча було доведено, що ці розрахунки багато в чому виявилися неточні (і навіть помилкові) [459], проте, основні тенденції в них вловлені правильно. Мабуть, ще важливіше те, що із-за простоти і наочності результатів, вони притягнули увагу світової громадськості. Завдяки роботам Римського клубу була усвідомлена

необхідність заміни споживацького ставлення з боку суспільства до природи на природозберігаюче, порівняння необмежених потреб суспільства в природних умовах і ресурсах з асиміляційним потенціалом природного середовища. Дослідження Римського клубу підвели до усвідомлення того, що екологічні проблеми - це, кінець кінцем, проблеми виживання людства [106].

Цікаво відмітити, що в 2008 р. Грем Тернер на рівні Співдружності по наукових і промислових дослідженнях (CSIRO) в Австралії опублікувала статтю під назвою «Порівняння «Меж зростання» — з тридцятирічною реальністю» [159]. У ній розглядаються останні 30 років реальності і прогнозів, зроблених у 1972, і встановлено, що зміни в області промислового виробництва, виробництва продуктів харчування і забруднення НС відповідають пророцтвам книги «Межі зростання» відносно економічного і соціального краху в двадцять першому столітті.

Окрім Римського клубу, в 70-і роки XX ст. для дослідження глобальних екологічних проблем були створені ряд міжнародних неурядових наукових організацій, зокрема, Міжнародна федерація інститутів перспективних досліджень (International Federation of Institutes for Advanced Study (IFIAS)), Міжнародний інститут системного аналізу (International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA) в Австрії), Всесоюзний інститут системних досліджень (у б. СРСР) та ін. Після проведення в 1972 р. в Стокгольмі Конференції ООН по навколишньому середовищу і створення Програми ООН по навколишньому середовищу (ЮНЕП) екологічні проблеми почали все ширше включатися в структуру державних інтересів в різних країнах, поклавши тим самим початок формуванню державної управління формуванню екологічної політики.

Під впливом сказаного в розвитку поглядів на процес взаємодії суспільства і НС з 80-х років XX століття настає третій етап і відповідно, складається третя, сучасна, парадигма в області НС, для якої характерне трактування природного середовища як фундаментальної системи життєзабезпечення людини і усієї біосфери. При цьому природне середовище

переходить з розряду екзогенних по відношенню до економіки чинників в розряд ендогенних, визначаючи взаємозалежність і взаємообумовленість соціально економічного розвитку і стану НС [181].

На базі цієї парадигми сформувалася концепція стійкого розвитку (КСР) (рис 1.2), що отримала широке поширення у світі. Суть цієї концепції коротко можна звести до вимоги збереження і примноження трьох потенціалів - природного, технічного і людського, що можливо за умови одночасного підвищення технічного рівня виробництва, здоров'я людей і збереження належної якості природного середовища, необхідної для задоволення потреб сьогодення і майбутнього поколінь. Таким чином, стійкий розвиток розуміється як системна єдність живої природи, економіки і людину в контексті довгострокового розвитку.

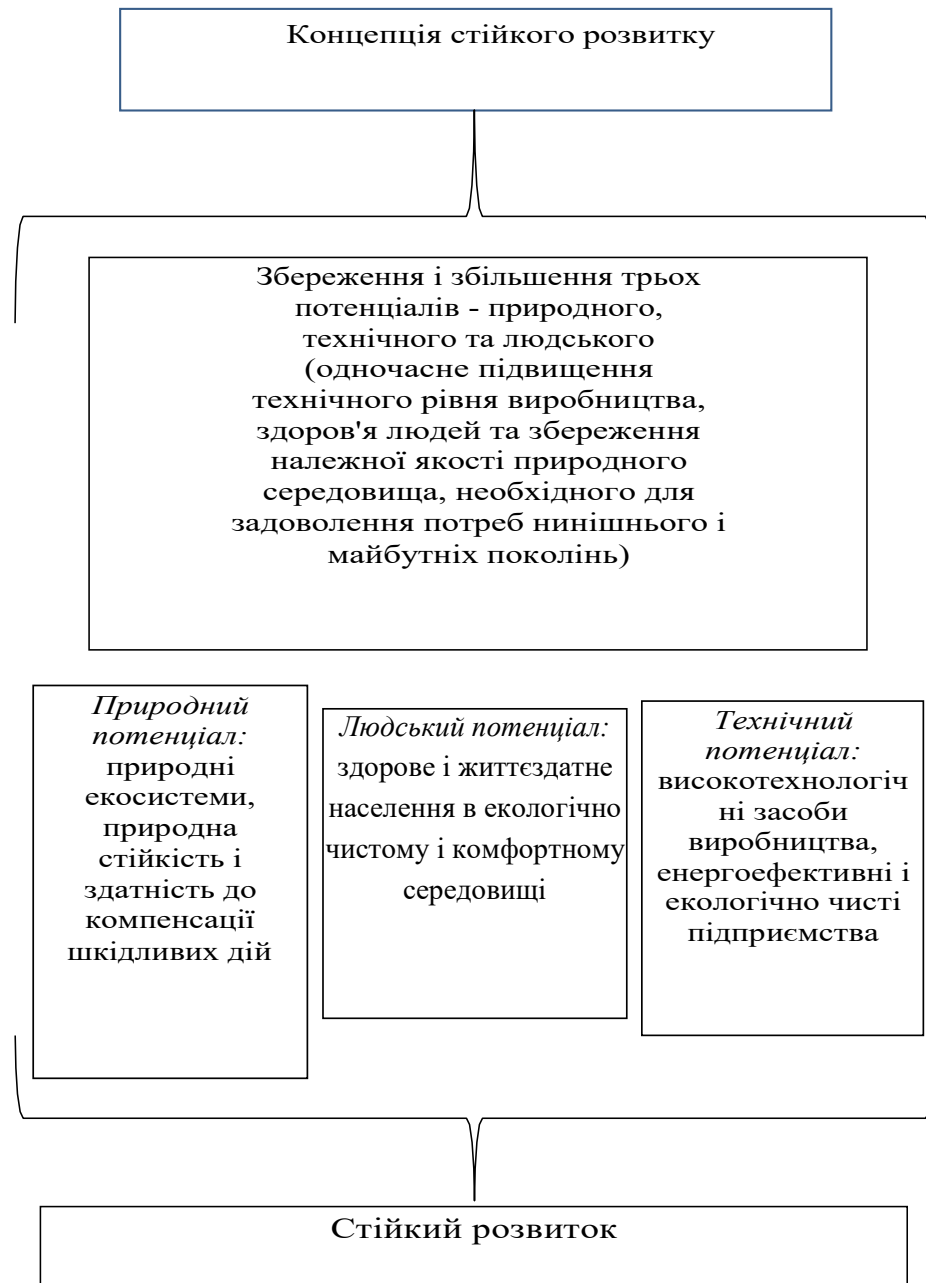

Рис 1.2 - Стійкий розвиток як системна єдність живої природи, економіки і людини

Джерело: складено автором

Єдиної думки відносно трактування поняття «Стійкий розвиток» досі не вироблено. Найбільше використання як базове багатьма дослідниками і політиками, отримало визначення, дане в доповіді «Наше спільне майбутнє»

[286], з яким виступила на Генеральній асамблеї ООН в 1987 р. Гру Харлем Брундтланд (Gro Harlem Brundtland), що очолювала у той час Міжнародну комісію з НС і розвитку, створену за ініціативою ООН в 1983 р. Відповідно до вказаного джерела стійкий розвиток (СР) розуміється як такий розвиток, при якому задоволення потреб теперішнього часу не підриває здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [287]. В даному визначенні підкреслюється обмежений характер ресурсів НС і ставиться питання про врахування інтересів різних поколінь, необхідності оцінити компромісні рішення з позицій живе покоління, а також ставиться проблема використання ресурсів і забезпечення якості НС в сьогоденні і в майбутньому.

Саме у доповіді «Наше спільне майбутнє» була представлена нова КСР як альтернатива розвитку, що ґрунтується на необмеженому економічному зростанні. Проте офіційне визнання цієї концепції відбулося пізніше - в 1992 році, на Міжнародній Конференції ООН з НС і розвитку в Ріо-де-Жанейро.

Важливими віхами в становленні і розвитку КСР стали Всесвітні саміти по СР в 1992 р. в Ріо-де-Жанейро (Бразилія), в 2002 р. в Йоганнесбурзі (ПАР), в 2012 р. - в Ріо-де-Жанейро («Ріо+20») і в 2015 р. - в Нью-Йорку (США) [181].

На конференції ООН в Ріо-де-Жанейро в 1992 р. були прийняті ряд важливих документів, зокрема:

- Декларація конференції, в якій були викладені основні принципи стійкого розвитку і міжнародної екологічної співпраці, підкреслена необхідність комплексного підходу до рішення екологічних проблем;
- Порядок денний на XXI століття, відповідно до якого кожній країні було рекомендовано розробити національну стратегію СР (на основі економічних, соціальних і природоохоронних планів і прогнозів, забезпечуючи їх узгодженість).

Основним результатом Всесвітнього саміту по СР в 2002 р. в

Йоганнесбурзі вважається прийняття документу під назвою «Майбутнє, якого ми хочемо» [357]. У ній глави 192 держав підтвердили свою політичну прихильність СР і заявили про наміри сприяти стійкому майбутньому. На зустрічі були погоджені Йоганнесбурзька декларація по СР [204] і План виконання рішень [315], у якому розставлені пріоритети діяльності. Саміт ще раз підтвердив, що СР є одним з центральних питань міжнародного порядку денного і відкрив шлях для прийняття практичних заходів, необхідних для вирішення багатьох з найбільш актуальних світових проблем. Була розширена і посилена КСР, особливо відносно взаємозв'язків між соціально-економічним розвитком і НС.

На саміті в Ріо-де-Жанейро («Rio+20») в 2012 р. була продемонстрована зростаюча значущість принципів СР і визнано, що забезпечення тривалого благополучного розвитку можливе лише на основі переходу до «зеленої» економіки [284], яка здатна забезпечити зростання якості життя усіх людей в межах екологічних можливостей планети, і припускає скорочення кількості споживаних ресурсів і їх ефективне використання, підвищення енергоефективності економіки і продуктивності праці, збереження і збільшення природного капіталу, зниження вуглецевих викидів, відвертання втрати екосистемних послуг та ін. Важливе, що таке зростання повинне забезпечуватися без додаткового навантаження на природні ресурси і кліматичну систему і супроводжуватися мінімізацією пов'язаних з ним екологічних і соціальних витрат.

Таким чином, будь-який розвиток повинен передбачати одночасне рішення як соціально-економічних, так і екологічних проблем (політика подвійного виграшу). Важливим критерієм СР стає ефект декаплінгу, що характеризує, зокрема, феномен поділу (неузгодженості) трендів раніше тісно пов'язаних тенденцій розвитку - економічного зростання і споживання природних ресурсів (чи економічного зростання і забруднення НС), що припускає задоволення зростаючих потреб при мінімізації природного капіталу [135]. Часто ефект декаплінгу знаходить вираження у випередженні

темрів зростання ВВП над темпами споживання енергетичних ресурсів [36].

Центральне місце в понятті СР займає проблема обліку довгострокових екологічних наслідків економічних рішень, що приймаються сьогодні. При цьому необхідна мінімізація негативних екологічних наслідків, майбутніх екстерналій для наступних поколінь. Проблема екологічних обмежень, компромісу між поточним і майбутнім споживанням являється основній при розробці стратегії соціально-економічного розвитку на тривалу перспективу для будь-якої країни і її окремих регіонів. Основними напрямками СР в сучасних умовах стає формування «зеленої» і «низьковуглецевої» економіки і досягнення «ефекту декаплінгу», що визначає стратегічну основу руху до екологічно стійкої економіки, що дозволяє розмежувати темпи зростання добробуту людей і споживання ресурсів і екологічної дії. Іншими словами, цей ефект припускає використання меншої кількості ресурсів на одиницю економічного результату і скорочення негативної дії на НС. Це, у свою чергу, визначає необхідність інноваційного розвитку, впровадження передових виробничих і природоохоронних технологій в якості основного пріоритету і неодмінної умови СР.

У 2015 р. в Нью-Йорку був проведений Саміт ООН по прийняттю Порядку денного в області СР на період до 2030 року і були затверджені нові глобальні Цілі стійкого розвитку [339] для усіх країн (і що набули чинності з 01.01.2016 р.). У прийнятих Самітом ООН 17 Цілях СР і 169 пов'язаних з ними завдань (які носять комплексний і неділимий характер) на найближчі 15 років 8 цілей пов'язані із забезпеченням екологічної стійкості. Нові цілі і завдання вимагають розробки такої моделі економічного розвитку, при якій буде спостерігатися економічне зростання і підвищення добробуту суспільства без деградації НС. Міжнародне співтовариство висловило зацікавленість у надійному енергопостачанні, забезпеченні продовольчої безпеки і стійкому розвитку сільського господарства, раціональному використанні водних ресурсів, сприянні всеосяжної і стійкої

індустріалізації і інноваціям, екологічній стійкості міст, боротьбі зі змінами клімату і його наслідками, раціональному використанні екосистем та ін. Способом досягнення намічених цілей СР визнаний перехід до «зеленої» економіки, яка розглядається як механізм модернізації і інноваційного розвитку території.

В цілому СР покликане забезпечувати збалансоване рішення завдань соціально-економічного розвитку на перспективу і збереження сприятливого стану НС і природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення життєвих потреб як живих, так і майбутніх поколінь людей.

Проблемам СР присвячена безліч робіт, як в Україні, так і за кордоном. Не зупиняючись на аналізі цих робіт (до певної міри це зроблено у ряді наших публікацій [80; 81; 90]), відмітимо, що серед вітчизняних досліджень можна як найбільш значимі назвати праці, і багатьох інших вчених, дослідження яких значною мірою сходяться до теорії ноосферного розвитку В.І. Вернадського[34]. Велике значення у формуванні КСР, як вже вказувалося, мали роботи Міжнародної комісії ООН по навколишньому середовищу і розвитку під керівництвом Г.Х. Брунтланд, а також дослідження Римського клубу [269; 270; 311; 323; 344; та ін.].

За кордоном дослідженнями проблем СР займалися, зокрема, такі учені, як А. Аткинсон (*A. Atkinson*), Г. Дейли(*G. Daily*), Д.А. Тернер(*G.A. Turner*), Р.К. Тернер(*R.K. Turner*) і Д. Пірс (*D. Pearce*), Д.Л. Медоуз(*Dennis L. Meadows*) і Д.Х. Медоуз (*Donella H. Meadows*), Д. Діксон (*J. Dixon*), Л. Скура (*L. Scura*), Р. Карпентер(*R. Carpenter*), П. Шерман(*P. Sherman*) , Джоуль. Форрестер(*J. Forrester*), А.Ендрес(*A. Ehndres*), Е. Вайцзеккер(*E. Weizsaecker*), Ф. Янг(*F.W. Young*) та ін.[167]

КСР нині перетворилася не лише на найпопулярніше вчення, що розвивається, але і цілком «практичну» концепцію, відповідно до якої усі розвинені держави світу не лише виразили прагнення слідувати у напрямку до СР, але і багато хто з них розробив національні стратегії СР, включаючи Україну [162]. В цілому, КСР прийнята нині як орієнтир довгострокового

розвитку. Зупинимось детальніше на характеристиці вихідних позицій, з аналізу яких слід починати роботу з прогнозуванню еколого-економічних взаємодій на території.

1.2. Взаємодії в соціо- економічній системі антропогенного впливу на екологічну політику

Дослідження екологічних проблем повинне розпочинатися з вивчення взаємодій в системі «Господарство і населення - природне середовище», виявлення взаємозв'язків в цій системі і її складових елементах, що йдуть від дій до змін в стані природного середовища і наслідків змін. Основним джерелом дії антропогенної діяльності на природне середовище є виробництво (передусім промислове), представлене окремими об'єктами, видами діяльності, галузевими і міжгалузевими комплексами. Розглянемо деякі методичні аспекти еколого-економічних взаємодій і можливі види прояву наслідків таких взаємодій на стан НС. Це може бути корисно для точнішої характеристики взаємозв'язків між виробничою структурою господарства конкретної території і її природою середовищем, що дозволяє чіткіше обкреслити круг завдань при обґрунтуванні управлінських рішень про розміщення і функціонування того або іншого об'єкту- забруднювача і намітити шляхи по відвертанню негативної дії антропогенної діяльності на НС[159].

Сфера користування ресурсами представляється природною умовою розвитку будь-якого регіону, у тому числі одним з головних чинників економічного розвитку. Це особливо важливо для України, де велике число областей має самий різний природно-ресурсний і екологічний потенціал, а також великі відмінності рівня напруженості екологічної ситуації.

Господарська діяльність чинить різноманітні дії на НС (рис. 1.3).

Вплив людини на ОС розуміються нами як всі види діяльності людини та створених ним об'єктів, що викликають ті чи інші зміни в природі. Під впливом таких дій відбуваються ті або інші зміни в стані природного середовища. Змінені природні комплекси і компоненти роблять зворотний вплив як на саму людину, так і на його діяльність. Наслідки впливу можуть бути як позитивні, так і негативні - небажані для суспільства в цілому і окремого індивідуума, зокрема. Вичленення основних елементів взаємодії «дії - зміни в природному середовищі - наслідки» представляється дуже важливим для вирішення завдань ОНС.

Різноманітні дії на природне середовище можна умовно об'єднати в декілька груп, зміст яких показаний на рис. 1.3. Окрім приведеного угруповання дій, можлива їх класифікація і за іншими ознаками, наприклад, по територіальному і тимчасовому, а також по силі і інтенсивності. У територіальному аспекті можуть розрізнятися дії наступного типу: точково-вогнищеві (дії промисловості і поселень); лінійно-мережеві (дії транспорту); площадкові (дії сільського господарства). У тимчасовому аспекті дії підрозділяються на тривалі і короткочасні; безперервні і імпульсивні, сезонні і цілорічні і тому подібне[146].

Рис. 1.3 - Система зв'язків «господарство регіону - довкілля»

Джерело: складено автором з використанням джерел [143].

Розрізняють дії також по інтенсивності або силі (рис 1.4). Кожен вид діяльності характеризується тим або іншим видом дії або певним їх

поєднанням. Це дозволяє розробляти типологію дій, яка може бути використана для вивчення регіонів з різними видами виробничих комплексів.

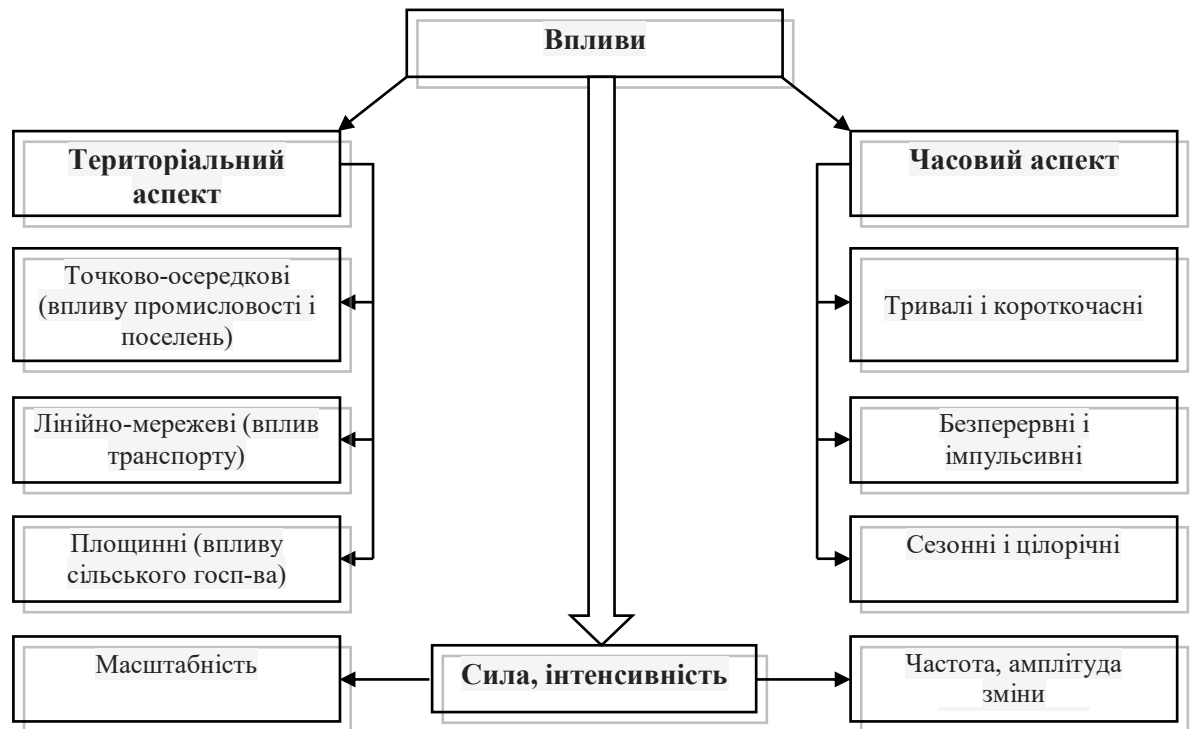

Рис. 1.4 - Класифікація дій за інтенсивністю, територіальному і тимчасовому ознакам

Джерело: складено автором

Зміни в природному середовищі охоплюють зміни складу, стану, будови, режимів природних комплексів і їх компонентів. Для повного уявлення про зміни природного середовища і їх прогнозування потрібний аналіз так званих «ланцюгових реакцій», що відбуваються в природі. Завдяки ним, зміни поширюються як у рамках окремих компонентів, так і від компонента до компонента і від комплексу до комплексу. Різні відношення природних комплексів і їх компонентів до дій (різна їх стійкість - здатність до самоочищення, самовідновлення) багато в чому визначає територіальне поширення змін і їх тривалість. Зміни природного середовища можуть бути оборотними, коли після припинення (зняття) «навантаження» можливе повернення природного середовища в «початковий» стан за певний

період часу (наприклад, термін життя покоління) і безповоротними, коли такого повернення не відбувається. Ступінь змінення природних комплексів і їх компонентів залежить як від міри їх стійкості, так і від характеру і величини антропогенних навантажень - сили впливу на них [138].

Наслідки впливу - зміни в стані господарства або життя населення, що відбуваються під впливом зміненого природного середовища. Подібні наслідки, як вже відзначалося, можуть бути як позитивними для суспільства, так і негативними. Багато змін природного середовища сприймаються як погіршення її якості, а також кількості природних ресурсів. Вони спричиняють за собою погіршення здоров'я населення і умов праці, умов роботи техніки, погіршення якості і зменшення кількості продукції галузей природокористування і так далі. Одним з наслідків антропогенних змін природного середовища виступають втрати в генофонді і в ступені різноманітності екосистем. Величина наслідків залежить як від міри зміни природи, так і від типу соціально-господарського комплексу, що піддається дії зміненої природи [136].

При вивченні і прогнозуванні наслідків дії, потрібний облік «ланцюгових реакцій», що зв'язують між собою усі види діяльності людини. В результаті ланцюгового характеру зв'язків наслідки можуть поширюватися від одного виду діяльності (галузі господарства) до іншого, від однієї групи населення - до іншої. Тут також велику роль грає «стійкість» господарства, його різних галузей до впливів. Необхідно враховувати, що різні демографічні і професійні групи населення також по-різному реагують на зміни НС. Наслідки впливу господарства і населення на НС в соціально-економічних системах передаються по вертикалі - від видобутку сировини до її переробки і споживання готової продукції і по горизонталі - між галузями, видами діяльності, господарськими та соціальними комплексами. Таке різноманіття наслідків вимагає їх угруповання. Можна виділити три групи «первинних» наслідків з супутніми їм «вторинними» наслідками, що виникають в результаті ланцюгових реакцій в соціально-економічних

системах (рис.1.5).

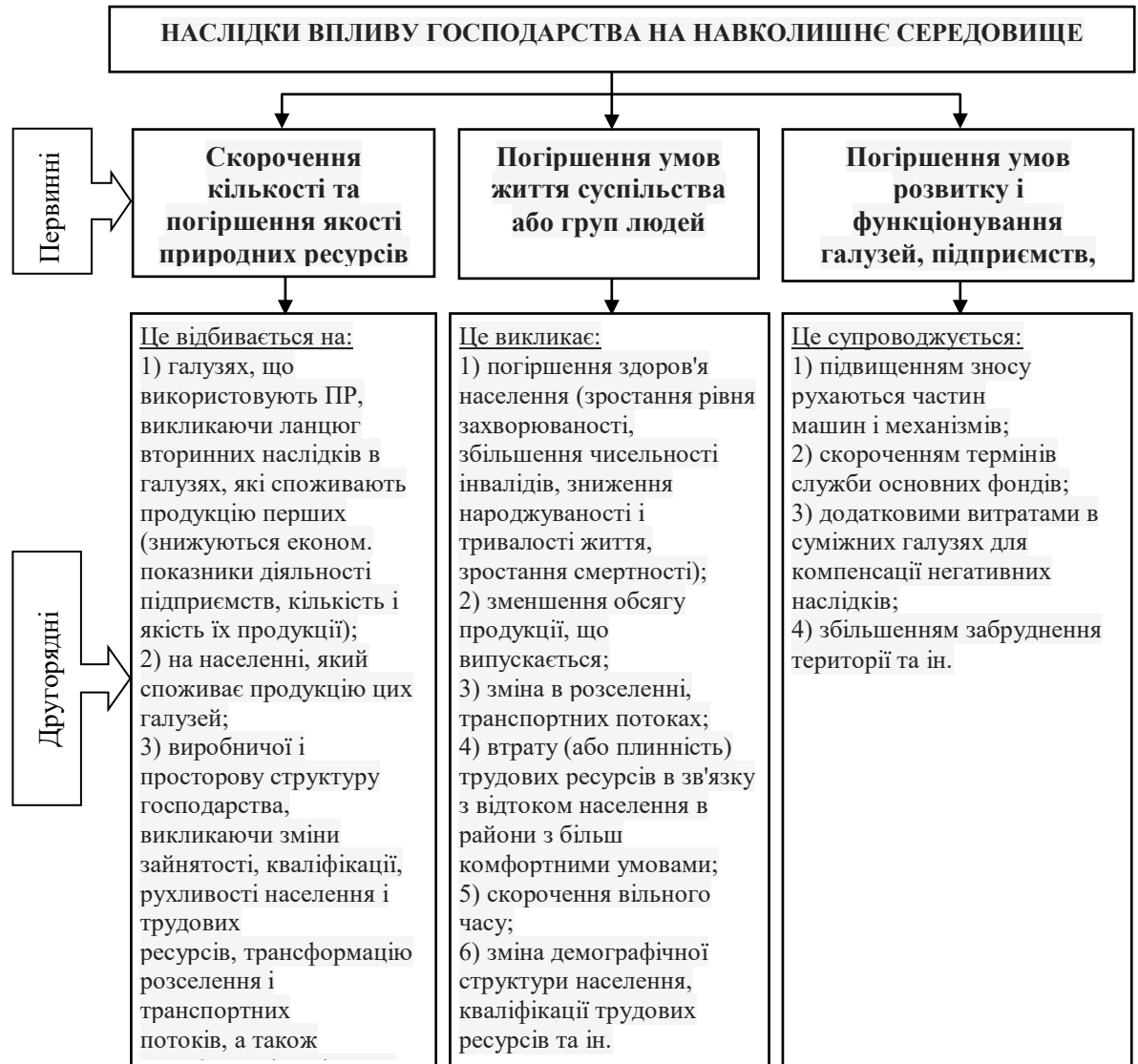

Рис. 1.5 - Первинні і вторинні наслідки впливу антропогенної діяльності на довкілля

Джерело: складено автором за даними [133]

У процесі вивчення просторово-часової динаміки соціальних і економічних наслідків потрібно встановити: ступінь стійкості різних типів соціальних і господарських систем і їх елементів до змін у природному середовищі; ареали поширення наслідків і часовий розрив між впливами і їх наслідками; ланцюгові реакції в соціальній та економічній сферах, їх спрямованість, швидкість поширення, зони прояви; територіальні поєднання

наслідків.

Характеристика форм і особливостей безпосереднього і непрямого впливу природного середовища на розміщення і функціонування виробництва з урахуванням специфіки добувних і оброблювальних виробництв детально надана в нашій роботі [132].

Встановлення ланцюгових зв'язків, що йдуть від джерел впливу на навколишнє середовище до самого природного середовища з визначенням видів і всіляких негативних наслідків такого впливу, представляється необхідним при виборі основних напрямків природоохоронної діяльності в регіоні, під якою розуміється різноманітна господарська і інша діяльність, що охоплює різні заходи, спрямовані на зниження і ліквідацію негативної антропогенної дії на НС, збереження, поліпшення і раціональне використання природно-ресурсного потенціалу території. До природоохоронних заходів (ПОЗ) відносяться будь-які заходи, пов'язані зі збереженням і поліпшенням НС. Основними критеріями віднесення заходів, здійснюваних підприємством або організацією, до категорії «природоохоронних» слід перш за все відносити підвищення екологічності продукції, що випускається; скорочення обсягу споживання природних ресурсів, включаючи атмосферне повітря; зниження маси і зменшення токсичності викидів в повітряний басейн і скидів стічних вод у водні об'єкти; санкціоноване розміщення відходів в ОС та ін.[129]

ПОЗ є важливою ланкою в системі зв'язків в соціо-еколого-економічній системі (див. рис). Задаючи необхідні ПОЗ (вибір яких в кожному конкретному випадку залежить від можливих негативних наслідків впливу тих чи інших виробництв) ми встановлюємо і необхідний зворотний зв'язок від НС до джерел впливу за допомогою вибору такого варіанта ПОЗ, який забезпечує дотримання заданих екологічних стандартів.

Вибір відповідної системи ПОЗ, у свою чергу, робить вплив і на вибір можливих умов створення і функціонування об'єктів, що є джерелами дії на НС. Це проявляється, зокрема, через такі дії, як встановлення екологічно

допустимих масштабів створення і функціонування даних об'єктів в тому або іншому місці; вибір технологій (і основних виробничих і природоохоронних процесів); облік екологічної сумісності кожного з даних джерел з іншими об'єктами на території; визначення можливостей розміщення кожного з джерел в тій або іншій частині регіону або необхідності винесення (з екологічних позицій) за його межі та ін. Крім того, окремі системи ПОЗ самі можуть бути джерелами дії на НС (так зване вторинне забруднення, наприклад, об'єкти-утилізатори можуть бути джерелами забруднення водою і атмосфери і так далі). Звідси - друга лінія зв'язків на рис.1.3 від «заходів» до «джерел».[124]

Ще один напрямок в аналізі еколого-економічних взаємозв'язків при прогнозуванні формування господарства території характеризується деталізацією уявлення окремих компонентів природного середовища. Зокрема, об'єктами спеціального дослідження можуть бути [127, с.67]:

- (1) використання і охорона водних ресурсів, формування водного господарства конкретної території;
- (2) забруднення повітряного басейну і вибір заходів для захисту атмосфери;
- (3) утворення відходів і визначення необхідних заходів по їх утилізації і знешкодженню;
- (4) порушення лісових і земельних ресурсів і формування заходів з їх раціонального використання і відтворення;
- (5) проведення рекультивації в районах відкритого видобутку корисних копалин та ін. Напрями природоохоронної діяльності різні в регіонах різного типу.

Особливо гостро екологічні проблеми встають в регіонах інтенсивного господарського розвитку (як освоєних раніше, так і нового освоєння). Це пов'язано передусім з тим, що інтенсифікація господарського розвитку на тих або інших територіях супроводжується, як правило, значним підвищенням рівня територіальної концентрації виробництва і населення,

що у свою чергу веде до значного збільшення масштабів антропогенної дії на НС. Це проявляється, з одного боку, в можливіму погіршенні якісного стану елементів природного середовища (зростанні рівня хімічного і теплового забруднення повітряного і водного басейнів, порушенні ландшафту, погіршенні якості ґрунтів і так далі) і, з іншого боку – у збільшенні кількісних потреб господарства, що розвивається, в локальних природних ресурсах (земельних і водних), що у підсумку може негативно відбиватися і на адаптаційних механізмах різних екосистем.

В той же час, при розміщенні нових виробництв у районах освоєних раніше або реконструкції господарства, що склалося, в таких районах навантаження на НС, що створюється новими або такими, що розвиваються діючими виробництвами, накладається на вже існуючий певний фон антропогенної зміни природного середовища, що значною мірою ускладнює рішення екологічних проблем і вимагає проведення складного комплексу ПОЗ, які здебільшого є капіталомісткими. Найчастіше інтенсивний господарський розвиток обмежується, як правило, невеликими по масштабах територіями, внаслідок чого посилюється і інтенсифікація взаємодії розвитку продуктивних сил і НС, що знову ж таки супроводжується збільшенням антропогенного навантаження на середовище. Усі перераховані обставини значною мірою визначають пріоритетність природоохоронного чинника серед інших чинників соціально-економічного розвитку в регіонах інтенсивного господарського розвитку.

Проблеми ОНС характеризуються істотною територіальною диференціацією: в кожному окремому регіоні вони мають свою специфіку і вимагають своїх шляхів рішення. Ця специфіка визначається передусім особливостями місцевих природно-кліматичних умов. Відповідно до цього рішення схожих проблем ОНС може істотно розрізнятися залежно від природних, економічних і інших особливостей кожній конкретній території. В результаті одні і ті ж види господарської діяльності в різних регіонах можуть мати і різні екологічні наслідки і вимагати проведення своєї системи

ПОЗ.

Крім того, специфіка природоохоронних проблем залежить і від характеру тих видів діяльності, які розміщені і функціонують на цій території, включаючи масштаби і склад виробництв, характер їхнього впливу на НС, екологічність використовуваних на них технологій і так далі. Разом з цим, треба мати на увазі, що в регіонах розміщувані виробництва являються, як правило, унікальними за масштабами, що обумовлює не лише можливе істотного збільшення масштабів дії таких виробництв на НС, але і необхідність створення для них унікальних (як по потужності, так і за показниками ефективності функціонування) систем знешкодження відходів, включаючи методи очищення стічних вод, устаткування із захисту атмосфери, розробку і впровадження маловідходних виробництв і так далі [125, с.67].

У регіонах освоєних раніше зі сформованою виробничою структурою і системою розселення (на відміну від нових районів, де при будівництві підприємств можна передбачити проведення усього необхідного комплексу ПОЗ, що забезпечують відвертання можливої негативної дії виробництва на НС) найважливішою проблемою в області раціоналізації природокористування є передусім зниження негативної дії на НС з боку існуючого виробництва. Одним з шляхів рішення екологічних проблем в таких регіонах може виступати обмеження розвитку і розміщення нового виробництва разом з технічним переозброєнням існуючого виробництва на основі впровадження ресурсозберігаючих і маловідходних технологій у поєднанні з оснащенням діючих підприємств високоефективними системами знешкодження викидів і скидань, організацією утилізації відходів, комплексного використання сировини і так далі.

Слід мати на увазі, що разом із зростанням антропогенного навантаження на НС в окремих регіонах, що пов'язане з посиленням в них територіальній концентрації виробництва і населення, зосередження на обмеженій території різних виробництв може створювати і ряд сприятливих

передумов для вирішення завдань ОНС (за певних умов), що також необхідно враховувати при формуванні природоохоронної діяльності в межах окремих територій [112, с.160].

В цілому аналіз наслідків антропогенної дії на НС повинен переслідувати наступні основні цілі:

(а) виявлення основних видів, масштабів, характеру і тенденцій прояву наслідків в соціальній і господарській сферах, інтенсивності прояву наслідків в територіальній і галузевій структурі господарства, особливо в системах землекористування, а також в системах розселення;

(б) встановлення зв'язків між змінами природного середовища і природних ресурсів і наслідками в соціальній і господарській сферах;

(в) районування за характером і масштабами наслідків, виявлення ареалів з найсильніше вираженими економічними і соціальними наслідками.

1.3.Екологічні чинники при прогнозуванні системи державного управління природоохоронної діяльності

Державне управління екологічною політикою (ЕП) є системою заходів, що проводяться державними органами з метою забезпечення екологічної безпеки соціально економічного розвитку країни. Вона включає планування і здійснення заходів, спрямованих на досягнення цілей, пов'язаних зі збереженням і поліпшенням стану НС (включаючи природні ресурси) і здоров'я людей. Таким чином, ЕП є цілеспрямованою системною діяльністю держави в області використання природних ресурсів і ОНС, в якій ключова роль належить організаційному, управлінському аспекту.

ЕП як одно з напрямів державної діяльності почала формуватися в розвинених країнах з кінця 60-х - начала 70-х років у зв'язку з усвідомленням

небезпеки глобальної екологічної кризи, що намітилася. Світова енергетична криза на початку 70-х років XX століття, яка збіглася з сировинною і екологічною кризами, гостро поставили проблему пошуку якісно нової моделі соціально-економічного розвитку, яка враховувала не лише обмеженість природно-ресурсних чинників і адаптаційних можливостей природного середовища, але і забезпечувала її збереження. У основу такої моделі лягла концепція стійкого розвитку як стратегічний орієнтир розвитку на усіх рівнях територіального охоплення - від глобального до локального [103, с.23].

Необхідність відмови від споживацького ставлення до природного середовища привела до повсюдного зростання уваги до екологічних проблем і зумовила посилення значущості всебічного врахування екологічних обмежень економічного розвитку. Це, у свою чергу, супроводжувалося активізацією діяльності держави в екологічній сфері. У структурах державного управління у багатьох країнах були створені спеціальні органи по ОНС (міністерства, агентства, бюро і так далі), тим самим було покладено початок формуванню державної ЕП. Сформувалися і ключові напрями природоохоронної діяльності, які стали визначати зміст ЕП в різних країнах. До числа таких напрямів можна віднести наступні:

а) регулювання і контроль антропогенних дій різного роду (для цього використовується широкий набір різноманітних методів економічного, правового і адміністративного характеру, спрямованих передусім на формування нормативно-правового поля, адекватного економічній і екологічній ситуації, що складається, і, кінець кінцем, на мінімізацію негативної дії на НС);

б) проведення політики протекціонізму по відношенню до ресурсозберігаючих і екологічно безпечних технологій (зазвичай здійснюється через систему різних пільг і стимулів);

в) підтримка фундаментальних і прикладних досліджень в області екології (як правило, реалізується за допомогою державного фінансування і

використання інших джерел);

г) організація системи інформування населення про стан НС (шляхом формування системи екологічного моніторингу);

д) екологічне виховання і утворення населення як основа екологічного благополуччя суспільства (організація безперервної екологічної освіти; екологізація як природної, так і гуманітарної освіти шляхом введення елементів екології в усі учбові предмети; підтримка поширення екологічної інформації усіма засобами масової інформації; підтримка видання екологічної літератури і так далі) [101, с.59].

У рамках кожного з названих напрямів, у свою чергу, запропоновані і апробовані різні підходи, що конкретизують їх, методи і інструменти управління.

Вироблення ЕП базується, як правило, на обліку двох груп обов'язкових умов: прийнятих суспільством принципів ЕП і пріоритетних екологічних проблем. Знання і наслідування екологічних принципів дозволяє збудувати каркас еколого-економічних взаємозв'язків на конкретній території. Ці принципи лежать і в основі державної ЕП, що формує ті правові, організаційні і економічні вимоги, яким повинен підкорятися кожен регіон. Накладення цих вимог на конкретну територію із специфічними економічними і природними умовами дозволяє намітити найважливіші стратегічні напрями природоохоронної діяльності.

Формування ЕП в загальному вигляді може бути представлене у вигляді наступної послідовності дій . На основі прийнятих принципів ЕП і вибраних пріоритетних екологічних проблем в регіоні формулюються основні положення стратегії природоохоронної діяльності, яка включає, передусім, постановку екологічних цілей, їх конкретизацію у вигляді певних завдань і вибір пріоритетних напрямів природоохоронної діяльності. Для практичної реалізації екологічних цілей і завдань розробляється система конкретних заходів і дій, які можуть набувати форми регіональних екологічних програм зі встановленням для кожного заходу відповідальних

виконавців, термінів реалізації і необхідних фінансових і матеріальних ресурсів, включаючи джерела фінансування. Для оцінки ефективності проведення природоохоронної діяльності використовується система критеріїв і показників оцінки екологічної ситуації в регіоні. Розглянемо перераховані дії детальніше[94].

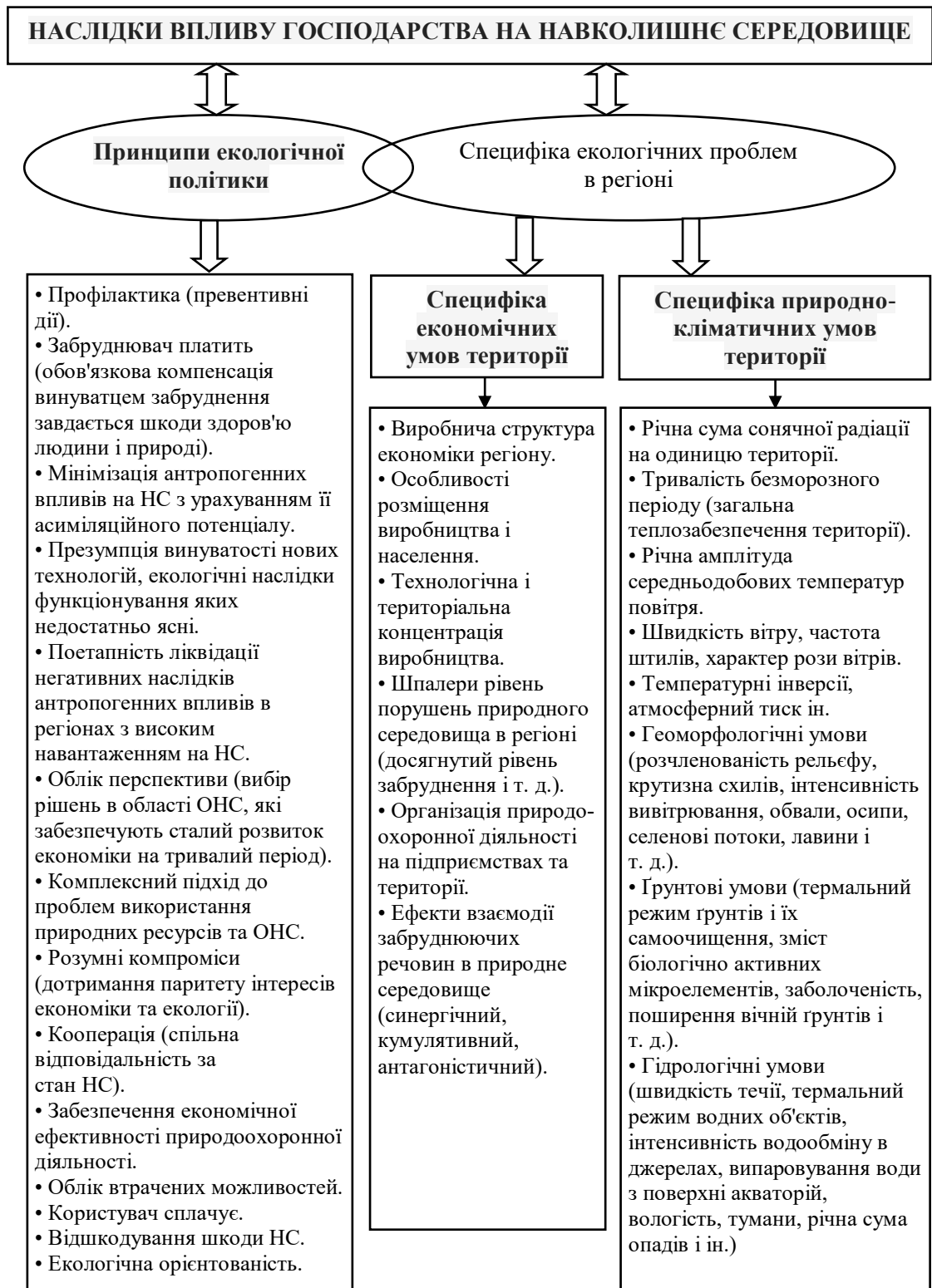

Рис.1.6. Умови формування регіональної екологічної політики

Джерело: складено автором

Екологічні проблеми мають важливе значення по суті на усіх територіальних рівнях аналізу – від глобального до регіонального і локального. При цьому з точки зору можливих наслідків і їх поширення, локальні екологічні проблеми можуть набувати у кінцевому рахунку глобальний характер. Проте, з точки зору походження, будь-яка екологічна проблема виступає як локальна і носить конкретний характер - виникає в конкретному місці під впливом конкретних джерел впливу на НС. Це визначає і необхідність пошуку шляхів рішення подібних проблем передусім на локальному (чи регіональному) територіальному рівні. Тільки цей рівень охоплення екологічних проблем дає можливість для урахування специфіки як різних виробництв – джерел впливу на природне середовище, так і природних ресурсів і умов території і дозволяє, відповідно, намітити комплекс конкретних заходів, націлених на збереження НС [90].

При прогнозуванні екологічних наслідків господарської діяльності можливі наступні способи обліку впливу екологічних чинників на формування елементів територіальних виробничих систем (рис. 1.7).

Джерело: складено автором

Рис.1. 8. Схема формування екологічної політики в регіоні

Джерело: складено автором

Формування природоохоронної стратегії [89, с.115] визначається багато в чому специфікою території, характером галузевої структури виробництва і використовуваними на екологічно небезпечних об'єктах підходами до організації і здійснення природоохоронної діяльності.

Відповідно виділяється просторовий, виробничий, організаційно-технологічний і управлінський аспекти вибору варіанту природоохоронної стратегії як довгострокової основи ЕП (рис. 1.8).

Рис.1.9. Чинники, що впливають на формування екологічної ситуації в регіоні

Джерело: складено автором

Просторовий аспект має на увазі відображення специфіки регіону з урахуванням особливостей його природно-кліматичних і економічних умов. Природно-кліматичні умови визначають, передусім, адаптаційний механізм природних комплексів регіону, їх здатність до самовідновлення і підтримки екологічної рівноваги. Територіальна диференціація екологічних проблем обумовлює їх специфіку в кожному окремому регіоні і вимагає своїх шляхів рішення. Ця специфіка визначається передусім особливостями місцевих природно-кліматичних умов. Відповідно до цього рішення схожих проблем ОНС може істотно розрізнятися залежно від природних, економічних і інших умов кожної конкретної території. В результаті цього одні і ті ж види

господарської діяльності в різних регіонах можуть мати і різні екологічні наслідки [86, с. 89].

Особливості екологічного потенціалу території багато в чому обумовлюють і формування певної екологічної ситуації, а також характер екологічних проблем, що складаються в його межах.

При цьому при прогнозуванні економічного розвитку регіону вимагається знати гранично допустиме сумарне антропогенне навантаження регіону виходячи з місткості асиміляційного потенціалу регіональної екосистеми. Серед природних чинників, що беруться до уваги при обліку екологічних наслідків розвитку і розміщення різних виробничих об'єктів, первинне значення мають кліматичні особливості території, наявність і якість необхідних природних ресурсів, температурний режим, характер рози вітрів, рельєф місцевості і інші умови.

Специфіка економічних умов формування екологічної ситуації в межах будь-якого регіону носить, як правило, комплексний характер і залежить, передусім, від виробничої структури господарства регіону, характеру розміщення виробничих об'єктів і населених пунктів в його межах, масштабів виробництва на окремих підприємствах, рівня територіальної концентрації виробництва, а також від інших соціально-економічних чинників. При цьому в регіоні під впливом антропогенної діяльності опиняються усі компоненти його природного середовища, які піддаються дії не лише кожного конкретного виду забруднення окремо, але і їх сукупному впливу, який може виявитися набагато небезпечнішим і більш руйнівним, ніж початкові [85].

Важливим аспектом регулювання екологічної обстановки є визначення допустимого рівня концентрації конкретного виробництва в певному регіоні. У кожній галузі концентрація має свою економічну межу, за якою вона перестає бути ефективною. Проте існують межі концентрації і за екологічними параметрами. Слід зазначити, що вплив екологічних чинників проявляється в цих процесах неоднозначно. Так, зростання концентрації

виробництва приводить, як правило, до зростання концентрації забруднення в цьому регіоні. При цьому допустимий рівень концентрації виробництва слід розраховувати з урахуванням існуючого фонового рівня забруднення НС. Якщо фактичне забруднення менше встановлених екологічних стандартів, то збільшення концентрації виробництва можливе, якщо ж воно рівне або перевищує рівень екологічних нормативів, то подальша концентрація недопустима. Дотримання цього екологічного обмеження забезпечує попередження надмірного розростання виробництва.

Характер екологічних проблем регіону багато в чому похідний від його галузевої спеціалізації. Виробничий (чи галузевий) аспект вибору варіанту природоохоронній стратегії пов'язаний з необхідністю урахування галузевої специфіки регіону, особливостей впливу різних галузей на НС. Безпосередня залежність галузевої структури виробництва і характеру процесів використання природних ресурсів на підприємствах і стану НС в межах регіонів їх розташування визначає необхідність вивчення специфіки екологічних наслідків функціонування підприємств різних галузей економіки [82].

Галузевий склад виробництва в тому чи іншому місці в значній мірі обумовлює рівень і характер забруднення НС, масштаби порушення природних комплексів, стан природних ресурсів території розташування відповідних виробництв. Це, у свою чергу, диктує необхідність вибору природоохоронної стратегії розвитку різних галузей, напрямів і масштабів здійснення природоохоронних заходів на промислових підприємствах. При цьому кожне підприємство розглядається з позиції відносного екологічного відособлення, коли комбінація необхідних для кожного окремого підприємства властивостей природного середовища представляється достатньою для обґрунтування його розміщення.

Під час оцінювання впливу на НС підприємств тієї чи іншої галузі з'являється можливість більш точно визначити масштаби і характер їх впливу, викликані зміни в стані НС і природних ресурсів, соціальні та

економічні наслідки. З точки зору екологічних наслідків функціонування об'єктів різних галузей економіки доцільно виявити основні виробничі характеристики цих об'єктів, звернувши особливу увагу на їх виробничий профіль, потужність виробництва, його технологію, види і розмір продукції, що випускається, динаміку розвитку, періоди і режим функціонування, розміщення по відношенню до природних, соціальних і господарських об'єктів. Облік усіх розглянутих вище екологічних параметрів, що координують напрям і масштаби розвитку виробництв, потрібний для визначення екологічно оптимальної для цього регіону виробничої структури. Зрештою процес розвитку і розміщення виробництва може стати важливим інструментом істотного поліпшення екологічної обстановки на території.

Організаційно-технологічний і управлінський аспекти вибору природоохоронної стратегії пов'язані з урахуванням використовуваних підходів до організації природоохоронної діяльності на окремих підприємствах і територіях як суб'єктах управління. Стосовно підприємств це може бути традиційний шлях, пов'язаний з добудовою основних виробничих процесів об'єктами, які доводять викиди, що утворюються, скидання і тверді відходи до кондицій, відповідним встановленим для того або іншого підприємства - джерела забруднення, - екологічним вимогам (наприклад ГДВ, ГДС). З екологічних позицій, кардинальнішим шляхом є впровадження екологічно безпечних технологій. Нарешті, відчутний екологічний ефект може бути досягнутий при вдосконаленні організації управління природоохоронною діяльністю на підприємстві, що пов'язано з впровадженням систем екологічного менеджменту [74, с.98].

В цілому, розглянуті просторові, виробничі і організаційно-технологічні і управлінські чинники визначають екологічну ситуацію, що реально складається в тому або іншому регіоні. Оскільки ці чинники в кожному регіоні специфічні, то і процеси формування екологічної ситуації також специфічні. Урахування подібної специфіки потрібне при виробленні першочергових напрямів ЕП як в масштабах країни в цілому, так і на

регіональному і локальному рівнях.

Перший спосіб передбачає проведення комплексу природоохоронних заходів (ПОЗ), спрямованих на попередження, зниження або ліквідацію негативного впливу різних об'єктів на НС. Залежно від характеру впливу того або іншого об'єкту на НС, можливих негативних наслідків такого впливу, технічних можливостей їх попередження і інших умов впровадження ПОЗ може йти по трьох основних напрямках [71, с. 76-77].

1 Вдосконалення і впровадження інноваційних технологічних процесів, яке обов'язково супроводжується і поліпшенням показників екологічності виробництва (тобто показників, що характеризують міру дії технологій на НС і повноту використання природних ресурсів). Сюди відноситься розширення частки енергозберігаючих та маловідходних технологій. Відображення таких заходів можливе передусім у варіантах способів функціонування виробничих об'єктів. При цьому вдосконалення технологій, націлене на зниження їх негативного впливу на НС, поширюється як на основні виробничі процеси, так і на методи знешкодження відходів і природоохоронне устаткування.

2 Створення спеціальних споруд, устаткування і об'єктів, проведення інших заходів, призначених в основному для забезпечення зниження забруднення НС (технології «кінця труби»). В силу переважно однонаправленого впливу такого роду об'єктів і заходів (на зниження забруднення) їх прийнято називати одноцільові (див. малюнок 1.6). До них відносяться очисні споруди для обробки промислових і побутових стічних вод, газоочисне і пиловловлююче устаткування, водоохолоджувальні споруди і устаткування, заходи щодо пилопригнічення, забезпечення розбавлення забруднених стічних вод свіжою водою, створення санітарно-захисних зон, озеленення території та ін. Облік подібних заходів при постановці завдань мінімізації негативного впливу на НС можливий шляхом вибору варіантів потужності відповідних споруд, методів і технологій знешкодження забруднень, показника міри очищення, необхідний витрата і

так далі.

3 Здійснення різних заходів, орієнтованих не тільки на зниження тих чи інших видів антропогенного впливу на НС, але і пов'язаних з додатковим отриманням будь-якого позитивного результату виробничої діяльності (наприклад, випуск додаткової продукції, економія ресурсів і т. д.). Це так звані багатоцільові заходи. До них відносяться утилізація відходів; впровадження систем послідовного, оборотного і замкнутого водопостачання; рекультивація земель, порушених відкритими розробками корисних копалини; лісовідновлення та ін.

Особливе місце в загальній системі ПОЗ належить, на наш погляд, організації утилізації відходів, яка є необхідним елементом в загальному ланцюзі створення системи безвідходних виробництв. Екологізація виробництва неможлива без доповнення виробничих комплексів території спеціальними об'єктами, призначеними для переробки усіх видів промислових і побутових відходів, що утворюються. Утилізація відходів, з одного боку, сприяє скороченню потрапляння в НС різних шкідливих речовин, зниженню масштабів негативного впливу виробництва на стан ландшафту, тваринного і рослинного світу і так далі. Усе це кінець кінцем супроводжується зниженням забруднення повітряного і водного басейнів, збереженням ландшафту, вивільненням території в результаті ліквідації відвалів і так далі. З іншого боку, утилізації відходів відображає і можливість отримання економічної вигоди – додаткових джерел випуску тієї або іншої корисної продукції, можливість розширення сировинної бази виробництва за рахунок використання відходів і у зв'язку з цим економії природної сировини, можливість зниження собівартості отримуваної в результаті утилізації відходів продукції (завдяки використанню дешевшої сировини, якими є відходи) і т. д.[69]

Другий спосіб обліку екологічних чинників при прогнозуванні господарського розвитку території є введенням заборон на спільне розміщення і функціонування в тому або іншому місці різних поєднань

виробництв, несприятливих з точки зору санітарних умов. Необхідність в такому способі обумовлена передусім тим, що, з одного боку, нині наявні технічні можливості не забезпечують стовідсоткового знешкодження відходів і, з іншого боку, орієнтація на дотримання прийнятих екологічних стандартів ще не є надійною гарантією збереження усіх компонентів НС (включаючи людину). Тому при здійсненні природоохоронної діяльності в межах різних територій можуть виявитися обов'язковими і додаткові заходи заборонного характеру.

Встановлення заборони на спільне розміщення екологічно несумісних виробництв може виходити з наступних вимог.

По-перше, з урахування особливостей розглянутих в регіоні виробництв. Серед таких особливостей слід назвати властивість окремих інгредієнтів викидів і скидів різних підприємств взаємодіяти між собою, приводячи до погіршення якості НС або до ускладнення проблеми знешкодження відходів (явище синергізму). Шкідливі речовини, що мають ефект синергізму, в умовах спільної присутності можуть призводити до утворення з'єднань підвищеної токсичності або посилювати шкідливий вплив один одного. Слід зауважити, що екологічна сумісність виробництв значною мірою залежить від екологічної небезпеки технологій цих виробництв, яка визначається як фізико-хімічними властивостями речовин, що викидаються в середу, так і мірою їх перетворення і акумуляції в НС. Ефект синергізму в атмосфері мають, зокрема, діоксид сірки і хлор, оксиди азоту і вуглеводні, діоксид сірки і волога, фтористий водень і метилмеркаптан та ін.. Синергічним ефектом впливу у водному середовищі володіють, зокрема, іони міді і свинцю, наявність яких в комбінації в стічних водах заподіює більшої шкоди, ніж кожен з них окремо; нафтопродукти і пестициди та ін. [68].

Крім того, існують стійкі (що не розкладаються) забруднення - речовини і отрути, такі, як алюмінієві банки, солі, ртуть, фенольні з'єднання з довгим ланцюгом, ДДТ, які в природному середовищі або не руйнуються

зовсім, або руйнуються дуже повільно. Для таких речовин не існує природних процесів, які могли б їх розкласти з такою ж швидкістю, з якою вони вводяться в екосистему. Подібні неруйнівні забруднювачі не тільки накопичуються, але часто «біологічно посилюються» у міру проходження в біогеохімічних циклах і по харчових ланцюгах. Крім того, вони можуть утворити інші отруйні забруднення, з'єднуючись з іншими речовинами в НС.

На жаль, облік екологічної сумісності різних виробництв відноситься до числа найменш вивчених і, як правило, ігноруються при прийнятті господарських рішень проблем. В той же час взаємодія забруднень, що поступають в НС, може привести до небажаних наслідків для здоров'я людей, стану природних комплексів і інших реципієнтів [65].

По-друге, при встановленні заборон на спільне розміщення певних виробництв необхідно враховувати не лише названі особливості цих виробництв, але і особливості території розміщення і її природно-кліматичні умови. Це може мати важливе значення, коли досліджувана територія має в розпорядженні унікальні ландшафти, цінні і рідкісні види рослин і тварин і тому подібне. В цьому випадку ухвалення рішення про заборону спільного функціонування тих або інших виробництв на окремій території може бути обумовлене вимогами збереження її природних комплексів і в цілому генофонду. Облік особливостей території має важливе значення і тоді, коли територія характеризується низьким асиміляційним потенціалом, тобто низькою здатністю екосистем знешкоджувати шкідливі відходи антропогенного походження. Це може бути пов'язано з несприятливим потенціалом кліматичних чинників (що обумовлює низьку розсіювальну здатність повітряного середовища), екстремальністю природних умов (що призводить до уповільнення процесів розкладання забруднення), високим навантаженням, що вже склалося, в межах регіону на ґрунт, повітряний і водний басейни (внаслідок чого здатності самоочищення різних елементів природного середовища вже значною мірою вичерпані) і так далі. Наявність таких умов може призводити до швидких і безповоротних змін в НС, що

вимагає особливо уважного відношення до подібних територій [62, с.98].

По-третє, встановлення заборони на спільне розміщення і функціонування певних виробництв може диктуватися вимогами збереження здоров'я людей. Різні речовини, що містяться в стічних водах і пилогазових викидах, можуть надавати різний негативний вплив на здоров'я населення. Так, оксиди азоту викликають різке роздратування органів дихання; вражаюча дія на органи дихання робить і сірчистий ангідрид, який, крім того, викликає підвищення сприйнятливості до інфекцій, порушення обміну речовин та ін. Разом з цим, за певних умов взаємодія окремих шкідливих речовин може привести до утворення виключно небезпечних для здоров'я людей з'єднань, наприклад, взаємодія бензапірену з оксидами азоту призводить до утворення нітрабензапірену, який є високо активним мутагеном і так далі [60]. Небажано також з'єднання в одному місці таких видів діяльності, викиди яких в атмосферне повітря можуть призводити до утворення токсичного або фотохімічного смогу, що також небезпечно для здоров'я людей.

Третій спосіб обліку чинника ОНС при прогнозуванні формування господарського комплексу регіону пов'язаний з використанням можливостей розміщення виробництва і населення для вирішення екологічних проблем. Такі можливості полягають передусім в тому, що розглядаючи безліч різних варіантів функціонування виробництва (кожен з яких характеризується своїми показниками екологічності) можна забезпечити вибір таких масштабів територіальної концентрації виробництва і такий склад технологій виробництва в кожному промисловому вузлу, які задовольняють екологічним вимогам. Характер розміщення і функціонування виробництва, рівень його територіальної концентрації і галузева структура, системи розселення, що склалися, значною мірою визначають екологічну ситуацію в кожному окремому регіоні.

Таким чином, природоохоронна роль розміщення продуктивних сил полягає головним чином в тому, що з його допомогою можливо здійснювати

регулювання концентрації або дисперсії виробництва і населення в межах окремої території з метою збереження НС. При цьому територіальне розосередження об'єктів-забруднювачів дозволяє більш повно використовувати асиміляційні потенціал території. Рішення завдань ОНС шляхом регулювання розміщення виробництва і населення представляється виправданим передусім в тих випадках, коли відсутні достатні технічні і економічні можливості для попередження, зниження або ліквідації тих або інших негативних екологічних наслідків господарської діяльності. Тому даний шлях, що сприяє лише частковому вирішенню екологічних проблем, слід розглядати як одне з можливих, а в ряді випадків і необхідних доповнень до інших видів природоохоронної діяльності, націленим насамперед на абсолютне скорочення шкідливого антропогенного впливу на НС[54].

В цілому прогноз можливих змін в стані НС в регіоні повинен базуватися на обліку перспектив господарського розвитку в його межах, виробничої структури господарства, що склалася і передбачуваної, характеристики джерел дії на НС. У разі, якщо виробництво на досліджуваній території концентрується в окремих великих ареалах, то слід враховувати, що це тягне і збільшення навантаження на НС у відповідних ареалах і можливе ускладнення в них екологічної ситуації. При прогнозі основна увага повинна приділятися не стільки оцінці впливу окремих об'єктів на НС, скільки оцінці сукупного впливу територіально-виробничих поєднань на різні елементи природного середовища з урахуванням фонових забруднень, а також інших, що вже мають місце, порушень природного середовища.

За результатами оцінки можливих екологічних наслідків створення та функціонування різних об'єктів виконується комплексний прогноз впливу планованого на НС в регіоні. Такий прогноз безпосередньо пов'язаний з вибором системи природоохоронних заходів, які повинні забезпечити наближення формованих показників можливої дії на НС (передусім,

забруднення) до нормативних. Певна можливість запобігання негативного впливу антропогенної діяльності на ОС укладена в раціональному розміщенні і територіальній організації виробництва[47, с.145].

Розміщення продуктивних сил і територіальна організація виробництва не лише значною мірою залежать від природного чинника, але і самі можуть виступати як один з інструментів рішення природоохоронних проблем. З одного боку, вимоги раціонального природокористування виступають одним з найважливіших чинників, під впливом якого здійснюється розміщення продуктивних сил і формування територіальної організації виробництва. З іншого боку, за допомогою проведення тієї або іншої політики в області розвитку і розміщення продуктивних сил можливо в певних межах формування бажаного стану НС на різних територіях.

Характер розміщення виробництва, рівень його територіальної концентрації і галузева структура, системи розселення, що склалися, значною мірою визначають екологічну ситуацію в кожному окремому районі. До можливостей розміщення в рішенні природоохоронних проблем можна віднести наступні.

1) Територіальна деконцентрація виробництва з метою зниження впливу масштабів господарської діяльності на НС в різних частинах території. Це, у свою чергу, може бути досягнуто за допомогою або розосередження об'єктів різних галузей виробництва по території або скорочення одиничних виробничих потужностей окремих підприємств в тому чи іншому місці. Таким чином, ми забезпечуємо зниження навантаження на НС, якнайкраще використовуємо здатність природного середовища приймати певну масу шкідливих речовин (тобто її асиміляційну здатність).

2) Територіальна концентрація певних поєднань виробництв в одному місці. Така міра може створювати певні сприятливі передумови для вирішення завдань ОНС, серед яких можна, зокрема, виділити наступні:

а) створення загальних очисних споруд для ряду виробництв з

однорідними стічними водами (результатом може бути, як правило, підвищення якості очищення, скорочення питомих витрат на очищення, економія території для розміщення);

б) використання ефекту антагонізму взаємодії шкідливих речовин, що містяться у викидах і скиданнях різних виробництв, розташованих в одному пункті (що супроводжується спрощенням і здешевленням необхідних методів знешкодження і очищення стічних вод і газових викидів). Ефект антагонізму проявляється в такій спільній дії шкідливих речовин, яке взаємно виключає або скорочує негативний вплив кожного з них на НС. Ефект антагонізму мають, наприклад, лужні і кислі стічні води, суміш свинцю і кальцію та ін.;

в) утилізація відходів одних виробництв на інших (НС, що призводить до зниження забруднення, в результаті скорочення виходу забруднюючих речовин; скороченню потреб в тих або інших природних ресурсах, що заміщаються відходами; економії витрат на виробництво продукції замість використання традиційних технологій; скороченню масштабів порушення ландшафту в результаті скорочення відкритого видобутку природних ресурсів і так далі);

г) послідовне (чи повторне) використання стічних вод (що веде до зниження витрат на очищення і скорочення потреб у свіжій воді);

д) використання промислових і побутових стічних вод для цілей зрошування (супроводжується зниженням об'ємів водоспоживання і водовідведення);

е) створення пересічних або загальних санітарно-захисних зон (скорочення потреб, що має результатом, в промислових територіях).

3) Винесення визначених екологічно небезпечних виробництв за межі окремої території (чи їх закриття). Мається на увазі, передусім, винесення шкідливих об'єктів або їх окремих цехів з територій великих міст, які часто бувають перенасичені шкідливими виробництвами, і т. д.

4) Вибір пункту розміщення підприємств з урахуванням місцевих особливостей природних умов, що впливають на процеси розбавлення,

розкладання і розсіювання забруднень. Йдеться про максимально можливий облік асиміляційного потенціалу території розміщення виробничих об'єктів, а також екологічну ситуацію, що склалася. Зокрема, слід враховувати наступні чинники: розу вітрів; особливості рельєфу (розміщення підприємств, що мають викиди в атмосферу, на території, що добре продувається, заборона на розміщення об'єктів в улоговинах, де викиди будуть накопичуватися і так далі); умови для скидання стічних вод і їх розбавлення; наявність інших підприємств; рівень фонового забруднення та ін.

5) Заборона на спільне розміщення в одному місці певних поєднань виробництв. Йдеться про недопущення спільного розміщення екологічно несумісних виробництв, відходи яких мають ефект синергізму, тобто взаємно підсилюють вплив факторів, що забруднюють НС (про що мова вже йшла вище).

В цілому сучасні темпи економічного розвитку загострили проблему обмеженості природних ресурсів і адаптаційного механізму природного середовища, у зв'язку з чим виникла необхідність обліку екологічних вимог до економіки. Слід підкреслити, що саме економічний розвиток внутрішньо суперечливе: з одного боку, воно породжує ряд гострих екологічних проблем, а з іншого – в самому економічному розвитку закладена основа для усунення цих протиріч. Розкрити їх природу - означає зрозуміти зв'язок двох систем: громадського виробництва і НС [47]. При цьому необхідно пам'ятати, що в регіональній соціо-еколого-економічній системі не може бути віддана перевага одному з компонентів на шкоду іншим. Вимагається забезпечити їх збалансоване співіснування, яке дозволяло б мати високі темпи економічного зростання, підвищення добробуту населення при збереженні і безперервному поліпшенні НС.

Висновки до першого розділу

Проаналізовані в історичному аспекті уявлення про роль природного середовища в житті людського суспільства свідчать про те, що вони зазнавали істотні зміни, залежно від яких на різних етапах розвитку громадського виробництва формувалися і різні парадигми у сфері взаємодії суспільства і природи. Світова екологічна криза, що позначилася в другій половині XX століття привела до усвідомлення необхідності зміни техногенної моделі соціально-економічного розвитку (тобто природо ємної і природоруйнівної), переходу від споживчого відношення до природи зі сторони суспільства до її зберігання, порівняння необмежених потреб суспільства в природних умовах і ресурсах з асиміляційним потенціалом природного середовища. У основу нової моделі лягла КСР, що розглядається як системна єдність живої природи, економіки і людини. На основі короткого огляду основних етапів становлення КСР узагальнені методологічні основи суті СР і обґрунтована роль екологічного чинника в економічному розвитку. Показана необхідність стратегічної оцінки впливу на НС, що враховує синергетичний ефект господарської діяльності, а також реалізації принципу неперевищення асиміляційних можливостей НС при веденні господарської діяльності. Сучасні екологічні виклики і загрози ставлять перед суспільством нові завдання і вимагають вибору нових пріоритетів, які ґрунтуються на принципах «зеленої» економіки, відповідно до яких економічне зростання і підвищення добробуту людей повинні відбуватися при одночасному зниженні негативного впливу на НС. Іншими словами, економічне зростання і ОНС є взаємодоповнюючими стратегіями.

Запропоновані методичні основи вивчення антропогенного впливу на НС і виявлення можливих проявів наслідків таких дій дозволили акцентувати увагу на «ланцюгових реакціях», що відбуваються в природному середовищі, завдяки яким зміни в її стані поширюються як у

рамках окремих екосистем, так і біосфери в цілому, а також запропоновано класифікацію видів прояву наслідків впливу господарства і населення на НС і намічені основні цілі і напрями аналізу наслідків впливу антропогенної діяльності на НС.

На основі обґрунтування значущості обліку територіальних аспектів використання природних ресурсів і ОНС запропоновані методологічні і методичні основи формування еколого-економічних взаємодій в структурі регіонального господарського комплексу. Дано уявлення про регіон як територіальну соціально-еколого-економічну систему, для якої характерна наявність тісного взаємозв'язку економічних, соціальних і природних елементів окремої території. Проаналізовані проблеми ув'язки екологічних проблем з характером розміщення виробництва, особливостями і масштабами господарської діяльності на окремій території. Показано, що на рівні регіону еколого-економічні взаємодії не тільки набувають особливої актуальності, а й для їх регулювання є найкращі можливості при розробці та реалізації програм соціально-економічного розвитку та обґрунтування інвестиційної політики.

На основі аналізу можливих напрямів прогнозування екологічних наслідків господарської діяльності в регіоні запропоновані три можливі способи обліку впливу екологічних чинників на формування елементів територіально-виробничих систем і шляху їх реалізації, що передбачають, по-перше, проведення комплексу ПОЗ (включаючи вдосконалення і впровадження інноваційних технологічних процесів); по-друге, введення заборон на спільне розміщення і функціонування в тому або іншому місці різних поєднань виробництв, несприятливих з точки зору санітарних умов (з урахуванням ефекту синергізму, особливостей території, вимог збереження здоров'я людей); по-третє, використання можливостей розміщення виробництва і населення для вирішення екологічних проблем.

Забезпечення стійкого регіонального розвитку як одного з шляхів усунення сучасних екологічних загроз вимагає екологізації господарської

діяльності по різних напрямках, що передбачають неухильне і послідовне впровадження систем технологічних, управлінських, правових і інших рішень, що дозволяють підвищувати ефективність використання природних ресурсів разом з поліпшенням (чи хоч би збереженням) якості НС. Успіх екологізації економіки багато в чому залежить і від екологізації економічних інструментів управління і вдосконалення їх інституціональної підтримки.

Викладений підхід може також служити методологічною основою для формування екологічної складової в концепції «зеленої» економіки в розрізі досягнення стійкого розвитку за допомогою впровадження ідей «розумного» регіону.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

2.1. Зарубіжний досвід впровадження механізмів державного управління екологічної політики

Вивчення закордонного досвіду формування ефективної системи державного управління в екологічній сфері, виявлення специфічних особливостей і причин, що визначають вибір конкретних інструментів управління, накопичений досвід (в тому числі організаційний) і практика проведення природоохоронної діяльності в інших країнах видаються особливо корисними для нашої країни, яка приступила до створення екологічної політики тільки на початку 90-х років XX століття. Розвинені країни мають, як правило, значні просування в області ЕП, що значною мірою обумовлено високим рівнем економічного розвитку і стабільністю. Це дозволяє акумулювати кошти на вирішення екологічних проблем. У сформованих системах управління ООС відмінною рисою є широке використання економічних регуляторів для стимулювання раціонального природокористування при збереженні і зміцненні державного і громадського контролю та нормування в екологічній сфері [33. с.70]. Основне призначення економічних методів полягає передусім в забезпеченні стимулювання природоохоронної діяльності шляхом впровадження природоохоронних і екологічно безпечних технологій, а також пошуку шляхів мінімізації витрат, які понесе суспільство заради досягнення бажаного стану НС і його окремих компонентів.

Характерною особливістю світової практики ЕП є усвідомлення необхідності використання стратегічних підходів при здійсненні природоохоронної діяльності, яке визначилося у кінці 60-х років минулого

століття у зв'язку із загрозою екологічної кризи. Починаючи з цього періоду, склалися три ключові підходи до рішення екологічних проблем, у рамках кожного з яких сформувалися свої інструменти управління [30, с. 90].

Перший підхід (з 70-х рр. XX століття) заснований на виборі в якості стратегічного напрямку природоохоронної діяльності заходів щодо створення та вдосконалення методів і засобів ООС в кінці виробничого циклу - так звані технології «кінця труби» (end-of-pipe). В цьому випадку здійснюється добудова існуючих основних виробничих технологій різними системами знешкодження відходів (включаючи очисні споруди для обробки забруднених стічних вод, установки для пилогазоуловлювання і так далі). Проте можливості цього напрямку виявилися обмеженими і досить швидко були вичерпані (головним чином із-за наявності експоненціальної залежності між зростанням природоохоронних витрат і мірою очищення забруднених викидів і стоків). Існування такої залежності призводить до того, що при високих потужностях виробничих об'єктів збільшення ступеня очищення вище певного рівня (і відповідно зростання необхідних природоохоронних витрат) робить виробництво економічно нерентабельним. Це стало однією з ключових причин відмови в розвинених країнах від великих потужностей на шкідливих виробництвах. В рамках першого підходу основними інструментами управління в екологічній сфері стали переважно адміністративні методи, включаючи законодавчо-нормативні, контрольні, інформаційні, заходи з екологічного експертування та аудитування та ін.[29]

Другий підхід (з кінця 70-х - начала 80-х рр. XX ст.) характеризується упором на технічне переозброєння виробництва на основі впровадження ресурсозберігаючих і маловідходних технологій. Цей шлях є високоефективним способом захисту навколишнього середовища (далі НС), проте пов'язаний з потребою в значних інвестиціях на розробку і впровадження нових технологій. У рамках другого підходу серед важелів екологічного регулювання отримали переважний розвиток різні економічні методи, стимулюючі перехід на інноваційний розвиток. У практику ЕП був

введений принцип найкращих доступних технологій.

Третій підхід (з 90-х років ХХ ст.) зажадав пошуку маловитратних, але ефективних способів ОНС, що привело до розвитку екологічного менеджменту - ініціативної діяльності господарюючих суб'єктів, спрямованої на рішення завдань мінімізації впливу на НС в результаті послідовного поліпшення в досягненні їх власних екологічних цілей і завдань, розроблених на основі самостійно прийнятої екологічної політики. Екологічний менеджмент є сучасним механізмом управління природоохоронною діяльністю, визнаний на міжнародному рівні і широко використовуваний переважною більшістю промислових підприємств у багатьох країнах. У його основі лежить системний підхід і використання комплексу управлінських рішень і процедур [31].

До теперішнього часу світова практика у сфері управління використанням ресурсів і ОНС має в розпорядженні досить відпрацьований механізм державного регулювання, що включає як методи адміністративного впливу і контролю, так і досить широкий арсенал економічних важелів і інструментів [].

Адміністративні методи, як правило, включають наступні елементи (Рис.2.1.).

Рис.2.1. Адміністративні методи екологічного державного управління

Джерело: складено автором

1) Різні заходи правового і організаційного характеру, передусім розробку екологічного законодавства і контроль за його дотриманням, а також здійснювані органами екологічного контролю усіх рівнів заходи з забезпечення постійного спостереження за станом і зміною особливо важливих для людини компонентів і показників якості середовища, виявлення джерел і чинників змін (екологічний моніторинг), що відбуваються. Як правило, в першу чергу ухвалюється загальний закон про ОНС, що проголошує основні принципи ЕП, і на його основі розробляється спеціальне законодавство, що включає закони про екологічну експертизу і аудит, охорону земель, вод, атмосферного повітря, лісів, тваринного і рослинного світу і так далі.

2) Формування інституту екологічної експертизи і оцінка впливу на навколишнє середовище (ОВНС). ОВНС і екологічні експертизи господарських і інших проєктів, пов'язаних із впливом на НС, призначені для того, щоб ще на стадії проєктування забезпечити адекватні аргументи для ухвалення рішення відносно можливості або неможливості їх здійснення (принцип профілактики). Реалізацію будь-якого господарського проєкту повинна упереджати діяльність з прогнозування його можливої впливу на НС і отримання оцінок екологічних можливостей здійснення відповідного проєкту. На рішення цих важливих проблем і націлені екологічні експертизи, процедура яких є обов'язковою в усіх країнах з розвиненою ЕП і вважається одним з головних завдань державних природоохоронних структур [24, с.197].

3) Організація і проведення екологічного аудиту діючих об'єктів з метою проведення незалежних позавідомчих перевірок господарської діяльності діючих об'єктів, які здійснюють вплив на НС, і вироблення рекомендацій зі зниження їх негативної дії на НС і здоров'я населення. Екологічний аудит є важливою функцією контролю екологічної безпеки

функціонування підприємств і обов'язковою процедурою для проходження екологічної сертифікації господарюючого суб'єкта. Його проведення дозволяє, зокрема, виявляти екологічні проблеми і намічати шляхи їх рішення у діючих виробництвах, обґрунтовувати стратегії в області ОНС, посилювати контроль за виробничою практикою і оцінкою відповідності стратегії діяльності компаній нормам екологічного права, знижувати фінансові ризики і так далі. Як і екологічні експертизи, екологічний аудит широко застосовується в промислово розвинених європейських країнах, має законодавчу і нормативну (у вигляді системи стандартів) базу і виконує не лише екологічну функцію (дозволяючи вирішувати завдання по зниженню екологічних ризиків і реалізації прав громадян на сприятливу НС, а також по забезпеченню екологічної безпеки на рівні окремих організацій, виробничих комплексів і територій), але і економічну, забезпечуючи підвищення конкурентоспроможності продукції, що випускається, і полегшуючи вихід підприємств на міжнародні ринки [45].

4) Екологічна паспортизація, націлена на оцінку і прогноз екологічної ситуації на окремих об'єктах і навколо них, а також контроль за виконанням природоохоронних заходів. Екологічний паспорт містить, як правило, загальні відомості про підприємство; використовуваний сировині; опис технологічних схем вироблення основних видів продукції; схем очищення стічних вод і аеровикидів; перелік планованих заходів, спрямованих на зниження навантаження на НС, з вказівкою термінів, об'ємів витрат, питомих і загальних об'ємів викидів шкідливих речовин до і після здійснення кожного заходу, а також зведення про наявність у світі технологій, що забезпечують досягнення найкращих питомих показників по охороні природного середовища.

5) Екологічна сертифікація, що має за мету контроль безпеки продукції для НС, життя, здоров'я людей і майна, а також створення екологічно справедливого ринку. Екологічна сертифікація охоплює діяльність з підтвердження відповідності об'єкту сертифікації

природоохоронним вимогам, встановленим чинним законодавством країни, державними стандартами і іншими нормативними документами, у тому числі міжнародними стандартами. Сертифікаційна діяльність базується, як правило, на даних екологічного аудиту [20].

6) Ліцензування забруднення НС і використання природних ресурсів. Передбачає оплачуваний дозвіл на викид або скидання певної кількості шкідливих відходів заздалегідь обумовленого або юридично встановленого хімічного складу, а також видачу дозволів на право експлуатації тих або інших видів джерел природних ресурсів. Ліцензії надаються, як правило, природоохоронними відомствами на певний термін; Цей адміністративний захід широко застосовується для регулювання виробництва, транспортування, продажу, використання, зберігання хімічних речовин і матеріалів, будівництва нових підприємств, інженерних споруд, видобутку корисних копалин, розвитку сільського господарства і так далі

7) Квотування забруднення НС і використання природних ресурсів, встановлення обмежень і заборон. До використання прямих заборон прибігають в тих випадках, коли здійснення якої-небудь діяльності в тому або іншому місці пов'язане з нанесенням свідомо непоправного збитку, наприклад, при розміщенні певних об'єктів-забруднювачів в межах конкретних територій.

8) Розробка екологічних стандартів - сукупності єдиних, відповідних досягнутому рівню науково-технічного прогресу, вимог, що пред'являються державою і його органами до стану природних об'єктів, діяльності підприємств і громадян з метою забезпечення оптимального якості НС. Включають технічні, економічні і організаційні норми, що визначають параметри якісного стану НС, при дотриманні яких не відбувається деградації екосистем, гарантується збереження біологічної різноманітності і екологічна безпека населення. Останніми роками в розвинених країнах, зокрема, у рамках Європейського Союзу і ОЕСР, широко впроваджується дозвільна система, яка ґрунтується на технологічному нормуванні

(впровадження принципу найкращих доступних технологій - НДТ) [18, с.132]. Для цього у відповідних країнах були створені необхідні передумови, передусім в результаті технологічної модернізації економіки, що почалася у кінці 70-х, - початку 80-х років XX століття, і яка значною мірою була підстебнута наслідками першого нафтової, потім енергетичної і з ними екологічної криз. Потреба в ґрунтованому на НДТ підході виникла саме після масового переходу промисловості на нові ресурсозберігаючі і еколого-орієнтовані технології (що відносяться до найбільш ефективних, але досить дуже витратним способам захисту НС). Це забезпечило істотне поліпшення екологічної ситуації і надалі (у 1990-і роки) спонукало шукати нові маловитратні шляхи рішення екологічних проблем. Такий пошук привів до розвитку екологічного менеджменту і принципу НДТ (друга половина 1990-х років). Система екологічного менеджменту почала впроваджуватися в практику екологічного регулювання виробництва з другої половини 1990-х років. Перехід країн Європейського Союзу на нову систему екологічного нормування на базі НДТ зажадав два з половиною десятиліття.

Використання НДТ в європейських країнах ґрунтується на двох управлінських підходах. По-перше, комплексному (інтегрованому) підході до запобігання і контролю забруднень, що відноситься до окремих компонент НС⁹ і, по-друге, індивідуальному (гнучкому), призначеному для конкретного об'єкту господарської діяльності залежно від умов місцевої НС. У цьому напрямі важливий вклад вносять добровільні ініціативи промислових компаній, спрямовані на скорочення об'ємів відходів, що виділяються, і підвищення екологічної ефективності у зв'язку з впровадженням систем екологічного менеджменту, включаючи прийняття таких міжнародних норм, як ISO 14000 [29].

9) Розробка і реалізація екологічних програм на рівні держави і регіонів. Екологічні програми є одним з важливих засобів реалізації державної екологічної політики. При цьому регіональні програми виступають в якості способу перерозподілу компетенції між державними та

регіональними органами влади в сфері екологічного державного управління. Як показує зарубіжний досвід, важливими гарантами успіху державних програм виступають зокрема, встановлення певного порядку їх фінансування, чітке визначення джерел і напрямів витрачання коштів і контролю за їх використанням, а також правове забезпечення заходів програм, надання їм відповідного правового статусу і контроль за неухильним дотриманням законів. В цілому реальна ефективність програм, зрештою, залежить від механізму їх реалізації і фінансування.

Економічні методи державного управління використання ресурсів і ОНС охоплюють сукупність заходів, спрямованих на зміну відношення учасників економічної діяльності в напрямі, сприятливому для стану природно-ресурсного потенціалу і НС, шляхом впливу на вартість і переваги різних варіантів, які пропонуються учасникам економічної діяльності. Основне призначення економічних методів полягає в забезпеченні стимулювання природоохоронної діяльності, включаючи впровадження природозберігаючих і екологічно безпечних технологій, а також пошук шляхів мінімізації витрат, необхідних для досягнення бажаного стану НС.

Економічний механізм державного управління включає, як правило, наступні економічні і фінансові заходи (Рис. 2.2) [30, с.111].

Рис. 2.2 – Інструменти економічного механізму державного управління природокористуванням в розвинених країнах

Джерело: складено автором

1 Збори за екологічні послуги, призначені зазвичай для відшкодування витрат, пов'язаних з наданням різного роду екологічних послуг окремим споживачам або громадськості. Подібні платежі часто зустрічаються у водному секторі і в управлінні відходами. Зокрема, вони можуть мати форму збору коштів, необхідних для компенсації витрат по експлуатації колективних або державних споруд і установок по очищенню стічних вод. Збори за користування послугами стягуються також за видалення і обробку відходів і надання інших видів екологічних послуг. Стягування подібних платежів сприяє відшкодуванню витрат, потрібних для збору, переробки і видалення відходів, а також проведення інших подібних заходів, і забезпечує вступ засобів, необхідних для їх фінансування. Ці

платежі стягуються зазвичай місцевою владою для покриття витрат за колективні послуги в екологічній сфері.

2 Збори або податки на товари, що накладаються на продукцію, що створює забруднення в процесі її виробництва, споживання або утилізації (наприклад: добрива, пестициди, пакувальні матеріали, батарейки і так далі). Такі збори встановлюються, як правило, стосовно екологічно «брудної» продукції і відходів, що характеризуються високою мірою екологічного ризику, тобто використовуються для таких видів продукції, при виробництві, споживанні і видаленні яких наноситься шкоди НС. Збори або податки на товари вводяться з метою відносного збільшення цін на екологічно шкідливу продукцію. Подібними податками може обкладатися, зокрема, продукція, що містить токсичні речовини. Податки на товари застосовуються і у випадках, коли виникають особливо важкі і дорогі проблеми видалення (чи розміщення) тих або інших видів використаної продукції, наприклад, відпрацьованих нафтопродуктів, автомобільних шин, свинцево-кислотних батарей, контейнерів одноразового використання і так далі. Зрозуміло, що використання податку на екологічно «брудну» продукцію можна вводити за умови існування розвиненого ринку, коли високі ціни на екологічно «брудну» продукцію або продукцію, зроблену за екологічно «брудною» технологією, обмежуватимуть її споживання або виробництво, при цьому ринок зможе надати споживачеві іншу взаємозамінну продукцію [32, с.296]. В цілому, податки на товари (чи непрямий податок на кінцевий результат виробництва, включаючи відходи), стимулюють підприємців скорочувати токсичність продукції, що випускається, підвищувати екологічність виробництва, а споживачів — робити вибір на користь екологічно чистих товарів. Зібрані доходи часто використовуються для фінансування систем збору і переробки відходів.

3 Платежі за користування ресурсами, покликані сприяти їх раціональному використанню. Як правило, виділяються два види платежів: (а) за право користування природними ресурсами (включаючи надра, землю,

воду, ліси) і (б) за їх відтворення і охорону. Плата за право користування природними ресурсами орієнтована на власника цих природних ресурсів, незалежно від форми власності. Вона є формою вилучення абсолютної ренти. Платежі за відтворення і охорону природних ресурсів служать компенсацією витрат природних ресурсів в процесі виробництва.

4 Податки і збори за забруднення НС, що мають, як правило, форму прямих платежів, заснованих на оцінках кількості і якості забруднюючих речовин, що потрапляють у НС. Подібні податки і збори є одним з найбільш широко поширених видів зборів з винуватців забруднення. Вони надають право на викиди забруднюючих речовин в повітря, скидання у водні об'єкти, забруднення ґрунту, на шуми, а також на діяльність, пов'язану з управлінням відходами виробництва. Цей вид зборів має форму податків і розраховується залежно від об'єму виходу і виду забруднюючих речовин. У зарубіжній практиці регулювання природокористування подібні податки використовуються як один із важливих напрямків стимулювання природоохоронної діяльності [52, с.128]. Вони націлені на реалізацію принципу «забруднювач платить», економічний сенс якого полягає в тому, що вартість товару або послуги повинна включати, окрім своєї безпосередньої вартості виробництва, вартість ресурсів, пов'язаних з використанням НС. Відповідно до цього використання води, повітря, ґрунтів при скиданнях, викидах, поводженні з відходами є використанням ресурсів аналогічно «класичним» чинникам виробництва. Податки за забруднення НС покликані покласти на забруднювача соціальну вартість забруднення, яке він викликає, а також заохотити його до того, щоб узяти на себе тягар відповідних витрат, пов'язаних із забрудненням. Ці податки і збори передбачають стягування обов'язкової виплати із забруднювача, яка визначається державними органами і що буде використовуватися більш безпосереднім чином в цілях відновлення НС відповідно до екологічних стандартів, які встановлені чинним законодавством в тій або іншій країні.

Як свідчить досвід розвинених країн, подібні нарахування можуть бути ефективними на практиці тільки у разі їх тарифікації. Для чинення реального впливу ця тарифікація повинна стимулювати забруднювача скоротити об'єм скидань, викидів і відходів, джерелом яких він є, до рівня, коли єдина сума збору відповідає граничній вартості очисних робіт, необхідних для забезпечення дотримання норм якості НС [65]. Тільки в цьому випадку екологічні податки робитимуть стимулюючий ефект. Тому при визначенні шкали податків і зборів за забруднення слід уникати можливих ситуацій, коли використовувана шкала дозволяє покривати лише незначну частину реальних витрат (в результаті підприємству-забруднювачу нерідко вигідніше платити податки і не робити ніяких дій зі зниження виходу забруднень). В цьому випадку система екологічних податків забезпечуватиме лише перерозподіл ресурсів, що дозволяє відшкодовувати тільки частину збитку, що наноситься НС. Визначення шкали платежів за забруднення багато в чому залежить від норм ОНС, що приймаються. Застосування занадто жорстких норм, бажане з точки зору збереження НС, піддається значному ризику стати нереальним зважаючи на відсутність фінансових коштів, тоді як менш жорсткі заходи можуть привести до збереження і навіть погіршенню незадовільного з екологічного погляду положення. В цілому, податки і платежі за загрязнение є засобом примусу об'єктів-забруднювачів до узяття на себе усій сукупності витрат, пов'язаних з порушенням екологічних вимог. У міру того, як суми податків і зборів встановлюються на рівні достатньому для стимулювання потенційних забруднювачів до вжиття необхідних запобіжних природоохоронних заходів, вони можуть значною мірою замінювати різні фінансові санкції і покарання, з якими є вірогідність дублювання [68].

5 Природоохоронні субсидії, екологічні інвестиції, дотації природоохоронних заходів, позики під знижений відсоток охоплюють усі форми прямої фінансової допомоги забруднювачам або користувачам природних ресурсів, наприклад, у вигляді грантів, м'яких позик, податкових

пільг, прискореній амортизації і тому подібне. Зазвичай надаються об'єктам-забруднювачам за умови скорочення ними дії на НС.

6 Заставна (чи заставно-поворотна) система, суть якої полягає в необхідності внесення застави при придбанні товарів, що є потенційними забруднювачами НС. Запорука повертається при поверненні товарів або їх залишків. Система запоруки виконує функцію платежів, стимулюючих повторне використання і вторинну переробку (наприклад, для люмінесцентних ламп, шин, акумуляторів і т. п.). При цьому користувачі платять підвищену плату, яка відшкодовується їм після того, як продукт повернений в систему збору, утилізації і повторного використання. Ці види платежів уперше були встановлені у виробництві прохолодних напоїв, створюючи стимули до добровільного повернення пляшок, банок і тому подібне. Потім їх використання було розширене, зокрема, на збір, переробку і повторне використання металевих і різного роду пластикових контейнерів, корпусів автомобілів, шин, використаних електричних батарейок і так далі. Механізм «запорука-повернення» при усій його простоті дозволяє понизити потрапляння відходів в НС, заощадити чималі засоби і ресурси за рахунок утилізації. В цілому система запоруки забезпечує гарантії виконання екологічних вимог забруднювачами. Вони повинні внести депозит у формі запоруки. Запорука повертається, коли зобов'язання виконані [71, с.134].

7 Плата за екологічні порушення має сенс штрафу і застосовується до забруднювачів, що не виконують вимоги природоохоронного законодавства. Вона може визначатися по-різному, наприклад, на базі збитку або прибутку, отриманого із-за недотримання екологічних вимог. У будь-якому разі рівень цієї плати має бути порівнянний з реальною оцінкою екологічного збитку, що наноситься об'єктом-забруднювачем.

8 Екологічне страхування як один з можливих шляхів відвертання або пом'якшення наслідків аварій і катастроф, що завдають збитку НС. Воно сприяє підвищенню відповідальності підприємств-джерел підвищеного екологічного ризику за спричинення шкоди у зв'язку з надзвичайними

ситуаціями (аварія, технічний збій або стихійне лихо), що призводять до забруднення НС. Екологічне страхування, будучи одним з шляхів акумуляції засобів для вирішення екологічних проблем, дозволяє вирішувати ряд економічних завдань, серед яких можна назвати, по-перше, компенсацію збитків, що утворюються у застрахованого підприємства і третіх осіб в результаті забруднення НС (тим самим знизяться витрати підприємства, викликані необхідністю задовольнити претензії третіх осіб у зв'язку зі збитком, нанесеним НС; виплата ж відшкодувань самим підприємством може привести до серйозних фінансових ускладнень, що ускладнюють роботу підприємства і економіки в цілому); по-друге, економічне стимулювання відвертання аварій за рахунок збільшення протиаварійних витрат з боку страхової компанії при зменшенні витрат самого страхувальника (при цьому потерпілій стороні (наприклад, НС в особі відповідної державної структури) гарантується отримання належних їй за законом сум відшкодування незалежно від фінансового стану заподіювача шкоди); по-третє, підвищення ефективності використання грошових коштів, що концентруються в страхових фондах і так далі. Крім того, страхування може частково виконувати функції контролю за виконанням вимог з попередження забруднення [76].

9 Формування екологічних фондів, засоби яких йдуть переважно на природоохоронні цілі. Подібні фонди створюються, як правило, за рахунок екологічних платежів і податків і мають перерозподільчий характер. Засоби цих фондів використовуються в основному на природоохоронні заходи конкретних об'єктів-забруднювачів або на поліпшення екологічної обстановки в країні в цілому. Тим самим екологічні фонди виступають механізмом координації природоохоронної діяльності відповідно до спільних цілей екологічної політики на різних рівнях управління - від національного до місцевого.

10 Екологізація податкової системи за допомогою введення податкових механізмів, що дозволяють скорочувати забруднення НС і

стимулювати впровадження ресурсозберігаючих і маловідхідних технологій (наприклад, підвищені акцизи на низькоякісний бензин та ін.). У багатьох розвинених країнах відбувається «позеленіння» податкової системи, тобто переорієнтація її на ОНС і ефективніше використання ресурсів. Найбільше поширення отримали «вуглецевий» і «сірчаний» податки, а також податки на тару, що переробляється, що примушують забруднювачів виділяти кошти на переробку відходів і створювати системи рециркуляції [77].

11 Державні інвестиції в ОНС, державні закупівлі товарів природоохоронного призначення, створення різних типів природних територій, що особливо охороняються, організація і проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень в області природокористування і ООС і так далі

12 Різні пільги, в т. ч. пільгові кредити, пільги на нове будівництво, пільги при використанні екологічно безпечних технологій і інші. Наприклад, в європейських країнах практикується міра по зниженню податкових ставок або представленню пільгових державних субсидій для підприємств, які йдуть шляхом переобладнання опалювальних систем для скорочення пилогазових викидів.

13 Адміністративні платежі, що включають плату за видачу ліцензій, формування систем компенсації або екологічних квот, а також гранично допустимих рівнів забруднення, які після їх встановлення можуть перепоступатися за умови дотримання ряду встановлених правил (ліцензії, що перепоступаються).

14 Пряма торгівля допусками на забруднення НС, формування ринку прав на забруднення, використання «принципу міхура» (чи єдиного даху), створення екологічних банків, бірж відходів і так далі. Ця система заснована на наступному принципі: будь-яке збільшення кількості викидів або об'єму використання природних ресурсів в одному місці має бути збалансоване еквівалентним або іноді великим скороченням кількості викидів в іншому. Наприклад, якщо для певного району зафіксована офіційна межа викидів, то

забруднююче підприємство може розширити свою діяльність тільки без збільшення загального об'єму забруднення в районі. Для цього компанії доведеться купити «права» або дозволи на забруднення у інших підприємств, розташованих в тому ж районі. У свою чергу, це вимагає скорочення викидів в об'ємі, рівному додатковому збільшенню забруднення в результаті нової діяльності. Торгівля дозволами на викиди є компенсаційним механізмом в системі екополітики, при якому формується ринок прав на викиди. Ринок урядових сертифікатів (дозволів) надає підприємствам право на певну кількість викидів. Загальна кількість прав на викиди визначається оптимальним рівнем забруднення. Дозволи вільно звертаються на ринку, підприємства можуть їх купувати і перепродавати. Попит на дозволи визначається ціною, пропонованою підприємствами-продавцями. Нині цей механізм використовується в США, Австралії, Канаді, Швеції, низці країн Західної Європи [104].

Як правило, в різних країнах сукупність заходів, що становлять ЕП, включає і адміністративні і економічні заходи. Проте, залежно від переважання заходів того або іншого характеру визначається тип ЕП - переважно адміністративний, фінансово-економічний або змішаний. Так, вважається, що переважно адміністративний тип ЕП характерний для Японії, передусім, завдяки дуже сильному екологічному законодавству, що охоплює по суті усі сторони можливої дії на НС, детальному відробітку технології проведення процедур екологічних експертиз і екологічного аудиту і так далі. Фінансово-економічний тип ЕП властивий більшості країн Західної Європи (Великобританії, Франції, ФРН, Швеції і іншим), де основний упор робиться на використанні економічних методів. І, нарешті, змішаний тип екополітики властивий США і Канаді, в яких традиційно сильні і адміністративні і економічні методи екологічного регулювання [110, с.135].

Останніми роками формування економічного механізму природокористування в розвинених країнах характеризується зміщенням акцентів з адміністративних на економічні, і особливо стимулюючі, методи

екологічного регулювання і посиленням ролі чисто ринкових регуляторів типу ринку прав на забруднення і супутню йому інфраструктуру. Хоча ЕП в розвинених країнах будується в принципі на уніфікованому підході до організації природоохоронного механізму, в той же час в різних країнах мають місце і свої особливості.

Охарактеризовані методи державного управління у сфері екологізації економіки останніми роками тісно переплітаються із заходами переходу до «зеленої» економіки, націленої на економічний розвиток і збереження природного капіталу, розробку і реалізацію адресних програм стимулювання інвестицій в «зелені» інновації, енергозберігаючі і екологічно безпечні технології, раціональне використання природних ресурсів, а також на здійснення комплексу інших заходів, що орієнтованих на облік вимог стійкого розвитку і забезпечують зростання якості життя в межах екологічних можливостей природного середовища(таблиця 2.1). Відзначимо ряд слабких сторін, характерних для сформованої практики стягування платежів за негативний вплив на НС [114]. Передусім, досі залишається не відрегульованим в правовому відношенні питання про ці платежі. Відповідний закон не ухвалений досі, хоча його необхідність витікає із закону «Про охорону навколишнього природного середовища» [121, с.97]. Існуюча система екологічних платежів, що не має необхідної законодавчої бази, по суті себе вичерпала і нині грає чисто символічну роль – передусім із-за виключно *низьких базових ставок* (що становлять приблизно 10 % від ставок, прийнятих в Казахстані, Білорусії, Молдавії, Грузії, і усього лише близько 2 % від ставок, що діють у більшості країн Європейського союзу).

Таблиця 2.1 - Пріоритетні напрями «зеленої» економіки

Пріоритетні сектори	Зміст діяльності і основний результат
Енергетика	Технології за поновлюваними джерелами енергії (ПДЕ). Створення облаштувань зберігання енергії. Підвищення енергоефективності за рахунок скорочення енергоємності виробництва і переходу на ПДЕ. Зниження викидів газів, у тому числі парникових. Зменшення шкідливої дії на довкілля і перехід до широкого використання альтернативних способів отримання енергії. Пом'якшення наслідків зміни клімату
Утилізація відходів	Технології по управлінню відходами Зниження негативної дії на довкілля, за рахунок зменшення кількості відходів. Підвищення захищеності населення і об'єктів економіки від негативної антропогенної дії в результаті реалізації комплексу заходів по утилізації відходів
Сфера боротьби із забрудненням НС	Біо-, нано, інформаційні і комунікаційні технології. Технології по боротьбі з водним і повітряним забрудненням. Біотехнологія в області відновлення довкілля(включаючи її очищення від важких металів і хімікатів). Зростання обсягів виробництва екологічно чистих технологій і продукції. Скорочення об'єму споживаних ресурсів. Зниження негативного дії на довкілля
Виробництво екологічно чистих продуктів харчування	Органічне землеробство - нові технології в сільському господарстві, підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь, нарощування виробництва без погіршення родючості ґрунтів і природного середовища в цілому. Відновлення земель. Вдосконалення методів зберігання сільськогосподарської продукції.
«Зелений» транспорт	Зростання обсягів виробництва екологічно чистих видів транспорту, використання альтернативних видів палива, інвестиції в громадський транспорт, орієнтований на альтернативні джерела палива. Розвиток технологій по використанню природного газу як палива для транспорту, включаючи легкорейковий (трамвай, монорейка). Використання легших матеріалів в транспортних засобах. Скорочення викидів в атмосферу.

«Зелене» будівництво	Житлобудівництво і експлуатація будівель. Землеустрій і планування територій. Енергоефективне житлове будівництво. Підвищення енергоефективності у будівлях і освітлювальних приладах. Повторне використання будівельних матеріалів і утилізація сміття. Застосування нових ізолюючих матеріалів і альтернативних джерел енергії. Поліпшення теплоізоляції будівель
Чиста вода	Раціональне використання водних ресурсів. Модернізація водної інфраструктури(включаючи греблі і водосховища) і систем водопостачання і каналізації. Доступ до якісної води. Зниження непродуктивних втрат водних ресурсів. Зниження витоків води в муніципальних системах водозабезпечення
Лісове і рибне господарство	Підвищення продуктивності лісових і рибних ресурсів. Збереження біорізноманітності лісових і водних систем

Джерело: Таблиця складена з використанням джерел [129, 132]

Впровадження «зелених» технологій (що представляють по суті конкретизацію різних напрямів екологізації виробництва по пріоритетних секторах економіки) сприяє збереженню і поліпшенню НС і здоров'я людей, економії ресурсів, підвищенню ефективності виробництва і конкурентоспроможності продукції, що випускається.

В цілому аналіз зарубіжного досвіду формування державної ЕП свідчить про все більше усвідомлення зростаючій потребі інтегрувати екологічні цілі в механізм господарювання, про активізацію природоохоронної діяльності в розвинених країнах, що засновано на введенні системи об'єктивної оцінки екологічних наслідків виробництва і споживання, широкого застосування економічних заходів. Взаємозв'язок економічних і екологічних проблем диктує необхідність використання як переваг ринкового механізму, так і заходів державного управління для забезпечення екологічно збалансованого розвитку економіки[136]. При цьому серед методів державної ЕП все більші переваги віддаються не стільки заходам обмежувального характеру і покаранню винних, скільки стимулюванню зусиль тих природокористувачів, чия економічна поведінка сприяє поліпшенню стану НС. Іншими словами, відбувається зрушення від використання

адміністративних важелів управління до ширшого застосування економічних (у тому числі фінансових) методів регулювання в екологічній сфері, що, на наш погляд, можливо тільки при відпрацьованих адміністративних методах управління.

2.2. Оцінка фінансового механізму державного управління забезпечення екологічного розвитку

Зміни, що сталися в останні декілька десятиліть, в українській економіці позначилися і на стані екологічної сфери, що призвело до загострення і поглиблення екологічних проблем, навіть незважаючи на значне скорочення промислового виробництва у зв'язку з економічним спадом 90-х років. Крім того, висока природоємкість і ресурсно-сировинна орієнтація економіки України зумовлюють особливі вимоги до обліку екологічного чинника в проведенні господарської діяльності в умовах формування ринкових стосунків. Усе це обумовлює особливу актуальність проблем управління еколого-економічними взаємодіями і вимагає підвищеної уваги до пошуку шляхів їх ефективного рішення з боку держави.

В Україні взаємозв'язок між державною ЕП, що проводиться на державному рівні, і ЕП на рівні регіонів характеризується у край сильною залежністю. З одного боку, державна ЕП задає національні пріоритети в екологічній сфері, які повинні знаходити відображення при формуванні ЕП в регіонах. З іншого боку регіональний рівень управління в області ОНС по суті дзеркально повторює державний з урахуванням накладення механізму державною ЕП на регіональну специфіку [5, с.66]. Тому механізм реалізації природоохоронних заходів на рівні регіонів включає заходи, що робляться як на державному рівні, так і її суб'єктів у взаємодії з органами місцевого самоврядування. Проте відсутність, як правило, сильних органів управління в

області ОНС на регіональному рівні і значні обмеження в їх діяльності призводять до того, що екологічна політика, що проводиться регіонами України, з точки зору використовуваного інструментарію мало чим відрізняється від державної. В результаті методи державного управління екологічними проблемами, що виробляються на державному рівні, використовуються з незначними модифікаціями і на рівні регіонів. Тому основні напрями формування механізму регіональною ЕП залежать як від заходів, що робляться на державному рівні, так і від повноважень суб'єктів України. Відповідно, мова піде переважно про основні напрями формування механізму реалізації ЕП на державному рівні. Зрозуміло, що досягнення сприятливої екологічної ситуації в регіонах як необхідної умови гідної якості життя і здоров'я населення, можливо лише за умови забезпечення узгодженості дій регіональних органів влади, бізнесу і громадськості у сфері ОНС.

Ключова роль в ЕП належить організаційному, управлінському аспекту [11]. Організаційні аспекти природоохоронної діяльності передбачають формування трьох основних сфер:

(1) політико-правового визнання (осмислення важливості проблеми, виділення в ній правових аспектів і офіційного документального проголошення правових норм);

(2) законодавчу (розробка системи законів, що охоплюють відповідну галузь права);

(3) адміністративно-управлінську (створення системи спеціальних органів державного управління, що займаються відповідною діяльністю).

В Україні становлення державною ЕП відноситься по суті тільки до початку 90-х років ХХ століття, коли багато розвинених країн вже мали значний досвід і просування у сфері розробки і реалізації інструментів державного управління використання ресурсів і ОНС. Наявність подібного досвіду і практика проведення природоохоронної діяльності в інших країнах, з одного боку, представляються особливо корисними для нашої країни з

позицій формування ефективної системи управління екологічною сферою і, з іншого боку, дозволяють виявити специфічні вимоги, що визначають вибір конкретних інструментів управління в Україні.

Політико-правове визнання важливості екологічних проблем в країні закріплене в Конституції України системі екологічних законів, серед яких ключове місце займає закон «Про охорону навколишнього природного середовища» (від 25 червня 1991 р. № 1264-XII і його подальші редакції) [219].

Формування фінансового механізму державного управління у сфері ОНС в Україні не було гладким і багато в чому затруднювалося і затруднюється реорганізаціями природоохоронних органів, що проводяться починаючи 1992 р.. У 1992 р. для розробки і здійснення ЕП в Україні було прийнято рішення про розділення функцій контролю і нагляду за природними ресурсами і їх використанням, відповідно до чого було створено Міністерство охорони навколишнього природного середовища України і природних ресурсів, основними функціями якого стали державний екологічний контроль, державна екологічна експертиза та нагляд за територіями, що особливо охоронялися.

Екологічне законодавство України складається із Законів України "Про охорону навколишнього природного середовища", "Про охорону атмосферного повітря", "Про природно-заповідний фонд України", "Про тваринний світ", "Про рослинний світ", "Про екологічну експертизу" та інших законодавчих актів [216-220].

До екологічного законодавства належать також Закон "Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи", Закон "Про статус і соціальний захист громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи", постанова Верховної Ради України "Про невідкладні заходи щодо захисту громадян України від наслідків Чорнобильської катастрофи" та інші спеціальні

законодавчі акти, присвячені зниженню впливу цієї планетарної катастрофи на життя і здоров'я населення країни та світового співтовариства.

В Україні до початку XXI століття були закладені, на наш погляд, необхідні основи для розробки і реалізації результативної ЕП, серед яких в якості найбільш типових можна назвати наступні напрями(при усіх їх достоїнствах і недоліках):

1)створена і діюча мережа спостережень за станом НС; зусилля (що хоча і не дали з ряду причин очікуваних результатів), що робляться, із формування єдиної системи моніторингу НС, націленої на забезпечення постійного, безперервного і дієвого контролю за станом НС;

2)система органів управління ОНС і регулювання використання природних ресурсів, що склалася (як по вертикалі, так і по горизонталі), охоплює усю територію країни;

3)впровадження в практику ухвалення рішень інституту екологічної експертизи господарських проектів як засоби попереджувального контролю за здійсненням всіляких проектів і виявлення можливих негативних наслідків їх реалізації, включаючи обов'язкову екологічну експертизу будь-яких програм і проектів, екологічну оцінку економічних рішень перед їх втіленням в державних документах; щорічно Госкомэкологии проводив державну експертизу близько 72 тисяч проектів(причому кожен третій проект отримував негативний висновок експертів) і вів спостереження за діяльністю 250 тисяч підприємств [8, с.34-35];

4)формування законодавчої бази природоохоронної діяльності, включаючи створення системи санкцій за порушення встановлених екологічних стандартів і так далі;

5)розробка норм і стандартів в області природокористування і встановлення контролю за їх дотриманням;

6)накопичений досвід розробки і реалізації екологічних програм різного територіального охоплення, раніше усього федерального і регіонального рівнів;

7) розширення ліцензування природокористування, у тому числі обов'язкове отримання дозволів на будівництво нових і реконструкцію діючих підприємств і інших джерел негативної дії на ОС і так далі;

8) формування економічного механізму державного управління стосунків між господарською діяльністю і ОС, реалізований принцип «забрудник платить», введена платність використання природних ресурсів і забруднення ОС; поява регулюючих і стимулюючих елементів цього механізму;

9) постійне розширення створеної системи природних територій, що особливо охороняються;

10) регулярне видання(починаючи з 1992 р.) державних доповідей про стан і про охорону природного довкілля в Україні і так далі

Залишаючи осторонь питання про оцінку рівня розвитку і ефективності перерахованих методів і важелів, відмітимо, що в механізмі управління, що склався, в області ООС в Україні впадає у вічі переважання методів адміністративного управління і слабка представленість інструментів економічного механізму екологічного управління при майже повній відсутності інструментів податкової, кредитної і цінової політики, економічно стимулюючих ресурсо- і енергозбереження, впровадження маловідхідних технологій, здійснення природоохоронної діяльності. З одного боку, крен у бік адміністративних і організаційних заходів представляється цілком закономірним і доречним на етапі становлення державною ЕП. Однак, з іншого боку, у міру зміцнення і розвитку методів екологічного управління адміністративні методи(виконуючі функції батога, оскільки вони носять, як правило, примусовий характер і є обов'язковими для усіх природопользователей у рамках прийнятого в країні екологічного регламенту) повинні все більшою мірою балансироватися економічними і стимулюючими важелями, яким значною мірою відводиться функція пряника [24, с.94].

В той же час фінансовий механізм державного управління в Україні

залишається доки досить примітивним, в нім відсутні багато елементів управління (раніше усього економічного, у тому числі стимулюючого, характеру), проведення ЕП, що стали звичайними в практиці, в інших країнах. При цьому ряд елементів управління в Україні декларується, але мають чисто символічний характер, не роблячи практично ніякого впливу на стан справ в природоохоронній сфері (наприклад, екологічний аудит, екологічне страхування, екологічна сертифікація та ін.).

Важливим елементом механізму реалізації державної ЕП, що має на меті забезпечення екологічно орієнтованого зростання української економіки [30, с.67-68], є система фінансування. Від того, наскільки вона надійна і ефективна, багато в чому залежить стан НС в країні в цілому і її регіонах. Питання фінансового забезпечення екологічної сфери стають в сучасних умовах усе більш актуальними.

Фінансовий механізм ОНС націлений на поліпшення екологічної обстановки в країні з мінімальними витратами матеріальних, фінансових і трудових ресурсів шляхом забезпечення максимально сприятливих економічних умов для здійснення природоохоронної діяльності виробничих об'єктів. В силу цього цей механізм у будь-якій країні відбиває державну ЕП, що проводиться, а її результативність багато в чому визначається і результативністю фінансового механізму для вирішення екологічних проблем.

Формування ефективного фінансового механізму державного управління вимагає рішення, принаймні, наступних завдань [182]:

- забезпечення надійності і достатності фінансових коштів на екологічні потреби в ринкових умовах, включаючи власні засоби підприємств, бюджетні кошти усіх рівнів управління, позабюджетні і інші джерела;

- обліку довгострокових інтересів у фінансуванні природоохоронних заходів, розробки екологічних стратегій і державних програм використання природних ресурсів і ОНС;

- впровадження систем екологічного оподаткування і обов'язкового екологічного страхування; надання податкових, кредитних і інших пільг при впровадженні маловідходних і ресурсозберігаючих технологій;
- встановлення базових нормативів плати, порядку визначення і розмірів платежів за використання природних ресурсів і негативний вплив на НС, необхідних і достатніх для компенсації витрат на природоохоронні заходи;
- нормативного забезпечення фінансування природоохоронної діяльності за допомогою встановлення лімітів використання природних ресурсів і потрапляння забруднюючих речовин в НС;
- створення системи зацікавленості підприємств в раціональному використанні природних ресурсів і ОНС, впровадженні ресурсо-енергозберігаючих і екологічно безпечних технологій;
- стимулювання раціонального використання природних ресурсів і застосування ресурсозберігаючих і екологічно прийнятних технологій з метою зниження впливу на НС до екологічно безпечного рівня;
- правового забезпечення фінансування природоохоронної діяльності і вироблення механізму його неухильного дотримання;
- встановлення порядку відшкодування екологічного збитку, який наноситься господарської та іншої діяльністю НС і здоров'ю людей.

Здійснення фінансування природоохоронних заходів в Україні передбачає можливість використання засобів різних джерел, серед яких можна назвати бюджетні кошти (державного, регіонального і місцевого бюджетів); засоби підприємств, установ і організацій; екологічні фонди; фонди екологічного страхування; кредити банків; добровільні внески населення, іноземних юридичних осіб і громадян і інші. Зупинимося на виявленні ролі названих джерел у фінансовому забезпеченні екологічної сфери.

У складі системи фінансування природоохоронної діяльності, що склалася в Україні, умовно можна виділити наступні підсистеми, які

охоплюють :

- 1) прогнозування і розробку екологічних програм;
- 2) фінансування заходів по ОНС з бюджетів різного рівня управління і засобів підприємств;
- 3) екологічне ціноутворення і оподаткування;
- 4) платність природних ресурсів і забруднення НС
- 5) екологічне страхування [198].

При усій важливості названих підсистем міра розробки і практичного використання їх різна, деякі з них доки не отримали належного розвитку. Так, чисто символічне значення має, зокрема, екологічне страхування, не роблячи практично ніякого впливу на стан справ в природоохоронній сфері.

Витрати на ОНС у державному бюджеті. В Україні фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок Державного бюджету України та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільних внесків та інших коштів []. У 2013 році із усіх джерел фінансування (державний та місцевий бюджети, Державний та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища, власні кошти підприємств та інші кошти) у вигляді капітальних вкладень на охорону та раціональне використання природних ресурсів, поточних витрат в охорону навколишнього природного середовища та капітального ремонту основних природоохоронних фондів склали 20377,8 млн. грн., що становить 1,34% від вартості валового внутрішнього продукту України (ВВП). При цьому слід зазначити, що питома вага природоохоронних витрат у ВВП до 2010 року постійно зменшувалася, так, відповідно у 1995 р. вона становила 5,1%, а в 2010 році знизилась до 1,21% і, починаючи з 2011 року, вона є приблизно на одному рівні (1,4%)

Крім того, як показали підсумки перевірки стану фінансування ООС в Україні [302], фінансові кошти, що виділяються на проведення природоохоронних заходів, витрачаються з порушеннями чинного

законодавства. Ще однією серйозною проблемою в області фінансування природоохоронної діяльності є використовувана методика розрахунку потреб у фінансових коштах з боку екологічної сфери. У основі цієї методики лежить база попередніх років, а не реальні потреби, що не забезпечує ефективність бюджетного процесу в рішенні найважливіших екологічних проблем. Базові параметри фінансування не враховують фактичні витрати відомств природоохоронного комплексу, внаслідок чого засоби державного бюджету бюджету, виділені на виконання природоохоронних заходів, не дають належного ефекту.

На думку фахівців-екологів, тільки для стабілізації екологічної ситуації вимагається не менше 2,5 %, а для поліпшення потрібні засоби у розмірі 4%[306].

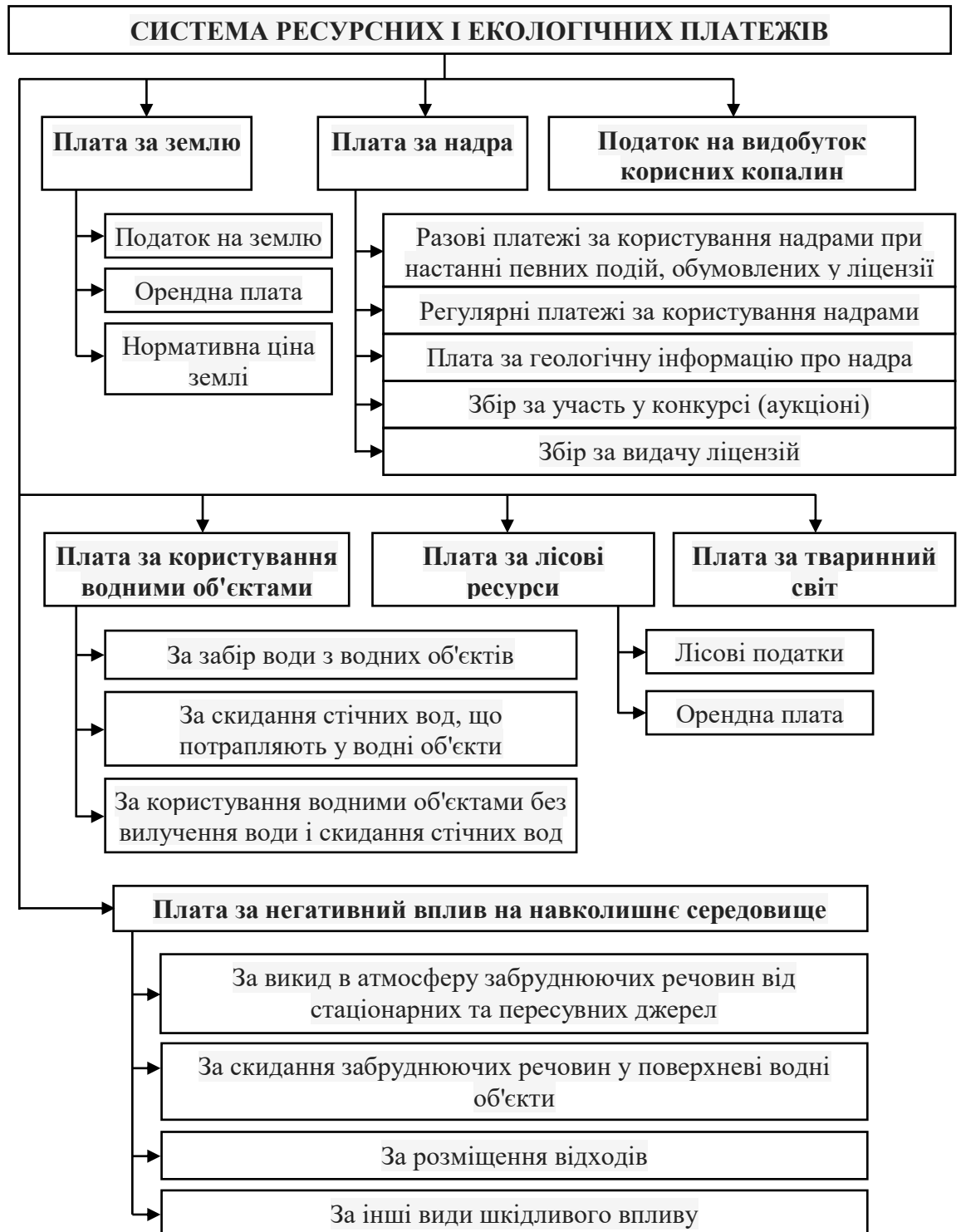
Дослідження потрібних для фінансування екологічної сфери засобів представляється цілком можливим, зокрема, за умови відновлення цільового характеру використання різних рівнів природоохоронних, що поступають до бюджетів, і природоресурсних платежів. Крім того, вважається, що нині для цілей фінансування екологічної сфери далеко недостатньо використовуються міжбюджетні трансферти як засоби, що надаються одним рівнем бюджетної системи України іншому для субсидування природоохоронних заходів. Основна проблема в даному випадку полягає у відсутності нормативного правового акту, що визначає ті види діяльності (перелік співфінансованих витратних зобов'язань), які по підлягають субсидуванню з урахуванням довгострокової перспективи [273].

Платежі за негативний вплив на навколишнє середовище. Серед елементів механізму фінансування природоохоронної діяльності в Україні найбільші просування пов'язані з формуванням ресурсних і екологічних платежів . Ці платежі до теперішнього часу складають основу механізму фінансування природоохоронної сфери. Серед них провідне місце масовості належить платі за негативний вплив на НС (НВНС), яку стягують за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, за

скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти і за зберігання, поховання відходи виробництва і споживання (розміщення відходів) стимулює підприємства до здійснення природоохоронної діяльності.

Джерело: складено автором

Рис 2.3. Ресурсні і екологічні платежі в Україні

Слід зазначити і такий, на наш погляд, виключно важливий момент як *відмова від цільового використання коштів, що поступали у бюджетну систему в якості плати за забруднення НС*. В Україні не стягується екологічний податок за шумове забруднення (наприклад, в Угорщині він введений ще у 1988 р.). Існуюча база оподаткування плати за шкідливий вплив на навколишнє природне середовище є досить вузькою. Вона охоплює лише збір за забруднення хімічними елементами та може бути суттєво розширена. Екологічного оподаткування уникають екологічнонебезпечна продукція, такі види антропогенного впливу на довкілля як акустичний, електромагнітний, іонізуючий, біологічний тощо.

Стосовно екологічного податку за забруднення навколишнього природного середовища перш за все необхідно зменшити перелік шкідливих речовин, викид яких підлягає оплаті, що забезпечить більш прийнятні практичні умови їх виконання, і збільшити розміри нормативів плати за меншу кількість забруднювачів (насамперед тих, для зниження викидів яких є технологічні та технічні передумови, або які є особливо небезпечними). Особливу увагу потрібно звернути на ставки плати за забруднення, диференційовані щодо токсичності забруднюючих речовин або їх потенціальної екологічної небезпеки. Якщо технічні засоби не дають змоги здійснювати контроль за дуже шкідливими речовинами, то необхідно застосовувати до порушників адміністративні санкції, а саме: вводити норми ГДВ і ГДК, а також заборону на викиди [274].

Сьогодні використовують розрахунковий метод лінійної залежності величини плати за забруднення від обсягу викидів і розміру прибутку підприємства-забруднювача. Доцільно відмовитися від такого методу, оскільки на практиці трапляються випадки, коли величина обов'язкової плати за забруднення в декілька разів вища, ніж прибуток підприємства-забруднювача. Тому стягнення плати за забруднення не буде ні відчутним, ні економічно вигідним для таких підприємств, оскільки навіть скорочення

викидів не приведе до зменшення суми відрахувань за забруднення.

Досвід передових країн показує, що ефективність плати за забруднення й екологічного податку залежить від середніх граничних витрат товаровиробників на зменшення забруднення. Настав час науково розробити та закласти в основу розрахунків залежність величини плати за забруднення від загальних витрат підприємств-забруднювачів на скорочення забруднення [248, с. 79].

Окрім названих недоліків системи платежів за забруднення, практика їх використання показала також, що набір речовин, на які були встановлені платежі, далеко не повний. Крім того, існують великі вади з точки зору обліку чинника інфляції: значення поправочного коефіцієнта на нормативну плату не порівнянне з фактичними темпами зростання інфляції, коригування платежів відбувається, як правило, із запізненням. В результаті система платежів, покликана використовуватися як одне з джерел фінансування екологічної сфери, а також до певної міри стимулювати підприємства до здійснення природоохоронних заходів, насправді не виконує ні фіскальних, ні таких, що регулюють, ні тим більше стимулюючих функцій.

На наш погляд, величина екологічних платежів має бути такою, щоб не лише створювати дієві стимули до ефективної природоохоронної діяльності (і тим самим до впровадження ресурсо- і енергозберігаючих технологій), але і бути сумісною (з точки зору технічної і технологічної досяжності еколого-економічного паритету) з веденням економічної діяльності в усіх галузях економіки. Крім того, ці платежі повинні безумовно забезпечувати отримання достатніх коштів для цільового фінансування природоохоронної сфери.

Підходи до організації збору екологічних платежів, використовувані методи їх розрахунку, нарахування і стягування, що склалися в Україні, надають немало можливостей підприємствам-забруднювачам для ухилення (від часткового до повного) від відповідальності вносити платежі за забруднення або вносити набагато менше за покладене [231, с.123].

Серед таких можливостей можна назвати наступні:

- (1) відсутність в країні налагодженої системи екологічного моніторингу і контролю (інформація про характер і масштаби забруднення кожного з об'єктів-забруднювачів надається самими підприємствами і, як правило, не перевіряється природоохоронними органами);
- (2) використовувані методи розрахунку фактичних об'ємів виходу забруднень досить громіздкі і багатоетапні, вимагають значних засобів і часу;
- (3) об'єкти-забруднювачі, посиляючись на брак фінансових коштів, можуть добитися, щоб місцеві органи влади понизили величину платежу;
- (4) ненадання необхідної звітності.

Не відповідають реальній економічній оцінці і система платежів, що склалася в Україні, за користування природними ресурсами. Рівень цих платежів штучно занижений, причому істотно (принаймні, на порядок), що свідчить про неефективне виконання державою функції власника природних ресурсів, коли колосальна частина доходів від використання природних ресурсів проходить повз бюджет. Слід ще раз відмітити і ліквідацію фондів відтворення окремих природних ресурсів, що негативно відбилося на відтворенні мінерально-сировинної бази і масштабах проведення геолого-розвідувальних робіт.

Екологічні фонди і екологічні програми. До початку 2000-х років важливе значення у фінансуванні природоохоронної сфери мала система екологічних фондів, що включала державний екологічний фонд і територіальні екологічні фонди і органів місцевого самоврядування. Хоча формально територіальні екологічні фонди не скасовували, їх діяльність у більшості випадків прийшла до занепаду. Тим самим природоохоронна діяльність втратила, хоча і відносно невеликих, але досить надійно збираних цільових засобів. Остаточний удар по цьому джерелу фінансування наніс розвал системи платежів за забруднення НС, за рахунок яких формувалися екологічні фонди. В той же час через екофонди здійснювалося фінансування оснащення приладами інспекцій аналітичного контролю, робіт по

моніторингу НС, екологічних досліджень, освітніх екологічних програм, підтримки природних територій, що особливо охороняються, видання екологічної літератури і інших видів природоохоронної діяльності.

Ліквідація екологічних фондів спочатку у бюджетному, а потім і в екологічному законодавстві означала і ліквідацію системи гарантованого цільового фінансування ОНС і використання ресурсів, яка була створена в 1990-і роки [199]. Ситуація ще більше посилилася після відміни податкових платежів, що стягувалися для фінансування відтворення мінерально-сировинної бази; відтворення, охорони і захисту лісів; скасування цільового витрачання засобів, що отримуються у вигляді водного податку, а також відміни правових норм, що забезпечують витрачання плати за користування земельними ділянками на заходи по підвищенню якості земель.

В цілому існуюча система державних цільових екологічних фондів, практика їх формування і витрачання, на думку багатьох фахівців [143, 182, 202], себе виправдала і, на наш погляд, потрібне її відновлення. Насущність такого рішення особливо важлива в умовах зростаючого дефіциту фінансування екологічних потреб. Засоби спеціалізованих екологічних фондів могли б стати, зокрема, одним з джерел фінансування державна програма в екологічній сфері. Сьогодні ж відбувається зниження фінансування і закриття таких програм.

Державна програма є важливим елементом структури системи стратегічного планування і управління, що склалася в Україні, і можуть виступати важливим інструментом фінансового забезпечення ОНС. З їх допомогою можливо забезпечити, зокрема, комплексність розвитку території з позицій формування базових галузей економіки у взаємозв'язку з соціальною сферою і ОС; координацію створення і функціонування усіх об'єктів на території з урахуванням екологічних вимог; впровадження інноваційної моделі розвитку та ін. що Розробляються і реалізуються сьогодні в Україні мають ряд недоробок і методологічних прорахунків, які не дозволяють оптимально використати фінансовий, ресурсний і організаційний

потенціали регіонів, можливості усього спектру існуючих інвестиційних механізмів. Як показує зарубіжний досвід, важливими гарантами успіху державних програм виступають зокрема, встановлення певного порядку їх фінансування, чітке визначення джерел і напрямів витрачання засобів і контроль за їх використанням, а також правове забезпечення заходів програм, надання їм відповідного правового статусу і контроль за неухильним дотриманням законів.

2.3 Організаційний механізм державного управління екологічної політики

Екологічна політика виражає інтереси усього населення країни і є основою і необхідним каталізатором подальшого громадського розвитку. Найважливішим напрямом сучасної державної ЕП повинне стати інституціональне перетворення з метою формування нового, досконалішого, фінансового і економічного механізмів державного управління взаємодії органів управління різних рівнів і природокористувачів з урахуванням обов'язкового включення екологічних вимог у процедуру оцінки соціально-економічної ефективності управлінських рішень, що приймаються. Нарешті, при розробці ЕП необхідно брати до уваги, що однією з умов її успішного здійснення є зростання реальних доходів населення, що супроводжується, як правило, збільшенням попиту на якісні екологічні блага і послуги, тим самим не лише стимулюючи природоохоронну діяльність, але і підвищуючи значимість еколого-інноваційної складової економічного розвитку, що, кінець кінцем, змусить бізнес переглянути технології виробництва і управління у бік посилення їх екологічної безпеки [132].

Аналіз системи державного екологічного управління і причин деєкологізації державного управління, що склалася в Україні, у сфері ОНС

дозволяє висловити ряд рекомендацій відносно першочергових напрямів вдосконалення державної ЕП. До таких напрямів представляється необхідним віднести в першу чергу наступні заходи [140].

. У умовах функціонування фінансової системи, що склалися, в Україні, коли однією з найбільш гострих проблем фінансування є проблема відсутності так званих «довгих» грошей, природоохоронна сфера залишається за межами першочергових інтересів. Одним з шляхів вирішення цієї проблеми може бути використання таких нових механізмів фінансування, як колективні інвестори (пайові інвестиційні фонди), а також синдикування і облігаційні позики, перевагами яких є їх дешевизна в порівнянні з комерційними кредитами і велика привабливість для інвесторів за рахунок використання нових технологій, ефекту участі, відкритості, оперування міжнародними системами звітності, поліпшення якості продукції і послуг і забезпечення екологічної безпеки функціонування виробництва.

У світлі сказаного, представляється необхідним, передусім, широке впровадження і розвиток наступних елементів економічного (у тому числі фінансового) механізму реалізації природоохоронних заходів :

- встановлення податкових пільг для екологічно відповідальних підприємств, що перекладають виробництво на найкращі доступні технології (зокрема, це може бути звільнення подібних підприємств від ПДВ на термін техніко-технологічного переозброєння основних виробничих фондів, що забезпечують зберігання ресурсів і екологічну безпеку функціонування виробництва та ін.);
- встановлення підвищених податків для екологічно небезпечних продуктів і видів діяльності;
- стимулювання інвестицій в природоохоронну діяльність, прискорена амортизація основних фондів природоохоронного призначення; встановлення пільгових податкових режимів за інвестування в природоохоронні заходи;
- пільгове кредитування (на створення і впровадження нових

ресурсозберігаючих і екологічно безпечних технологій і устаткування);

- встановлення надбавок до цін за екологічну продукцію і так далі;
- ведення різного роду платежів, що виконують стимулюючі, компенсаційні, каральні функції, а також нормативні, наднормативні та ін.;
- встановлення такого числа параметрів при стягуванні платежів за НВНС, які можуть бути практично контрольовані (при підвищенні їх базових ставок);
- поступове збільшення ставок платежів за забруднення НС до рівня, при якому вони можуть чинити значиму дію на господарські рішення об'єктів регулювання; при цьому ставки мають бути значними (на рівні збитку, що наноситься), але посилюючими для підприємств-забруднювачів з урахуванням їх фінансового положення, що вимагає територіальної диференціації плати і посилення в часі нормативів плати з прив'язкою до використовуваних технологій;
- встановлення варіювання територіальних ставок платежів за НВНС за умови унеможливлення появи привабливих регіонів для розміщення неекологічних виробництв унаслідок наявності в них найнижчих ставок платежів (і/або найменш жорстких граничних рівнів викидів);
- відновлення цільового принципу використання засобів бюджетів різного рівня на фінансування природоохоронних заходів (ПОЗ) і внесення відповідних змін до природоохоронного законодавства, що дозволило б збільшити об'єм фінансових коштів для проведення екологічно значимої діяльності на усіх рівнях бюджету та ін.;
- створення державного екологічного фонду (для цільового використання плати за НВНС), уточнення його правового статусу і підвищення якості управління фінансовими ресурсами в екологічній сфері;
- збільшення об'єму коштів, що виділяються з державно бюджету на ОНС і екологічний контроль [146, с.217].

Разом з цим, вимагається підвищити роль бюджетів усіх рівнів у фінансуванні екологічних програм, ПОЗ і природоохоронних державних

органів; встановити перелік конкретних видів витратних зобов'язань для різних рівнів управління; чітко розмежувати джерела фінансування ПОЗ між власними засобами підприємств, позабюджетними і бюджетними джерелами, а також забезпечити надійність і достатність цих засобів в ринкових умовах; відтворити систему екологічних фондів у формі бюджетних цільових фондів; впровадити системи екологічного оподаткування стимулюючого характеру і обов'язкового екологічного страхування.

Зрозуміло, що реалізація багатьох з цих заходів зажадає ухвалення нових законів і внесення змін до Бюджетного і Податкового кодекси України. Це особливо актуально, враховуючи, що сучасне екологічне законодавство в Україні далеко від досконалості [162], а правозастосовна практика, на жаль, залишається доки на досить низькому рівні. Без розробки і впровадження відповідних елементів в систему важелів і методів управління неможливо добитися зрушення у бік активного переходу на ресурсозберігаючі і екологічно безпечні технології, формування прямої економічної зацікавленості з боку бізнес-співтовариства в рішенні екологічних проблем, усвідомлення того, що природоохоронна діяльність – це не лише додаткові витрати, але і одно з умов поліпшення якості вироблюваної продукції, зростання її конкурентоспроможності на світових ринках.

Важлива роль в стимулюванні природоохоронної діяльності повинна належати екологізації податкової системи. Як показує зарубіжний досвід, екологічні податки служать досить ефективним регулятором на негативний вплив на НС, реалізуючи принцип «забруднювач платить». Вони стимулюють (особливо в довгостроковій перспективі) впровадження енерго- і ресурсозберігаючих технологій, скорочення об'ємів утворення різного роду забруднення ОС. Нині відповідно до українського законодавства діють податки у сфері енергетики і транспорту, які відносять до числа податків, що виконують, хоча переважно, фіскальну функцію, але що містять в собі у тому числі і екологічну складову. Це – паливні акцизи (на автомобільний бензин і дизельне паливо), транспортний податок і акцизи на легкові автомобілі і

мотоцикли з потужністю двигуна понад 150 к. с.[182, с.207]

Сучасне українське екологічне законодавство хоча і передбачає певні заходи державної підтримки бізнесу в екологічній сфері з позицій стимулювання інвестиційної діяльності (наприклад, при впровадженні найкращих доступних технологій, використанні альтернативних джерел енергії, утилізації вторинних ресурсів, переробці відходів і так далі) проте такі заходи формулюються, як правило, у вигляді загальних станів про податкових і інших пільгах, які не мають практичного підтвердження в діючому податковому, бюджетному, митному і іншому законодавстві і тому не є мотивацією для відповідної інвестиційної діяльності [245, с.75].

В той же час зустрічається і зворотна картина, коли ті або інші заходи економічного стимулювання природоохоронної діяльності передбачаються, наприклад, в податковому законодавстві, але відсутні в екологічному. Так, Податковий кодекс України включає можливість надання інвестиційного податкового кредиту, який може бути наданий по податку на прибуток (доход) організації, а також по регіональних місцевих податках на термін від одного року до п'яти років. При цьому організація, що отримала інвестиційний податковий кредит, має право зменшувати свої платежі по відповідному податку впродовж договірного терміну. У екологічному законодавстві подібні заходи не прописані [247]. До цього слід додати, що регіональні і місцеві органи влади можуть у рамках своїх повноважень здійснювати власне податкове регулювання, спрямоване на стимулювання природоохоронної діяльності підприємств.

В умовах України абсолютно не використовуються такі гнучкі механізми фінансування природоохоронної діяльності як ринок прав на забруднення, страхування екологічних ризиків [] і багато інших.

Зрозуміло, що перехід на еколого-орієнтовані технології – процес виключно складний, що вимагає не лише колосальних засобів і часу, але і політичної волі керівництва країни. Він неможливий без відповідної серйозної підготовки по реалізації комплексу заходів, включаючи

законодавче і нормативне забезпечення, розробки по нових технічних і технологічних рішеннях, створення ефективного економічного механізму державного управління і так далі.

Фінансування природоохоронної сфери (у тому числі, бюджетне), що в цілому склалося в Україні, здійснюване за залишковим принципом, не забезпечуючи в достатній мірі економічний механізм дотримання права громадян на сприятливе НС. В той же час екологічні цілі тільки тоді дійсно можуть стати пріоритетними і результативними, коли на їх досягнення виділятимуться і пріоритетні кошти. Основне призначення фінансового механізму екологічного регулювання полягає в забезпеченні сприятливих економічних умов, при яких виробничим об'єктам стало б економічно вигідно займатися відтворенням якості природного середовища. Без цього неможливо забезпечити екологічно орієнтоване зростання економіки, курс на формування якої [254] узятий Урядом України.

2 Заходи по розвитку чинного в Україні природоохоронного законодавства, що регулює громадські стосунки у сфері взаємодії суспільства і природи. Нині в Україні налічується більше 70 «екологічних» державних законів і 2000 підзаконних актів. Зміст законодавства України застосовується до усіх підприємств. При цьому кількість адміністративних процедур по узгодженню і видачі дозволів природокористувачам не залежить від чиненого ними шкідливого впливу на НС. Чинне законодавство не повною мірою зобов'язує природокористувачів знижувати негативний вплив на НС, а форми економічного стимулювання раціонального природокористування в Україні нині практично відсутні [193].

Незважаючи на значну кількість ухвалених законів, в тій чи іншій мірі регламентуючих ОНС і природокористування, в останнє десятиліття законодавча база ослабіла і стала менш прозорою. Це пояснюється, по-перше, рамковим характером засадничого Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», що містить норми(які забезпечені частково, або повністю не забезпечені) відсилань; по-друге, внесенням

поправок, що ослабили норми природоохоронного законодавства при прийнятті Містобудівного, Водного і Лісового Кодексів; по-третє, недообліком екологічного чинника при ухваленні базових законів (Адміністративного, Адміністративно-процесуального, Бюджетного, Земельного, Цивільного, Цивільно-процесуального і Податкового Кодексів), що утруднило реалізацію багатьох екологічних норм.

Усе це послужило передумовою тому, що чинне екологічне законодавство не лише не відповідає сучасному рівню розвитку української економіки, але нерідко і гальмує цей розвиток (це видно, зокрема, на прикладі діючої системи нормування впливу на НС). Законодавство створює передумови для погіршення якості НС і розкрадання природних ресурсів, створює умови для розвитку корупції, не забезпечує захист громадських і державних екологічних інтересів; характеризується наявністю внутрішніх протиріч, пропусків і різночитань і відсутність комплексного підходу в державному управлінні до екологічних стосунків [3, с.27].

Чинне природоохоронне законодавство в Україні не забезпечує ефективного рішення екологічних проблем, і нерідко сприяє їх генеруванню і накопиченню. Це обумовлено не лише слабкістю існуючих законів, їх незв'язаністю, суперечністю, але і відсутністю підзаконних актів, про необхідність яких постійно говорять, але які не приймаються роками, через що ухвалені закони не працюють. В першу чергу повинно йтися про законодавче закріплення методів економічного регулювання, які передбачали б заходи по стимулюванню бізнесу на впровадження природоохоронних і ресурсозберігаючих технологій.

Найважливішими напрямками вдосконалення природоохоронного законодавства, на наш погляд, повинні стати:

а) подолання декларативного характеру природоохоронного законодавства, повніша розробка підзаконних актів, забезпечення стабільності правової бази;

б) вироблення механізму неухильного виконання законів;

в) посилення комплексності і послідовності застосування природоохоронних норм і методів до врегулювання еколого-економічних стосунків;

г) впровадження дієвих економічних, адміністративних і інших стимулів до виконання законодавчих установок про НС. Нині економічні регулятори в екологічному законодавстві практично відсутні, або носять декларативний характер. Діючі економічні механізми мають суто фіскальний характер і не стимулюють природокористувачів до модернізації виробництва. Замість законодавчого закріплення економічних стимулів, в собівартість продукції закладається мізерна плата за забруднення. Потрібні нові закони, які б передбачали заходи по стимулюванню бізнесу на впровадження природоохоронних технологій [5, с.67].

г) створення ефективної системи юридичної і фінансової відповідальності за нанесення збитку НС. Актуальним є внесення в екологічне законодавство економічних гарантій ОНС і відшкодування заподіюваної екологічними правопорушеннями шкоди природі і людині. Зберігається невідповідність норм відповідальності за екологічні правопорушення (встановлені Кодексом України про адміністративні правопорушення) масштабам заподіюваного екологічного збитку, будучи у більшості випадків занадто м'якими;

д) розширення можливостей ухвалення рішень з боку органів місцевого самоврядування в області ОНС;

е) державне управління таких важливих інструментів екологічної політики, як екологічна експертиза, екологічний контроль, екологічне страхування; екологічний аудит; екологічна сертифікація; видача комплексних дозволів допустимих дій на довкілля на основі показників найкращих доступних технологій;

є) подолання ізольованості екологічного законодавства від інших блоків законодавства, передусім його підкріплення відповідними положеннями Адміністративного, Адміністративно-процесуального,

Бюджетного, Земельного, Цивільного, Цивільно-процесуального, Податкового, Кримінального, Водного Кодексів. У теперішній же час екологічне законодавство орієнтоване на рішення вузькоспрямованих завдань ОНС, природокористування і екологічної безпеки;

ж) законодавче закріплення порядку встановлення зон екологічного лиха; доступу населення до екологічної інформації; оцінки життєвого циклу продукції з урахуванням впливу на НС і визначення відповідальності виробника за увесь життєвий цикл продукції;

з) створення стимулів для впровадження систем екологічного менеджменту і екологічного аудиту на підприємствах [11].

В цілому розроблене в країні екологічне законодавство залишається неефективним. Однією з головних причин такого положення є відсутність державного органу виконавчої влади, активно зацікавленого в цьому розвитку. При цьому потрібно мати на увазі, що збільшення числа законів не приводить до поліпшення справ в області ОНС із-за слабого опрацювання механізму реалізації різних екологічних законів, включаючи питання дотримання, використання, застосування, покарання за порушення. Існуюче екологічне законодавство не передбачає наявності інструментів, які змушували підприємства-природокористувачів до екологічно відповідальної поведінки.

З Заходи по реанімації підходів до оцінки впливу на довкілля. Екологічна експертиза Закон України "Про екологічну експертизу" який втратив чинність 18.12.2017 року на підставі введення в дію Закону України "Про оцінку впливу на довкілля" від 23.05.2017 є невід'ємним елементом механізму управління у сфері ОНС в усіх країнах, що проводять відповідальну державну ЕП. По суті це – найбільш ефективний інструмент профілактики негативного впливу на НС, що має правовий статус. Оцінка впливу на довкілля (далі – ОВД) базується на принципі попередження можливих негативних наслідків господарської діяльності тих або інших видів на стадії їх проектування і планування, що завжди супроводжується набагато

меншими ризиками нанесення збитку, чим у разі, коли заподіяний збиток необхідно виявити і нейтралізувати, при цьому стовідсоткова нейтралізація або компенсація, як правило, неможлива[24, с. 78].

Останніми роками із приводу ОВД в Україні ведуться численні дискусії, предметом обговорення яких є питання, що стосуються, передусім того, хто повинен організовувати і проводити ОВД. Це процедура, яку проводять компетентні органи, яка має чітко визначені етапи, права і обов'язки її суб'єктів. Сумлінне проведення цієї процедури у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, що може мати значний вплив на довкілля, має своїм наслідком досягнення очікуваної мети – запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів. Інше питання пов'язане з необхідністю уніфікації чинного законодавства в цілях скорочення великої кількості відомчих експертиз і встановлення єдиної державної експертизи, предметом якої має бути комплексний аналіз представленої проектної документації на її відповідність вимогам різних галузей законодавства, у тому числі в області ОНС.

Не менш важливі і багато змістовних питань експертизи, що не отримали в українських умовах поширення. Це, зокрема, проблеми, що стосуються, залучення громадськості до активного обговорення проектів, розробки технології обліку громадської думки, деякі аспекти фінансування експертиз та ін. Не приділяється належної уваги законодавчому закріпленню публічних консультацій з усіма зацікавленими сторонами, включаючи громадськість, місцевих жителів і тому подібне, на усіх етапах проектного циклу. Фінансування експертиз здійснюється, головним чином, замовником, а не державою на поворотних умовах. Зрозуміло, що якщо експертизу фінансує замовник, то неважко здогадатися, якими [30].

У усіх країнах з розвиненою ОВД екологічна експертиза - це самостійна і незалежна процедура з відповідним правовим статусом, що є обов'язковим елементом державної ЕП. Вітчизняний і зарубіжний досвід

показують, що ОВД є одним з найбільш ефективних інструментів, які дозволяють забезпечити виконання природоохоронних вимог вже на стадії підготовки і ухвалення управлінських рішень. Основне призначення екологічної експертизи того або іншого господарського проекту полягає в комплексній оцінці його можливого впливу на НС з метою виявлення і пошуку шляхів відвертання негативних наслідків здійснення різних проектів для НС [29].

Одним з основних завдань ОВД має бути вироблення рекомендацій до складу природоохоронних і інших заходів для даних об'єктів на досліджуваній території, вимог раціонального природокористування і ОНС, що забезпечують дотримання.

Виходячи із вже накопиченого досвіду екологічного експертування, можна спробувати сформулювати деякі їх загальні принципи.

1 *Обов'язковість* проведення екологічних експертиз господарських проектів. При цьому експертиза повинна завершуватися підсумковою оцінкою проекту з виробленням рішення про можливість його реалізації або необхідності того або іншого доопрацювання.

2 *Комплексність*, що забезпечує усебічний аналіз і оцінку всіляких наслідків проекту (і з точки зору НС з урахуванням взаємозв'язків усіх її елементів і інтересів усіх сторін, що зачіпають відповідним проектом), що реалізовується.

3 *Альтернативність* пропонованих господарських рішень, що дозволяє здійснювати вибір з безлічі можливих варіантів реалізації даного проекту такого варіанту, який найбільшою мірою відповідає прийнятим критеріям, що забезпечують як екологічну допустимість, так і економічну прийнятність рішення, що приймається.

4 *Позавідомчий характер*, відбиваючи передусім інтереси населення того району, в якому намічається реалізація оцінюваного проекту. Значною мірою незалежність експертиз визначається джерелами фінансування відповідних робіт. При цьому до висновків експертиз повинна пред'являтися

вимога наукової обґрунтованості.

5 *Загальнодоступність* результатів експертиз для обговорення на усіх етапах її проходження за умови широкої участі громадськості.

6 *Реалізовується* пропонованих за підсумками експертизи заходів. Такий механізм, у свою чергу, повинен базуватися на відповідному законодавстві.

На жаль, внесені останніми роками зміни в законодавство про екологічні експертизи, на наш погляд, ситуацію не поліпшили []. Дійсно, основні зміни, зокрема, торкаються, по-перше, скорочення термінів проведення ОВД з 3-х до 2-х місяців (що, на наш погляд, може відбитися на якості експертиз). По-друге, ЕЕ проводитимуться тільки для підприємств І категорії (не ясно, що буде з об'єктами II і III категорій). По-третє, базою для ОВД стане ОВНС (була проектна документація), що аргументується можливістю проводити ОВД на ранній стадії планування господарської діяльності до закінчення вибору місця розміщення об'єкту. Проте, такий крок виключить можливість обліку інтересів населення того району, в якому намічається реалізація оцінюваного об'єкту, а також в цілому порушить принцип обов'язкового обліку громадської думки. Зрозуміло, що реалізація запропонованих змін зробить ОВД ще більше уразливими і приведе до ще більшого зниження їх значущості [32, с. 56-57].

4 *Заходи з розробки адекватної системи екологічних нормативів*, включаючи впровадження в систему екологічного нормування принципу найкращих доступних технологій (НДТ). Основні претензії до діючої системи екологічного нормування в Україні можна звести, зокрема, до наступних моментів.

1) ГДК забруднюючих речовин, прийняті в Україні, занадто строгі (при цьому вони, як правило, жорсткіші, ніж в інших країнах) і тому важко досяжні. Вони також не враховують технічні можливості підприємств з виконання відповідних екологічних вимог і виходять головним чином з реалізації природоохоронних технологій у кінці виробничого

циклу(технології «кінця труби»).

2) У показниках ГДК забруднюючих речовин закладені вимоги непогіршення здоров'я людей і не враховуються адаптаційні властивості інших елементів природного середовища, хоча стійкість людського організму до забруднення, як правило, вище, ніж у інших природних систем.

3) Занадто велике число регульованих речовин, що ускладнює роботу по контролю за забрудненням.

4) Система екологічних нормативів не диференційована по території з урахуванням особливостей кожного конкретного регіону; має місце ігнорування сукупного впливу усіх підприємств на НС і їх екологічній сумісності на тій або іншій території.

5) Прийнята процедура звітності підприємств про характер і об'єми викидів, скидань і утворенню відходів передбачає, що подібна інформація надається самими підприємствами, що дає їм можливість виконувати цю функцію недобросовісний, спотворюючи об'єми утворення забруднюючих речовин (у бік заниження), що містяться в звітності.

Уникнути багатьох з перерахованих проблем могло б не лише їх швидко адекватне вирішення (у тому числі з використанням позитивного досвіду, накопиченого в інших країнах), але і поступовий перехід до дозвільної системи, яка ґрунтується на технологічному нормуванні - впровадженні принципу найкращих доступних технологій (НДТ). НДТ визначається як «технологія виробництва продукції (товарів), виконання робіт, надання послуг, визначувана на основі сучасних досягнень науки і техніки і найкращого поєднання критеріїв досягнення цілей охорони навколишнього середовища за умови наявності технічної можливості її застосування». Спробуємо відповісти на питання, наскільки вітчизняне виробництво готове до заміни (а коректніше було б сказати до доповнення) сформованої системи нормування новою, яка заснована на НДТ [36].

Принцип НДТ належить до інноваційних інструментів в області управління ОНС, у рамках якого діє процедура видачі комплексних

екологічних дозволів (КЕД), що дає можливість державним наглядовим органам і господарюючим суб'єктам планувати заходи зі зменшення забруднення на основі встановлюваних нормативів і прийнятих стандартів [37]. За допомогою переходу на принципи НДТ в Україні переслідуються наступні важливі і давно назрілі цілі: забезпечити підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняної промисловості і інвестиційної привабливості бізнесу при одночасному зниженні рівня негативного впливу на НС.

Впровадження принципу НДТ, націленого на поєднання економіки (передусім промислової) і ЕП, в умовах України натрапляє, на наш погляд, на цілий ряд проблем.

1) Принцип НДТ припускає створення і наявність заділу по виробництву вітчизняного технологічно передового устаткування. При цьому принцип НДТ ґрунтується на передумові про те, що передові технології отримали широке поширення в країні, або підготовлені умови для їх масового впровадження (при цьому є і технології і інвестиції для їх реалізації). Йдеться про впровадження інноваційних технологій, які здатні забезпечувати не лише економічне зростання, але і поліпшення екологічної ситуації. Хоча попит на інноваційні технології росте і в Україні, що проявляється, зокрема, в усвідомленні необхідності активізації технологічної діяльності, проте подібний попит стримується дією цілого ряду чинників, які загальновідомі .

2) Важливо відмітити, що Закон України Про охорону навколишнього природного середовища не містить критеріїв, які дозволяли б чітко відносити використовувані на підприємстві технології до тієї або іншої категорії небезпеки об'єктів, а також обґрунтовувати їх вибір і використання. У законі висловлені лише побажання про необхідність обліку рівнів впливу об'єктів на НС, а також рівнів токсичності, канцерогенності і мутагенності забруднюючих речовин, що містяться у викидах і скиданнях, а також класів небезпеки відходів виробництва і споживання [47].

3) Введення одного комплексного екологічного дозволу (КЕД) для кожного об'єкту як альтернативи що діє нині трьома дозволами на викиди, скидання і утворення відходів; при цьому для подання заявки на отримання КЕД підприємство повинне мати сертифікат відповідності НДТ (чи сертифікат наявності ефективно функціонуючої системи екологічного менеджменту). Для видачі КЕД потрібні власні довідники по НДТ і кваліфіковані фахівці. В Україні власні довідники по НДТ доки не розроблені (але така робота почалася і активно ведеться). Поки їх відсутність компенсується за допомогою перекладу довідників ЄС, хоча адаптація до вимог ЄС для українських підприємств є складною проблемою. Основні труднощі «прямого впровадження» європейських довідників полягають в істотно різному рівні технологій в економіці і відсутності кваліфікованих кадрів на місцях для переходу до НДТ. Згідно із законом «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачається розробка власних довідників НДТ з урахуванням наявних в Україні технологій, устаткування, сировини і інших ресурсів, а також з урахуванням кліматичних, економічних і соціальних особливостей. Але доки ж підготовка довідників НДТ здійснювалася в основному за допомогою автентичного перекладу довідників, розроблених в ЄС. Це означає орієнтацію на найкращі європейські технології, але наскільки реально вони підходять для України в якості технологічних орієнтирів? Наскільки Україна здатна забезпечити себе НДТ власного виробництва, без чого увесь задум з НДТ приречений на провал? Без позитивних відповідей на ці питання сподіватися на швидкий успіх від впровадження НДТ не доводиться.

4) Реалізація принципу НДТ в практику екологічного управління припускає наявність на підприємствах працюючої системи екологічного менеджменту (ЕМ). У розвинених країнах ЕМ активно впроваджується з середини 1990-х років і зарекомендував себе як ефективний інструмент контролю і скорочення негативного впливу виробничих об'єктів на НС. В той же час в умовах України доки не створені умови, що сприяють його

впровадженню і розвитку, попри те, що перший стандарт з серії ISO 14000 був прийнятий як національний ще в 1998 р. Правила подання заявки на КЕД передбачають необхідність підтвердження відповідності технологічних показників підприємства вимогам, що містяться в Довідниках НДТ. Це, у свою чергу, припускає наявність на підприємстві сертифікованої системи ЕМ.

Якщо такої системи немає, то її доведеться створити (на що знадобиться час і чималі витрати). Нині в Україні доки відсутні умови, що мотивують і стимулюють впровадження систем ЕМ (відповідно до міжнародної системи стандартів ISO 14000) [54].

5) Одним з нововведень впровадження НДТ є вимога встановлення на підприємствах автоматизованих засобів контролю і виміру викидів і скидань. Це, безумовно, виключно важлива і насущна проблема, проте слід мати на увазі, що в Україні такі засоби досі були необов'язковими і, відповідно, відсутні за непотрібністю. Досі немає прецедентів їх налагодження і успішного функціонування. Це означає, що усю роботу доведеться розпочинати з нуля. Природно виникає питання – за рахунок яких засобів вибудовувати систему автоматичного контролю – засобів підприємств або держави? Природно відповісти – коштом держави, оскільки контроль – це його функція. Проте, сумнівно, що у відповідних уповноважених державних органів є довгострокова програма здійснення подібних заходів і передбачені відповідні засоби і терміни на її виконання. Досі ж усі спроби створити щонебудь подібне терпіли фіаско. Вимагати створення систем оперативного автоматизованого моніторингу тільки від підприємств, принаймні, дивно. Крім того, залишається неясним ще одне важливе питання, що стосується налагодження підприємствами систем моніторингу. Це питання про можливість забезпечення таких систем дистанційними методами збору інформації, необхідними вимірювальними і іншими приладами вітчизняного виробництва, яке доки не налагоджене в необхідних об'ємах.

6) Вимога про застосування НДТ передбачається тільки для об'єктів,

що чинять значну негативний вплив на НС (об'єкти I категорії). Для інших підприємств економічні стимули для впровадження найкращих доступних технологій не очевидні. Більше того, поки не запропоновані чіткі критерії віднесення підприємств до тієї або іншої категорії і неясно, на основі чого здійснюватиметься контроль впливу на НС виробничих об'єктів II і III категорії.

Існують і інші проблеми, рішення яких потрібне для створення умов з реалізації принципу НДТ в Україні. Перехідний період для виробничих об'єктів-забруднювачів НС, що відводиться на реалізацію програм по підвищенню екологічної ефективності, визначений строком від 7-ми до 14-ти років, починаючи з 01.01.2019 р. Поетапний перехід на нову систему державного екологічного регулювання запланований в наступні терміни: (а) 2015 - 2018: прийняття підзаконних актів, розробка і публікація довідників НДТ, постановка підприємств на державний облік; (б) 2019 -2022: видача КЕД на основі програм підвищення екологічної ефективності для нових підприємств 300 діючих найбільших підприємств-забруднювачів і інших підприємств, що звернулися; (в) 2025: поширення вимог на усі великі підприємства, реалізація програм підвищення екологічної ефективності, застосування заходів економічного стимулювання [188].

Таким чином, спроби перенесення принципу НДТ на український плацдарм багато в чому можна оцінити як поспішні і автоматичні (тобто по аналогії з підходом країн ЄС), такі, що не враховують особливості українських реалій і що не передбачають створення умов, необхідних для ефективної дії цього принципу. Перехідний період для впровадження принципу НДТ має бути, на нашу думку, продовжений для реальної підготовки умов його реалізації. Представляється, що в умовах України екологічне нормування повинне поєднувати і створену систему нормативів і поступовий перехід на принципи НДТ. При цьому до впровадження принципу НДТ, як передбачається з 01.01.2020, українська економіка в цілому і система державного регулювання ОНС, що склалася, зокрема, поки,

на наш погляд, не готові. На цьому шляху потрібно колосальні зусилля передусім з боку державних органів і масштабна робота господарюючих суб'єктів (в особі промислового підприємницького співтовариства) по формуванню необхідної технологічної, законодавчої, організаційної і інформаційно-аналітичної бази для того, щоб принцип НДТ ефективно запрацював в Україні [192].

5 Заходи по вдосконаленню організаційних аспектів управління природоохоронною діяльністю. У веденні Міністерства енергетики та захисту довкілля України знаходяться розробка екологічної політики, правових і нормативних документів і координація усієї діяльності у сфері екології. В якості першочергових пріоритетів в діяльності міністерства визначені формування підходів до нормування якості НС, створення системи екологічного стимулювання природоохоронної діяльності і активізації впровадження і розвитку екологічно орієнтованих виробництв. Виділені напрями, безумовно, важливі і актуальні, проте, представляється, що їх реалізація неможлива зусиллями одного міністерства, потрібна системна модернізація усіх напрямів соціально-економічної політики держави, включаючи структурну, інвестиційну, бюджетну, податкову, інноваційну, фінансову і соціальну політики.

Зміни, що сталися останніми роками, у сфері управління НС (і передусім постійні реорганізації аж до скасування) привели, окрім скорочення державної підтримки цієї сфери, також до зниження її статусу, втрати кваліфікованих кадрів із-за скорочення штатної чисельності співробітників, до низького рівня бюджетного фінансування, що поставило державну систему ОНС в критичне становище. Представляється, що найкращим виходом з ситуації, що склалася, було б відтворення в структурі виконавчої влади самостійного (а не у рамках Міністерства) природоохоронного органу. Це дозволило б посилити потенціал для формування ЕП з координацією в масштабах усієї країни за допомогою підвищення статусу і розширення обов'язків федеральних екологічних

органів.

Крім того, вимагається продовжити розробку ефективних систем взаємодії між державними органами виконавчої влади і місцевими органами влади. У рамках реформування державного сектора особливий акцент робився на необхідність децентралізації державного управління в цілому. Проте передача основної частини відповідальності з державного рівня регіональним органам влади без зміцнення бази для координації екологічної політики на державному рівні суперечило завданню підвищення статусу і розширення обов'язків державних органів, а також означало скорочення загальної чисельності штатних співробітників, зокрема, персоналу структур, що займаються інспекцією і екологічним контролем. Реформи не забезпечили уточнення нормативної бази; стосунки між центром і регіонами не стали менш складними, і зберегли великі можливості для ухвалення рішень на розсуд адміністративних органів. Ситуація з участю громадськості та доступом до інформації поліпшується повільно. Хоча обґрунтуванням для реорганізації місцевого рівня служило те, що надто багато роботи по виконанню нормативних вимог доводилося вести з центру, процес реформування відрізнявся безладністю і непродуманістю, і на багатьох напрямках привів до зниження ефективності управління. Практично, можна стверджувати, що цей процес насправді не включав ніякої фактичної децентралізації або розподілу таких функціональних обов'язків, як моніторинг і інспекцію [198].

Ключове значення в організації управління природоохоронною діяльністю має чітке розмежування сфер відповідальності і адекватний розподіл ресурсів між різними рівнями влади, виключення співпадаючих обов'язків особливе у сфері екологічного контролю, моніторингу, розробки і реалізації екологічних програм. В зв'язку з цим потрібно встановлення чітких правил і функцій для різних структур екологічної інспекції, впорядкування адміністративних і судово-правових механізмів, використовуваних для забезпечення дотримання законодавчих і нормативних вимог.

6 Заходи по посиленню системи екологічної відповідальності, що склалася. Існуючі нині санкції за нанесення збитку НС або не працюють, або настільки малі, що підприємства їх просто ігнорують. Така ситуація не стимулює природоохоронну діяльність, впровадження еколого-орієнтованих, ресурсо- та енергозберігаючих технологій. Зрозуміло, що подібні санкції мають бути пов'язані з системою нормативів за порушення НС, що враховують не лише екологічні вимоги, але і економічні можливості їх досягнення.

Юридична відповідальність бізнесу в області ОНС грає дуже істотну роль у функціонуванні і розвитку виробництва, оскільки є необхідною гарантією сприятливих умов життя і здоров'я людей, успішного виконання еколого-правових правил і вимог юридичними особами і громадянами при здійсненні ними господарською і іншій діяльності, а також в процесі використання і охорони природних ресурсів [202]. Заходи юридичної відповідальності служать важливим чинником реалізації права громадян на сприятливе НС, інших екологічних прав і свобод громадян, а також забезпечують екологічну безпеку на території країни і її регіонів.

Серед заходів юридичної відповідальності в даній області разом із заходами адміністративної і цивільно-правової відповідальності громадян і юридичних осіб особливе значення мають міри кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення. Так, щорічний збиток, яку завдають економіці країни тільки кримінальними лісозаготівлями, обчислюється мільярдами гривень [230]. Проте, як показує аналіз практики, застосування заходів кримінального покарання до осіб, винних в злочинах у сфері використання і охорони окремих природних ресурсів, а також ОНС в цілому, є недостатньо ефективним. Правові норми, що встановлюють кримінальну відповідальність за спричинення шкоди НС, її об'єктам і комплексам, а також дії, загрозливі екологічній безпеці населення, застосовуються у край рідко. Так, кількість кримінальних справ, що мають непряме відношення до ОНС від хімічних забруднень, не перевищує 1 %, на

інші екологічні злочини доводиться менше 3 % [227]. Криміногенна ситуація в екологічній сфері міняється украй повільно, а по окремих видах екологічних злочинів відбувається її погіршення. Нині екологічні злочини складають 1,6 % від усіх зареєстрованих злочинів на території України.

Необхідно відмітити, що екологічній злочинності властива висока міра латентності, що досягає, за оцінкою багатьох фахівців, 95-99 %. З урахуванням цього, питома вага посягань подібного роду в Україні складає не долі відсотка, як показує статистика, а близько 11-23 % від усього числа злочинів. По екологічних злочинах, що здійснюються організованими професійними групами, латентність складає майже 100 % [186]. Ці обставини дозволяють говорити вже не про окремі факти порушень, а про екологічну злочинність як явище, що призводить до найтяжчих наслідків. Така ситуація з дотриманням екологічного законодавства юридичними особами і громадянами не забезпечує реалізацію конституційних і інших екологічних прав і законних інтересів громадян України, не відповідає сучасним завданням соціо-еколого-економічного розвитку країни і її регіонів і негативно впливає на стан НС.

В умовах України найбільшу екологічну свідомість проявляють, як правило, компанії, які або мають вихід на світові ринки (для них важливе значення має інтернаціоналізація їх діяльності і інтеграція у світову економіку); або працюють в екологічно «брудних» галузях; або мають об'єкти, розміщені в екологічно неблагополучних регіонах; або що адекватно оцінюють роль екологічного чинника в забезпеченні екологічної безпеки функціонування і підвищенні конкурентоспроможності [240].

В цілому ж екологічна відповідальність українського бізнесу залишається доки досить низькою, про що свідчить, зокрема, слабе використання компаніями у своїй виробничій діяльності таких апробованих світовим досвідом інструментів ресурсокористування і ОНС, як екологічний менеджмент, екоаудит, екосертифікація, екострахування та ін. Для підвищення екологічної відповідальності бізнесу потрібно не лише розробка

відповідної нормативно-правової бази; державних методик (наприклад, для екологічного страхування) і правил їх застосування; ініціації пілотних проектів по самоконтролю і стимулюванню впровадження систем екологічного менеджменту на підприємствах, але і активізація діяльності держави в екологічній сфері, а також громадянського суспільства і цивільних екологічних ініціатив.

7 Заходи по регулюванню збору і переробки відходів. У незадовільному стані в Україні нині знаходиться економіка відходів. Для кардинальної зміни положення, що склалося, у сфері поводження з відходами виробництва і споживання необхідно реформувати державну політику в цій області, істотно посиливши державне регулювання збору і переробки відходів і, передусім, відходів кінцевого споживання, оскільки робота з такими відходами здебільшого нерентабельна і не дає підприємцям прийнятної для них прибутку. Зокрема, першочергового рішення в цій сфері вимагають наступні проблеми.

По-перше, необхідно розробити на державному рівні нормативно-правову базу у сфері поводження з відходами, яка встановила б відповідальність виробників за організацію збору і переробки певних видів продукції, що випускалася ними, після її використання споживачем, а також використаної у виробництві упаковки; законодавчо закріпила б пріоритет рециклінгу перед іншими, не такими екологічними і витратними способами поводження з відходами, а також містила б вказівки, як потрібно поводитися з відходами, хто за це відповідає і як уся ця система фінансується. Вирішувати проблему необхідно в масштабах усієї країни, а не тільки на муніципальному рівні. Разом з цим потрібна розробка законодавчої бази для заохочення підприємств, що займаються збором, утилізацією і вторинною переробкою компонентів твердих комунальних відходів [245, с.88].

По-друге, нагальною є організація роздільного збору та сортування твердих комунальних відходів. Для повнішого використання вторинних ресурсів потрібне створення сміттесортувальних комплексів.

По-третє, слід використати комплексний підхід до створення системи управління утилізацією відходів. Завдяки цілісному підходу, при якому в єдиній концепції розглядаються усі джерела утворення відходів, усі їх типи і характеристики, можна добитися синергетичного ефекту і забезпечити найбільш ефективне з точки зору ОНС і здоров'я людини витрачання фінансових коштів.

По-четверте, необхідно організувати рециклінг (переробку відходів). В українських містах переважною технологією утилізації міських відходів є звичайне спалювання, причому не з метою отримання тепло- і електроенергії, як це зазвичай робиться в Європі і США, а спалювання з метою примітивного знищення. Рециклінг націлений на формування системи збору і переробки компонентів твердих комунальних відходів в продукти, що мають споживну вартість. Тенденція така, що весь світ йде від спалювання і поховання, усе більш впроваджуючи повторну переробку[255].

Поки рано оцінювати можливі наслідки цих змін, проте вони дають основу сподіватися на істотне впорядкування стосунків у сфері отходов²⁵.

8 Заходи по поширенню системи екологічного менеджменту організацій. Одним з актуальних напрямів вдосконалення управління діями на НС в процесі виробничої діяльності являється стимулювання впровадження на промислових підприємствах систем екологічного менеджменту (СЕМ) відповідно до серії міжнародних стандартів ISO14000. Саме з цим пов'язаний значний потенціал для зниження впливу на НС з використанням передусім організаційних і маловитратних природоохоронних і інших заходів. У основі ЕМ²⁶ лежить системний підхід і використання комплексу управлінських рішень і процедур, орієнтованих кінцем кінцем на стимулювання впровадження найкращих доступних технологій. Міжнародні стандарти ISO 14000 мають на увазі, що впровадження СЕМ здійснюється в певному організаційному контексті, коли передбачається, що є певна місія організації, формується ієрархія цілей і завдань, здійснюється систематичне планування, розробляються і фіксуються

процедури.

У розвинених країнах ЕМ активно впроваджується з середини 90-х років ХХ століття і зарекомендував себе як інструмент ефективного контролю і скорочення дії промислових підприємств на НС. В той же час в умовах України доки не створені умови що сприяють його впровадженню і розвитку. До числа причин, що визначають подібну ситуацію можна віднести, зокрема, наступні [7; 30; 161; 186].

1) Слабо розвинена система управління на підприємствах в цілому і екологічною сферою, зокрема; недостатнє використання сучасних підходів до планування і аналізу результативності діяльності, в силу чого далеко не усі російські компанії на даний момент готові до впровадження системи ЕМ.

2) Вузьке розуміння екологічного менеджменту. У більшості випадків українські підприємства приділяють мало уваги своїй екологічній діяльності, вважаючи її невигідною із-за зайвих витрат. Керівники українських підприємств не завжди розуміють усю важливість наявності такою, що ефективно функціонує СЕМ для підвищення конкурентоспроможності на світових ринках. Підприємства, працюючі на внутрішній ринок, не бачать необхідності мати працюючу СЕМ, оскільки її впровадження є добровільним.

3) Невизнання за кордоном сертифікатів ISO 14000, що видаються органами з сертифікації в Україні. У багатьох країнах після офіційної публікації міжнародного стандарту ISO 14001 широко розгорнулися роботи по сертифікації СЕМ і були створені відповідні національні органи з сертифікації або розширена область акредитації раніше існуючих органів. Нерідко авторитет українських організацій, що пропонують послуги сертифікації СЕМ, досить низький через відсутність у них необхідного досвіду і навичок, не дотримання міжнародних вимог до сертифікації. В той же час актуальність створення системи акредитації органів з сертифікації СЕМ, яка змогла б претендувати на визнання її зарубіжними партнерами, постійно зростає[265].

4) Нерозуміння характеру стандартів в області ЕМ. Певні труднощі

пов'язані з розумінням самої природи стандартів ISO14000, які є добровільними, і їх співвідношення з методами державного регулювання. В українських умовах – добровільний – означає, як правило, необов'язковий. Тому потрібно створення умов, стимулюючих впровадження СЕМ, і роз'яснення вигод від їх створення і функціонування.

5) Існуюча нормативно-правова база є малоефективною для створення результативного економічного механізму екологічного регулювання, у тому числі ЕМ.

Для вирішення названих проблеми представляється необхідним передусім:

- вдосконалення структури корпоративного управління на підприємствах для подальшого переходу до СЕМ шляхом вироблення стратегії розвитку організації, формулювання цілей і завдань, мотивації персоналу, постійного підвищення кваліфікації працівників на основі навчання, перепідготовки, розвитку ініціативи, творчості і т. п.;
- створення єдиної надійної системи акредитації органів з сертифікації СЕМ (тут можлива участь держави), яка змогла б претендувати на визнання її зарубіжними партнерами і уникати розбіжностей між кількістю і якістю сертифікованих підприємств [274];
- стимулювання впровадження СЕМ з метою отримання вигод від їх створення і функціонування, що дозволяють в першу чергу підвищити конкурентоспроможність за рахунок раціоналізації використання ресурсів (сировинних, енергетичних, водних і земельних) і зниження витрат; забезпечити зниження негативного впливу на НС і екологічних ризиків; поліпшити екологічні показники; зміцнити стосунки з місцевою і регіональною владою, органами державного екологічного контролю і громадськістю; забезпечити юридичну безпеку; поліпшити образ підприємства в очах іноземних і українських партнерів і інвесторів; зміцнити позиції організації на вітчизняних і зарубіжних ринках і т. д.;
- підвищення професійного рівня освіти, методичних і прикладних

робіт в області СЕМ і екологічного аудиту для створення умов по здійсненню природоохоронної діяльності і формуванню позитивного екологічного іміджу українських підприємств і їх продукції на міжнародних товарних, фондових і інвестиційних ринках.

До числа запропонованих заходів по можливому поліпшенню державного управління у сфері ОНС слід також додати міри по посиленню взаємодії органів державних управління різного рівня; створенню ефективної системи екологічного контролю і фінансовому забезпеченню його ефективного функціонування; зміцненню систем моніторингу; посиленню ролі екологічних програм в прогнозуванні соціально економічного розвитку і екологічному управлінні; поліпшенню доступу громадськості до екологічної інформації і забезпечення участі громадськості в процесах прийняття рішень в екологічній сфері; активізації просвітницької роботи з населенням з екологічних питань та ін.[288]

В цілому, незадовільне рішення екологічних проблем, що набуло за останні роки характеру стійкої тенденції, веде до їх постійного накопичення, а з урахуванням додавання нових проблем обумовлює екологічне перевантаження в межах ряду територій країни, особливо з високою концентрацією виробництва і населення. Це вимагає розробки і реалізації адекватних заходів за рішенням екологічних проблем, серед яких в сучасних умовах економічного розвитку на перше місце висуваються інноваційні аспекти розвитку економіки.

Сучасні світові тенденції у сфері рішення екологічних проблем свідчать про зростання значущості серед підходів, що забезпечують зниження негативного впливу на НС, таких, які передбачають впровадження різних технологічних заходів у рамках формування інноваційної економіки. Відповідно до цього розвиненими країнами [283] узятий курс на реалізацію стратегії екологічно орієнтованого зростання, одним з основних напрямів якого є широке впровадження «зелених» технологій. Переорієнтація економіки на «зелений» розвиток супроводжується здійсненням комплексу

заходів державної політики від стимулювання безпосередньо еколого-інноваційної активності бізнесу до формування екологічної свідомості і екологічної етики. Зростає попит на екологічні інноваційні технології і в Україні, що проявляється, зокрема, в усвідомленні необхідності формування економіки на інноваційній основі і активізації технологічної діяльності.

Формування інноваційної економіки в Україні вимагає не лише постійного технологічного вдосконалення, налагодження виробництва високотехнологічної продукції з високою долею доданої вартості, але і зміни взаємодії держави і бізнесу по широкому спектру стосунків, у тому числі в екологічній сфері. Останнє пов'язане передусім з тим, що, по-перше, змінюється ситуація із забезпеченням природними ресурсами в силу їх кількісного і якісного виснаження, що ставить проблему їх раціонального і комплексного використання. По-друге, в умовах відсутності істотних позитивних тенденцій поліпшення стану НС в екологічній сфері за останні кілька десятиліть накопичився складний клубок проблем, рішення яких вимагає, зокрема, оцінки економічного збитку, нанесеного негативним антропогенним впливом на НС, розробки і впровадження механізмів його компенсації, що в розвинених країнах вже давно є звичайною практикою. Ігнорування показників екологічного збитку при ухваленні рішень призводить до вибору неефективних варіантів територіальної організації виробництва і в цілому напрямів соціально-економічного розвитку. По-третє, потрібне ефективне рішення виникаючих нових гострих екологічних проблем за умови їх постійної діагностики і своєчасного попередження. Усе це робить актуальним впровадження інновацій в управління ОНС, включаючи зміну ціннісних критеріїв, формування адекватного інституціонального середовища [291].

Інноваційні аспекти розвитку економіки безпосередньо пов'язані з рішенням екологічних проблем і можливістю формування екологічно стійкого розвитку окремих регіонів і країни в цілому. Великого значення цей взаємозв'язок набуває в умовах економічної кризи, пошук шляхів виходу з

якого повинен орієнтуватися у тому числі і на створення передумов для стійкого розвитку.

Це визначає і основні шляхи розвитку виробництва і, в першу чергу, промисловості, які передбачають розширення частки маловідходних і високопродуктивних технологій, створення благ з мінімальним залученням ресурсів і мінімальним збитком для екологічної системи.

Вклад інноваційних принципів розвитку в рішення екологічних проблем проявляється передусім в тому, що модернізація технологічної бази виробництва створює необхідні технічні і інші умови для його екологізації по різних напрямках, серед яких можна назвати передусім наступні [306]:

1) технологічні інновації, що супроводжуються підвищенням ефективності виробництва, розширенням асортименту і поліпшенням якості вироблюваних товарів і послуг або використовуваних при цьому технологій, зміною моделей і поколінь техніки, технологічних устроїв (укладів) і технологічних способів виробництва, що мають одним з результатів ув'язку економічного розвитку з вимогами ОНС;

2) ресурсозберігання, пов'язане з впровадженням ресурсозберігаючих технологій, що дозволяють не лише скорочувати об'єм здобичі різних видів природних ресурсів, але і що забезпечують їх повніше і комплексне використання, одним з наслідків чого являється скорочення навантаження на НС з боку добувних і оброблювальних виробництв;

3) створення інструментарію еколого-інноваційної діяльності, стимулювання розвитку ринків екологічних послуг, екологічно чистій продукції, технологій і тому подібне;

4) інноваційні управлінські, юридичні і інші рішення, що дозволяють підвищити ефективність використання природних ресурсів і умов разом з поліпшенням або хоч би збереженням якості природного середовища;

5) формування в довгостроковій перспективі ринку прав на забруднення НС на основі витягання уроків з позитивного досвіду інших країн, що впровадили цей механізм в практику державного управління, а

також міжнародного досвіду в цій сфері (зокрема, економічного механізму Кіотського протоколу) з подальшим перенесенням цього досвіду на національний рівень [252].

б) екологічні інновації, включаючи:

- екологічну реструктуризацію і модернізацію виробництва шляхом зміни галузевої структури за рахунок зниження попиту на продукцію екологічно брудних виробництв або шляхом модернізації підприємств - споживачів подібної продукції;

- розробку і використання природоохоронних технологій (зокрема, ширше використання технологій утилізації відходів різного роду, повторної переробки ресурсів після їх обробки, рекультивації порушених земель та ін.);

- створення екодевелопменту, включаючи спеціалізоване машинобудування, формування ринку екологічної продукції і екологічних послуг;

- впровадження в практику державного управління принципу найкращих доступних технологій, що відповідає сучасним і економічним і екологічним стандартам і нормативам, і який повинен виступати стимулом для активізації інноваційної діяльності (передусім в галузях енергетичного і екологічно небезпечних секторів економіки), оскільки відбиває вимоги досягнень науково-технічного прогресу;

- впровадження систем екологічного менеджменту на промислових підприємствах, наявність і функціонування яких супроводжується поліпшенням екологічних показників, зниженням екологічних ризиків і витрат природоохоронного призначення, підвищенням конкурентних переваг і так далі;

- екологічний маркетинг, сприяючий швидкому розвитку технологій і процесів, що знижують вплив на НС, а також прискореному формуванню ринку екологічних благ, який вимагає відповідного розвитку маркетингових засобів управління;

- екологічну сертифікацію, що підтверджує відповідність

характеристик зробленого продукту стандартам в області ОНС (ISO14000);

- створення в Україні так званої «інтелектуальної інфраструктури» природоохоронної діяльності - систем ліцензування усіх екологічно небезпечних видів діяльності і екологічного аудиту. Дані напрямки діяльності являють собою важливі засоби додаткового екологічного контролю та управління фактичного антропогенного впливу на ОС відповідно до можливостей допустимого використання природних ресурсів і асиміляційного потенціалу природного середовища;

- екологічний консалтинг та ін.[231, с.156]

Реалізація названих напрямів інноваційного розвитку дозволить не лише істотно поліпшити екологічну ситуацію, але і підвищити конкурентоспроможність вітчизняних підприємств на світових ринках за рахунок поліпшення екологічних параметрів їх продукції. Проте практичне втілення в життя цих напрямів стикається з великими труднощами, пов'язаними передусім з необхідністю створення такого механізму, який в першу чергу дозволяв би стимулювати підприємців здійснювати перехід на нові ресурсозберігаючі і екологічно орієнтовані технології, впровадження яких приносило б і економічну і екологічну вигоду. В українських умовах такий інноваційний механізм доки не сформувався, тому починати потрібно практично з нуля, уміло поєднуючи як стимули, так і санкції по відношенню до екологічно безвідповідальних бізнесменів. Це дуже складне завдання, що вимагає кардинальної зміни тенденцій в економіці, що склалися, і зміни менталітету правлячої еліти, оскільки пов'язано з необхідністю вироблення на державному рівні інноваційної еколого-орієнтованої стратегії соціально-економічного розвитку.

Розворот у бік стійкого еколого-економічного інноваційного розвитку в сучасних українських умовах стримується дією цілого ряду чинників, основні з яких загальновідомі. До їх числа, зокрема, відносяться [192]:

- збереження переважно сировинного характеру економіки з переважанням галузей паливно-енергетичного, металургійного і

лісопромислового секторів, а також природоресурсного характеру експорту, причому в умовах виснаження багатьох видів природних ресурсів як чинника економічного зростання;

- високий рівень природоємності виробництва (у тому числі енергоємності), який має тенденцію до постійного збільшення (нині в Україні витрати природних ресурсів на одиницю ВВП в 2-4 рази вище за аналогічні показники розвинених країн);

- відсутність помітних структурних зрушень, що призводять до зниження питомої ваги ресурсоексплуатуючих і екологічно брудних галузей;

- відсутність економічних і юридичних бар'єрів для функціонування брудних технологій, що пов'язано в першу чергу із слабким економічним механізмом регулювання у сфері ОНС;

- значний фізичний і моральний знос устаткування, що оцінюється по різних галузях промисловості в межах 60-80 і більше відсотків, внаслідок чого постійно збільшуються можливі екологічні ризики при його експлуатації;

- несприятлива екологічна ситуація у багатьох регіонах країни, що негативно позначається на здоров'ї людей і тривалості їх життя;

- відставання вітчизняної економіки від економіки розвинених країн по розвитку і впровадженню поновлюваних джерел енергії і енергозбереженню;

- екологічні проблеми, що накопичилися за десятиліття, які нерідко посилюються проблемами, що виникли останніми роками (у тому числі в результаті послаблення державного управління і поспішної приватизації власності) і що вимагають розробки дієвого організаційного механізму їх ліквідації і компенсації заподіяного збитку, що має бути одним із завдань держави.

Переламати перераховані тенденції можливо тільки за умови переходу до інноваційної економіки і технологічної модернізації виробництва. Такий перехід супроводжуватиметься і масштабним рішенням екологічних

проблем.

В цілому завдання модернізації, що стоять перед економікою, вимагають зміни ціннісних критеріїв по широкому спектру стосунків, включаючи і стосунки з НС. При цьому зводити модернізацію тільки до технологічних аспектів представляється малоперспективним без формування належного інституціонального середовища, одним з елементів якої є вибудовування стосунків з НС. Нова парадигма у сфері ОНС, яка ґрунтується на концепції стійкого розвитку, виходить з усвідомлення необхідності відмови від споживчого відношення до природного середовища і вибудовування стосунків партнерства з нею. Еколого-економічні наслідки такого партнерства, витікаючи з несуперечності співіснування природного, технічного і людського потенціалів, очевидні. Йдеться не лише про перехід на ресурсозберігаючі та еколого-орієнтовані технології з усіма наслідками, для економіки, екології та людини, а й про формування екологічної етики, шанобливого ставлення до природного середовища, зміцненні принципів екологічної ефективності і екологічної справедливості. Іншими словами, потрібна зміна критеріїв, формування адекватного інституціонального середовища, без чого модернізація економіки приречена. Інституціональні перетворення мають бути спрямовані на формування нового, досконалішого організаційного і економічного механізмів державного управління взаємодії державних органів різних рівнів і природокористувачів, з урахуванням обов'язкового включення екологічних вимог в процедуру оцінки соціально-економічної ефективності управлінських рішень, що приймаються.

Висновки до другого розділу

Основні умови формування державної ЕП передбачають передусім вироблені суспільством принципи ЕП і урахування специфіки екологічних

проблем в регіоні, що у свою чергу, дозволяє встановити їх пріоритетність на тому або іншому рівні територіального управління. Основою ЕП виступає розробка стратегії природоохоронної діяльності, вибір варіанту якої в кожному регіоні визначається його просторовими, виробничими і організаційно-технологічними особливостями.

Аналіз зарубіжного досвіду формування державної ЕП свідчить про все більше усвідомлення зростаючій потребі інтегрувати екологічні цілі в механізм господарювання, про активізацію природоохоронної діяльності в розвинених країнах, що ґрунтовано на введенні в ринковий механізм системи об'єктивної оцінки екологічних наслідків виробництва і споживання, широкого використання платежів і податків і інших економічних заходів. Взаємозв'язок економічних і екологічних проблем диктує необхідність використання як переваг ринкового механізму, так і заходів державного управління для забезпечення екологічно збалансованого розвитку економіки. При цьому серед методів державної ЕП все більші переваги віддаються не стільки заходам обмежувального характеру, скільки стимулюванню зусиль із поліпшення стану НС. Серед таких методів виділяються урядові субсидії, позики і пільгові позики, заставні вкладення; прискорена амортизація; екологічні і еколого-орієнтовані податки (в т. ч. транспортні і енергетичні); платежі і штрафи за скидання і викиди забруднюючих речовин; платежі за розміщення твердих відходів; адміністративні платежі (за видачу ліцензій, формування систем компенсації або екологічних квот та ін.); збори екологічного характеру (на екологічно «брудну» продукцію і небезпечні відходи); платежі за використання природних ресурсів; різного роду податкові пільги, стимулюючі зниження негативного впливу на НС, у тому числі за допомогою впровадження екологічних інновацій і інвестування в екологічно безпечні і ресурсозберігаючі технології; додатковий податок з прибутку підприємств, що випускають екологічно шкідливу продукцію або що застосовують екологічно небезпечні технології; екологічне страхування; пряма торгівля допусками на забруднення середовища; державні інвестиції

на природоохоронні заходи і державні закупівлі товарів природоохоронного призначення; дотації від держави і інші інструменти.

В Україні до початку XXI століття були закладені необхідні основи для розробки і реалізації результативної ЕП, які, на жаль, не вдалося зберегти в подальші роки в результаті, головним чином, реорганізації природоохоронних органів в структурі виконавчої влади. Формування державної ЕП в Україні в 90-і роки аж до початку 2000-х років можна охарактеризувати як період пошуку і напрацювань нових підходів в управлінні ОНС. І хоча цей пошук супроводжувався не лише певними просуваннями у справі державного екологічного управління, але і висвічував його слабкі сторони, в цілому необхідно визнати, що він благотворно впливав на загальну екологічну ситуацію в країні, створюючи передумови для виходу на траєкторію оздоровлення стану НС. Саме у цей період склалася система (як по вертикалі, так і по горизонталі) органів управління ОНС і регулювання використання природних ресурсів і почалося становлення таких важелів державного управління в області ОНС, як природоохоронне законодавство; впровадження і поступове зміцнення інституту екологічної експертизи; введення принципу платності в сферу ОНС і початок формування економічного механізму природокористування за допомогою введення системи платежів за використання природних ресурсів і за забруднення НС; розробка цільових екологічних програм державного і регіонального рівнів; контроль за дотриманням норм і стандартів в області природокористування; розвиток системи природних територій, що особливо охороняються; регулярне видання державних доповідей про стан НС в Україні і так далі.

На основі аналізу системи державного управління екологічної сфери і причин деєкологізації державного управління, що склалася в Україні, у сфері ОНС висловлені пропозиції з можливих напрямів вдосконалення організаційного механізму державної екологічної політики. До таких напрямів віднесені в першу чергу заходи по вдосконаленню фінансового

механізму природоохоронної діяльності; розвитку чинного в Україні природоохоронного законодавства; відновленню інституту екологічної експертизи; розробці адекватної системи екологічного нормування і переходу на принцип НДТ; обліку організаційних аспектів управління природоохоронною діяльністю; посиленню системи екологічної відповідальності, що склалася; регулюванню збору і переробки відходів; поширенню системи екологічного менеджменту організацій; розробці і впровадженню інноваційних інструментів в екологічній сфері, включаючи стимулювання використання екологічно чистих технологій, переорієнтації фінансування на «зелені» інвестиції та ін. Незадовільне розв'язання екологічних проблем, яка придбала за останні роки характер стійкої тенденції, веде до їх постійного накопичення, а з урахуванням додавання нових проблем обумовлює екологічну перевантаження в межах територій ряду регіонів країни, особливо з високою концентрацією виробництва і населення. Результатом такої ситуації є ускладнення рішення проблем підвищення якості життя людей і зниження захворюваності і смертності, пов'язаних з екологічними чинниками.

У сучасних умовах соціально-економічного розвитку для вирішення складних екологічних проблем в Україні потрібна система тісно взаємозв'язаних способів і заходів ОНС. Разом із заходами технологічного, організаційно, правового, економічного і інформаційного характеру важливі дієві заходи юридичної відповідальності за досконалі екологічні правопорушення.

РОЗДІЛ 3.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

3.1. Шляхи ефективного впровадження фінансового механізму державного управління екологічної політики

Впровадження фінансового механізму державного управління забезпеченням екологічної політики є комплексом різних фінансово-економічних важелів, націлених на стимулювання проведення природоохоронних заходів [8].

Фінансовий механізм охорони довкілля націлений на поліпшення екологічної обстановки в країні з мінімальними витратами матеріальних, фінансових і трудових ресурсів шляхом забезпечення максимально сприятливих економічних умов для здійснення природоохоронної діяльності виробничих об'єктів [183, с.127]. Через це цей механізм в будь-якій країні відбиває державну екологічну політику, що проводиться. Тому результативність екологічної політики багато в чому визначається і результативністю фінансового механізму для вирішення екологічних проблем.

Формування ефективного фінансового механізму державного управління вимагає рішення принаймні наступних завдань:

а) забезпечення надійності і достатності фінансових коштів на екологічні потреби в ринкових умовах, включаючи власні засоби підприємств, бюджетні кошти усіх рівнів управління, позабюджетні і інші джерела;

- б) обліку довгострокових інтересів у фінансуванні природоохоронних заходів, розробки екологічних стратегій і державних програм використання природних ресурсів і охорони довкілля;
- в) надання податкових, кредитових і інших пільг при впровадженні маловідхідних і ресурсозберігаючих технологій;
- г) нормативного забезпечення фінансування природоохоронної діяльності за допомогою встановлення лімітів використання природних ресурсів і виходу забруднюючих речовин в природне довкілля;
- д) створення системи зацікавленості підприємств в раціональному використанні природних ресурсів і охороні довкілля, впровадженні ресурсо-енергозберігаючих і екологічно безпечних технологій;
- е) стимулювання раціонального використання природних ресурсів і застосування ресурсозберігаючих і екологічно прийнятних технологій з метою зниження дії на довкілля до екологічно безпечного рівня;
- ж) правового забезпечення фінансування природоохоронної діяльності і вироблення механізму його неухильного дотримання;
- з) встановлення порядку відшкодування екологічного збитку, що наноситься господарською і іншою діяльністю природному довкіллю і здоров'ю людей і так далі.

Один з напрямів розвитку фінансового забезпечення екологічної політики в розвинених країнах, у тому числі і в Україні, - це програмний підхід.

На державному рівні в будь-якій сфері діяльності дуже важлива розробка програм, оскільки в результаті цього процесу визначаються пріоритетні напрями, для яких потрібна державна підтримка. Програма у такому разі є не що інше, як система заходів по досягненню конкретних цілей, вона має чітко певний бюджет і тимчасові терміни. На практиці програма реалізується через проекти. Сфера екології в даному випадку не є виключенням.

Програма, прийнята в цілях реалізації екополітики держави, визначає

пріоритетні завдання у напрямі природоохоронної діяльності. Відповідно до специфіки цих завдань, можна виділити дві частини програми реалізації екологічної політики : що 1) не вимагає і 2) що вимагає окремих державних витрат. У першому випадку мається на увазі використання традиційних інструментів природоохоронної політики - встановлення нормативів, стягування податків і зборів, видача дозволів, штрафи за викиди забруднюючих речовин, платежі за використання природних ресурсів, екологічне страхування і так далі. Як показує досвід розвинених країн, основна увага приділяється не покаранню винних в забрудненні довкілля, а стимулюванню і винагороді відповідальних природокористувачів [180].

Звичайно, для забезпечення розвитку економіки в екологічному ключі цього недостатньо, і тоді державні органи розробляють програми державних витрат. Але важливо відмітити, що їх мета - не повне покриття усіх необхідних витрат, а фінансова підтримка підприємств у виконанні ними інвестиційних проектів. Це пояснюється тим, що, за наявності певного роду стимулів, об'єкти регулювання екологічної політики (господарські суб'єкти, що здійснюють економічну діяльність, і інші) самі виконують дії - інвестують кошти - для виконання цілей природоохоронної політики. Цей опис - зразковий спосіб того, як держава вбудовує публічні механізми у фінансування.

Виходячи з відповідних цілей і завдань, уряд розробляє фінансову стратегію. У ній описуються основні елементи програми державних витрат. Фінансова стратегія за своїм змістом довгострокова і служить на підтримку цілей стійкого розвитку; на її основі створюються щорічні інвестиційні проекти і затверджуються річні бюджети. У таблиці зображений процес, що об'єднує фінансову стратегію, розробку заходів екологічної політики і інвестиційну програму і що відбиває складність і багатоступінчастість процесу державного управління в цій сфері [184, с. 60].

Природоохоронні витрати можуть бути класифіковані за наступними критеріями: категорія проектів (науково-дослідна діяльність, освіта,

підвищення рівня інформованості населення);

- сектор (забруднення повітря, біорізноманітність, захист довкілля);

- географія (глобальний, національний, регіональний, місцевий рівень);

- тематика (демонстрація передових технологій, мінімізація відходів, запобігання технологіям і так далі).

Важливий аспект програми витрат - це, звичайно, рівень і форма співфінансування. У ідеальному варіанті, держава (орган, що здійснює управління у сфері екології) повинна підтримувати проект в тій мірі, в якій це абсолютно необхідно для того, щоб виконавець міг почати або продовжити його виконання. Це називається "Принцип додатку", і він вимагає від держави вибору різних форм надання субсидій з урахуванням переваг і недоліків кожної з них.

Існують фінансові інструменти, які може використовувати держава в особі свого уповноваженого органу для підтримки інвестиційних проектів. До них відносяться наступні види інструментів :

- пайові гранти (прямий переказ грошових коштів з джерела фінансування одержувачеві без вимоги повернення засобів);

- пільгові кредити (позика засобів при низькій процентній ставці, надання відстрочення з погашення кредиту і подовження терміну погашення);

- субсидії на виплати відсотків по позиках ("знижка", що надається позичальникові кредитором, а частіше - третьою стороною, наприклад, екологічним фондом);

- кредитні гарантії (механізм, при якому третя сторона бере на себе юридичне зобов'язання про компенсацію кредитора у разі неповернення засобів позичальником);

— інвестиції в основний капітал (для надання підтримки підприємству держава купує його акції. У такому разі формується особливий "екологічний" капітал, який використовується в природоохоронних цілях).

Залежно від категорії проекту, національного законодавства і інших особливостей можливі різні поєднання описаних інструментів.

Таблиця 3. 1.

Поєднання фінансових інструментів

	Гранти	Пільгові кредити	Процентні субсидії	Кредитні гарантії	Інвестиції в акціонерний капітал
Проекти, що не надають прибутку	X			X	
Не комерційні проекти		X	X		
Інноваційні проекти		X			X

Джерело: складено автором.

Необхідно позначити якнайповніший список джерел фінансових надходжень, найчастіше використовуваних в екологічній політиці :

— бюджетні асигнування (переказ коштів з рахунків державного казначейства на рахунок уповноваженого органу у сфері екологічної політики) - прибутки від приватизаційних продажів;

— плата за забруднення (збори за викиди і скидання, за розміщення відходів) - збір за розміщення відходів;

— штрафи за забруднення (застосовуються у тому випадку, коли викиди/скидання перевищують дозволений рівень і має місце явне спричинення збитку довкіллю) - штраф за забруднення повітряного середовища;

- податок на використання природних ресурсів - податок на видобуток корисних копалин;
- податок на екологічно шкідливу продукцію (збори на продукцію, сприяючи надмірному забрудненню або утворенню відходів) - податок на паливо;
- платежі споживачів (платежі, що збираються з користувачів туристичних об'єктів, а також із споживачів інфраструктурних послуг) - туристичний збір;
- плата за видачу дозволів і ліцензій (оплата послуг організацій, що видають документи) ;
- добровільні внески і пожертвування (безвідплатна передача грошових коштів від приватних осіб і компаній);
- гранти (двостороння і багатостороння допомога у формі прямих інвестицій або списання заборгованості) - схема "обміну боргів на охорону довкілля" ;
- кредити міжнародних фінансових організацій з метою початкової капіталізації - кредити Всесвітнього банку, Європейського банку реконструкції і розвитку та ін.[186]

Природно, що у своїй діяльності уповноважені органи використовують різні джерела в тому або іншому процентному співвідношенні.

У сучасних умовах тенденції спрямовані у бік позабюджетних фондів. Це пов'язано і з тим, що відбувається так звана демократизація екологічного права і екологічної політики в цілому. Створюються нові організаційні і правові умови для участі зацікавлених громадських формувань, юридичних і фізичних осіб не лише для підготовки і ухвалення рішень, але і для фінансування тих або інших проектів.

Таким чином, держава як політична організація суспільства у рамках екологічної функції для досягнення цілей екологічної політики активно вбудовує механізми державного управління у фінансування екологічної політики, використовуючи абсолютно нові, інноваційні за своєю суттю,

методи.

В цілому, законодавство України в області охорони довкілля досить велике, і є системою нормативно-правових актів різної юридичної сили і області дії. Основу складають Конституція України та державні закони, до них додаються підзаконні акти - укази Президента, постанови і розпорядження Уряду, нормативні акти міністерств і відомств, а також нормативно-правові акти, прийняті на регіональному і місцевому рівнях. Крім того, в Україні ратифіковано багато найважливіших міжнародних документів у сфері охорони довкілля - наприклад, Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів і їх видаленням і Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини [163].

Як вже було відмічено, нормативне регулювання сфери екології в нашій країні досить розвинене, але в контексті специфіки цієї роботи нас цікавить лише ті блоки, які торкаються власне фінансування природоохоронної діяльності в Україні.

Що стосується регулювання на муніципальному рівні влади, то тут набуває чинності Закон України № 280/97- ВР від 25 травня 1997 р. "Про місцеве самоврядування в Україні" [155, 212]. Згідно з ним, муніципальні райони і міські/сільські поселення вирішують відповідні питання місцевого значення, пов'язані з охороною довкілля, комунальним господарством і природокористуванням (ст. 14, 15), за рахунок засобів місцевих бюджетів, куди входять, крім усього іншого, місцеві податки і збори (ст. 52-56).

По справедливому вираженню М. М. Бринчука, "закон є засіб закріплення екологічної політики". Багато учених визнають основним державним законом – Закон України №1264- XII від 25.06.1991 р. "Про охорону навколишнього природного середовища" за його всебічність і комплексність. Особливу увагу привертають декілька положень.

Почати слід з глави X "Економічний механізм забезпечення охорони навколишнього природного середовища" [156]. У ній досить детально

описуються такі інструменти фінансування екологічної політики, як плата за негативну дію на довкілля (з детальним закріпленням порядку цієї процедури); екологічне страхування; державна підтримка діяльності, здійснюваної в цілях охорони довкілля; і деякі інші види.

Наступний інструмент, вказаний в законі - це штрафи за забруднення. Згідно з законодавством, фізичні і юридичні особи, що завдали шкоди довкіллю, зобов'язані відшкодувати його в повному об'ємі відповідно до такс і методик числення.

Ще один Закон України, в якому містяться інструменти фінансування екологічної політики "Про відходи" від 05 березня 1998 р. № 2530-VIII [205]. На наш погляд, украї важливими є наступні моменти:

- по-перше, в документі чітко вказано, що один з основних принципів економічного регулювання в області поводження з відходами - це платність їх розміщення (ст. 21). При цьому виключення негативної дії на довкілля об'єктів розміщення відходів досягається за рахунок здійснення природоохоронних заходів, наявність технічних рішень і споруд, що забезпечують захист довкілля;
- по-друге, в законі введено і детально описано поняття "Збору (ст. 24.1) утилізації". Його суть полягає в тому, що за кожен колісний транспортний засіб, ввезений в Україну або виготовлений в ній, сплачується певна сума грошових коштів в цілях забезпечення екологічної безпеки, у тому числі для захисту здоров'я людини і довкілля від шкідливої дії експлуатації транспортних засобів;
- по-третє, існує так званий "екологічний збір" - неподатковий дохід федерального бюджету, отриманий від виробників і імпортерів товарів по кожній групі товарів окремо (ст. 24.5). Необхідно відмітити, що в умовах сучасного виробництва і кількості товарів, що щодня придбавалися в країні, цей збір може виявитися досить вагомим в прибутковій частині державного бюджету.

Ще один Закон України, про важливість якого не можна не сказати - це

"Про ліцензування видів господарської діяльності" від 02 березня 2015 р. [230, с.54]. У статті 12 цього нормативно-правового акту перерахований досить детальний перелік видів діяльності, які підлягають ліцензуванню. Серед них, крім усього іншого, містяться деякі категорії робіт, реально або що потенційно завдають шкоди довкіллю (наприклад, діяльність по зберіганню і знищенню хімічної зброї і так далі). Регулюючи цю область, держава: а) створює офіційний реєстр організацій, що здійснюють описані види робіт; б) стягує встановлене законом мито за надання/переоформлення ліцензії, яка вноситься до бюджету відповідного рівня.

У контексті цієї глави хочеться окремо відмітити Закон України 01 липня 2010 року № 2404-VI "Про державно-приватне партнерство". Цей документ представляє певний інтерес у зв'язку з можливостями приватних осіб у фінансуванні державних, регіональних і місцевих програм.

Що ж таке державно-приватне партнерство? У формулюванні законодавця, це такий вид юридично оформленої співпраці, при якій об'єднуються ресурси і розподіляються ризики між публічним партнером (держава) з одного боку і приватним партнером (юридична особа) з іншого боку. Мета цього виду діяльності - залучення в економіку приватних інвестицій, забезпечення доступності товарів, робіт і послуг.

Об'єктами угоди можуть виступати, наприклад, гідротехнічні споруди, об'єкти по переробці і утилізації твердих комунальних відходів (ТКВ), об'єкти для організації відпочинку і туризму громадян, об'єкти благоустрою і так далі. Таким чином, використовуючи механізм державно-приватного партнерства, державні органи мають можливість, у тому числі, вирішити деякі питання, пов'язані з природоохоронною діяльністю, - приміром, через залучення до фінансування створення екологічно дружніх об'єктів.

Звичайно, список перерахованих вище законів далеко не вичерпний. Інформацію про джерела фінансування екологічної політики в Україні можна знайти і в інших нормативно-правових актів різного рівня і різного спектру дії. Найбільший інтерес представляє реальний стан справ - по суті, яке

відсоткове співвідношення між джерелами вступів грошових коштів до державного і регіонального бюджету, чи переважають державні витрати над приватними інвестиціями і так далі.

Вивчивши аналітичні статті по темі, можна дійти висновку, що сукупні екологічні витрати в Україні були досить низькі. При цьому в загальний об'єм природоохоронних витрат включаються інвестиції в основний капітал, спрямовані на охорону довкілля і раціональне використання природних ресурсів, а також поточні витрати на охорону довкілля. Згідно з даними таблиці, протягом останніх декількох років, спостерігається певний щорічний приріст об'єму природоохоронних витрат, за винятком періоду 2016-2017 років.

Таблиця 3.2

Індекс фізичного об'єму природоохоронних витрат (у відсотках до попереднього року)

	2015	2016	2017	2018
Всього	105,8	92,8	92,8	102,7
у тому числі по напрямках природоохоронної діяльності :				
охорона атмосферного повітря і запобігання змінам клімату	114,3	80,7	91,9	114,7
збір і очищення стічних вод	103,4	90,9	92,9	97,2
поводження з відходами	111,7	97,6	90,1	114,7
захист і реабілітація земель, поверхневих і підземних вод	102,5	91,3	108,1	72,1
збереження біорізноманітності і охорона природних територій	105,9	115,5	76,4	115,6
інші	98,9	101,1	97,2	104,5

При цьому слід зазначити, що рівень витрат все одно залишається досить низьким в порівнянні з іншими країнами. Так, наприклад, в Нідерландах доля витрат на охорону довкілля в 2010 році склала 2,5% від

ВВП; а в Австрії - близько 1,9% від ВВП, що майже в 2 рази вище, ніж в Україні [172, с.110]. Показник "Витрати на охорону довкілля у відсотках до ВВП" є співвідношенням загального об'єму витрат держави, підприємств і організацій на охорону природного довкілля і Валового внутрішнього продукту; розраховується в поточних цінах і виражається у відсотках [173].

Про що говорить ця статистика? Висновок очевидний - природоохоронні вкладення в Україні займають нікчемно малу долю в загальних фінансових витратах в порівнянні з іншими країнами. Сам принцип грошового забезпечення є залишковим, що має на увазі виділення останніх, невитрачених на інші цілі, засобів.

За оцінками різних фахівців, для підтримки екологічної ситуації, що склалася, на існуючому рівні вимагається здійснювати витрати не менше 3% від ВВП, для її поліпшення - не менше 4% від ВВП, а для кардинального поліпшення - не менше 5% від ВВП [26]. З яких же джерел державі необхідно отримувати грошові кошти для того, щоб забезпечити виконання усіх завдань екологічної політики?

Більше половини грошових коштів в загальній сумі витрат отримана від комерційного сектора, що значно підвищує важливість введення нових способів підвищення інвестиційної активності приватних осіб. У такому разі держава має можливість збільшити загальну суму грошових витрат за рахунок збільшення позабюджетних джерел фінансування.

У зв'язку з цим не можна упустити з уваги ще один важливий статистичний показник - інвестиції в основний капітал, спрямовані на охорону довкілля. Вони включають витрати на нове будівництво, розширення, реконструкцію, технічне переозброєння і модернізацію об'єктів, які призводять до збільшення первинної вартості об'єкту і відносяться на додатковий капітал організації.

Функціонування фінансової системи, що склалася в Україні, умови і механізм розподілу витрат такі, що природоохоронна сфера залишається за межами першочергових інтересів. Проте, уряд здійснює спроби змінити

поточний стан справ. Один з шляхів виходу з цієї ситуації - застосування нових інструментів. Перевагами таких інструментів є: відносна дешевизна; велика привабливість для інвесторів за рахунок використання нових технологій, відкритості, ефекту участі і використання міжнародних систем звітності.

За результатами проведеного дослідження в області діючого в Україні механізму фінансування охорони довкілля, нами були сформульовані ряд наступних пропозицій з його вдосконалення:

1. Необхідно чітко розмежувати дві групи методів еколого-економічного стимулювання :

- метод позитивної мотивації;
- метод негативної мотивації.

Обидва методи застосовуються у рамках законодавчо-нормативного забезпечення окремих питань природокористування, економічною оцінкою вигідності природоохоронних заходів, що проводяться, для підприємства, а в основі формується екологічними потребами суспільства.

Таким чином, природокористувач, оплачуючи наднормативні викиди (скидання), буде вимушений або скорочувати обсяги виробництва для їх зниження або вводити в експлуатацію очисні споруди.

2. Для організацій, що мають очисні споруди і що здають їх в експлуатацію, використовувати механізм зниження прогресивної ставки, за допомогою проведення обов'язкового щорічного екологічного моніторингу. За результатами якого будуть збільшені або понижені розміри прогресивних платежів залежно від динаміки забруднення довкілля.

3. Впровадити в практику екологічний лізинг (який дозволяє розв'язати проблему доступності очисних споруд і технологій), а також обов'язкове екологічне страхування на підприємствах, які не здійснюють природоохоронних заходів, завдаючи збитку довкіллю.

4. Пропонується створити державний регіональний фонд екологічного страхування, який здійснюватиме перестраховки на випадок аварій та катастроф.

5. Необхідно вжити значні заходи з посилення екологічної складової прогнозів соціально-економічного розвитку України.

Головною метою Концепції вдосконалення державної екологічної політики є створення необхідних умов для реструктуризації і зниження антропогенної дії на довкілля до екологічно допустимого рівня, підтримки функцій життєзабезпечення біосфери, для охорони і відтворення природних ресурсів.

Досягнення цієї мети зажадає рішення наступних завдань :

у сфері природокористування:

- вдосконалення системи управління природокористуванням, включаючи здійснення обґрунтованого розмежування повноважень в області державного управління природокористуванням між державними органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування;

- реформування і розвиток системи обліку і економічної оцінки природних ресурсів, систем лімітації і ліцензування природокористування;

- проведення поступового реформування податкової системи, спрямованого на збільшення долі ресурсних платежів в прибутковій частині бюджетів при зниженні ставок по інших видах податків;

- вдосконалення економічних і фінансових механізмів відтворення природних ресурсів, розвиток ринку робіт і послуг в області природокористування;

- розвиток систем моніторингу стану природних ресурсів і контролю за використанням і охороною природних ресурсів;

- проведення наукових досліджень, розвиток нових методів і технологій в області охорони, відтворення і раціонального використання природних ресурсів, а також стимулювання впровадження ресурсо- і

енергозбережних технологій, збільшення долі використання вторинних ресурсів, підвищення міри утилізації відходів [177].

у сфері охорони довкілля :

- формування ефективнішої структури державного управління охороною довкілля і здійснення обґрунтованого розмежування повноважень в області державного управління охороною довкілля між державними органами управління і місцевими органами самоврядування;

- розвиток методів економічної оцінки негативних екологічних дій природних ресурсів, удосконалення систем лімітації викидів (скидань) забруднюючих речовин і розміщення відходів;

- вдосконалення економічних і фінансових механізмів охорони довкілля, розвиток ринку робіт і послуг в області охорони довкілля;

- стимулювання розвитку і впровадження ефективних систем управління природоохоронною діяльністю на підприємствах, у тому числі відповідно до міжнародних стандартів серії ISO 14000;

- підвищення ефективності державної екологічної експертизи, розвиток систем державного екологічного контролю і моніторингу стану довкілля, створення єдиної державної системи екологічного моніторингу;

- формування ефективної системи безперервної екологічної освіти, формування екологічної культури і екологічного світогляду;

- організація наукових досліджень в цілях реалізації різних напрямів державної екологічної політики;

- створення і підтримка державних і громадських інститутів, що забезпечують управління екологічною безпекою;

- забезпечення ліцензування усіх екологічно небезпечних (у тому числі - потенційно) видів діяльності;

- послідовний перехід на систему міжнародних стандартів технологічних процесів і вироблюваної продукції;

- здійснення на державному рівні контролю за зниженням дії на довкілля найбільш великих джерел забруднення;

- виділення і реабілітація територій з небезпечною зміною якості природного довкілля, відшкодування збитку здоров'ю і майну громадян, нанесеного в результаті негативних екологічних дій;

- посилення діяльності по збереженню біорізноманітності, екосистем і ландшафтів, розвиток мережі природних територій, що особливо охороняються, і територій з унікальними природними ресурсами і властивостями, розширення зон обмеженого природокористування;

- підтримка громадських екологічних рухів і залучення неурядових організацій до рішення екологічних проблем, до здійснення екологічного контролю і моніторингу;

- обґрунтування і проведення зовнішньої політики у сфері забезпечення екологічної безпеки, що відповідає національним інтересам;

- уточнення і перегляд з урахуванням ситуації пріоритетних напрямів, що міняється, діяльності і заходів в області зниження дії на довкілля [186, с.775].

Таким чином, вдосконалення економічного і фінансового механізмів державного управління охорони довкілля і природокористування повинно бути спрямовано на:

- стимулювання раціонального використання природних ресурсів і застосування ресурсо- і енергозбережних технологій з метою зниження дії на довкілля до екологічно безпечного рівня;

- створення необхідних фінансово - економічних умов для ефективного функціонування природно - ресурсного комплексу, забезпечення відтворення відновлюваних природних ресурсів;

- залучення інвестицій в природоохоронні проекти.

Для цього необхідно:

- забезпечити вирішення питань власності на природні ресурси;

- удосконалити методи економічної оцінки природних ресурсів і дій на довкілля, поетапно наближати ставки платежів до значень економічних оцінок;

- обґрунтувати динаміку і механізм підвищення рівня платежів за природні ресурси і екологічно несприятливі дії і, одночасно, збільшення долі ресурсних платежів в структурі стягуваних податків;

- розширити спектр природних ресурсів і дій на довкілля, за які стягується плата;

- розробити плани дій у сфері природокористування і охорони довкілля на державному і регіональному рівнях;

- впровадити екологічне страхування і екологічне аудіювання.

У ході проведеного дослідження, нами пропонується ввести систему обов'язкової сертифікації за екологічними вимогами, для цього потрібне проведення наступних робіт :

- розвиток нормативно - методичної документації, на відповідність вимогам якої здійснюється сертифікація;

- внесення змін і доповнень в чинне законодавство і розробка нових законодавчих актів, що забезпечують реалізацію екологічних вимог при веденні господарської діяльності;

- гармонізація стандартів і нормативної бази з вимогами міжнародних систем і стандартів серії ISO 14000 [190].

У зв'язку з введенням системи екологічного аудіювання необхідно внести зміни в чинне законодавство, створити організаційні структури для підготовки і атестації екоаудиторів, акредитації аудиторських фірм і центрів.

Велике значення для поліпшення екологічної ситуації має введення в практику процедур оцінки дії на довкілля, для чого має бути підготовлена відповідна правова і методична база.

Удосконалення екологічного моніторингу так, щоб забезпечувати органи виконавчої влади і державного управління достовірною інформацією, що дозволяє при підготовці і ухваленні рішень оцінити показники якості окремих природних середовищ, а також природного середовища в цілому; виявити динаміку, напрям, масштаби і причини зміни цих показників, оцінити загрозу таких змін здоров'ю людини, соціально - економічній системі

і живій природі; визначити заходи, що коригують, і засоби запобігання екологічним лихам, надзвичайних екологічних ситуацій, досягнення стійкого економічного і соціального розвитку і благополуччя окремих регіонів і країни в цілому.

У міру розвитку і оздоровлення економіки основну частину витрат з нормалізації екологічної обстановки повинні узяти на себе підприємства, і потреба в цільових фондах сама собою відпадає. У теперішній же час, виходячи з аналізу існуючої тенденції в співвідношенні джерел фінансування природоохоронної діяльності, політику інвестування екологічної сфери слід будувати на основі власних засобів суб'єктів господарювання, засобів природоохоронних фондів, а також притягати для цього можливих інвесторів:

Таким чином, на закінчення вищесказаного, відмітимо, що для вдосконалення фінансового механізму державного управління з охорони довкілля державна політика в області екологічного моніторингу має бути спрямована на рішення наступних завдань :

1. Створення і вдосконалення нормативної бази, що регламентує взаємодію між організаційними і функціональними структурами.

2. Координація діяльності функціональних підсистем, спрямованих на оптимізацію і підвищення ефективності мереж спостережень цих підсистем і отримання інформації, необхідної для оцінки стану і прогнозування змін природного довкілля в цілому, включаючи узгодження програм моніторингу функціональних підсистем.

3. Розробка і реалізація комплексу заходів по забезпеченню достовірності і порівнянності вимірів і оцінок показників стану екологічної обстановки як по окремих регіонах, так і по адміністративно - територіальним об'єднанням країни.

4. Організація на потенційно небезпечних об'єктах спеціальних систем моніторингу дії на природне довкілля можливих аварійних ситуацій.

5. Організація і ведення спеціалізованих банків даних узагальненої інформації з природного довкілля і джерелам антропогенної дії на неї.

6. Оцінка і прогнозування зміни стану природного довкілля на території країни, комплексних геоекосистем, економічних районів, а також території України в цілому.

3.2 Стратегічні напрями удосконалення організаційного механізму державного управління охороною довкілля

Стратегічне планування є найважливішою функцією управління на різних рівнях (включаючи регіональний), охоплюючи процес вибору цілей розвитку території і шляхів їх досягнення, пов'язаних в просторі (за виконавцями), в часі і за джерелами фінансування (рис. 3.1). Однією з основ державного стратегічного планування і управління в Україні є програмно-цільове планування що включає в себе визначення цілей соціально-економічного розвитку України і пріоритетів соціально-економічної політики, а також формування комплексів заходів, що забезпечують досягнення обраних цілей і пріоритетів.

Рис.3.1 – Система стратегічного планування і управління в Україні

Джерело: складене автором

На державному рівні розробляються стратегії розвитку регіонів на довгострокову перспективу, в основі яких лежать цільові програми і схеми територіального планування. Таким чином, з позицій інтересів країни регіональні програми признаються в якості основного інструменту стратегічного планування і управління (рис. 3.2).

Одним з елементів стратегічних інструментів управління є екологічні стратегії і, відповідно, однією з підпрограм в складі державних і регіональних цільових програм виступають підпрограми по ОНС. Екологічні проблеми носять, як правило, довгостроковий характер і вимагають вироблення стратегічних підходів до їх рішення.

Разом з прогнозуванням соціально-економічного розвитку і стратегічним контролем програмно-цільове планування формує систему стратегічного планування і управління «Стратегія реформування державного управління України на період до 2021 року» від 24 червня 2016 р. №474.[263]

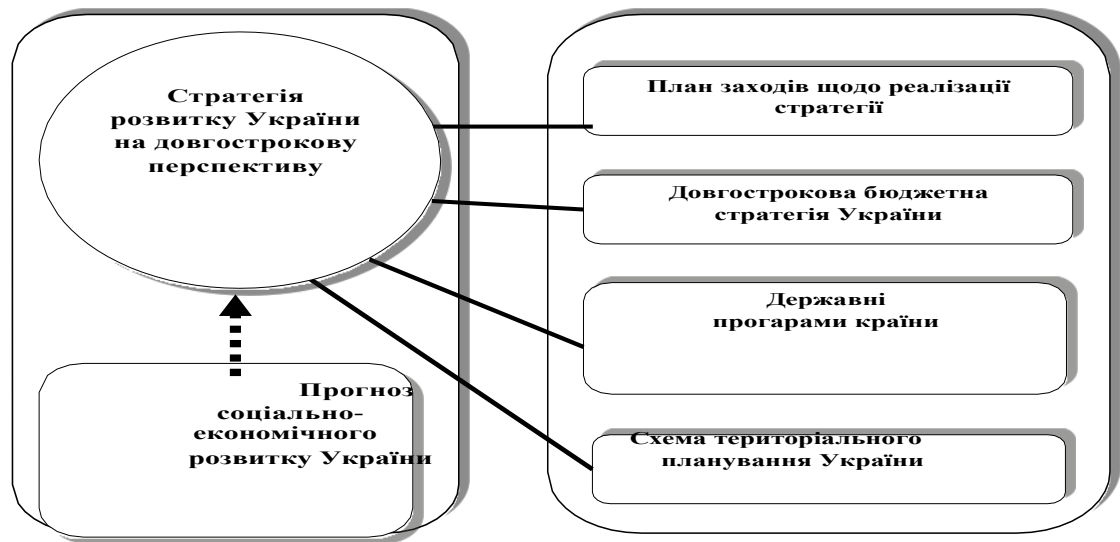

Рис 3.2 - Документи стратегічного планування і управління в Україні
Джерело: складене автором.

У сучасних українських умовах одним із слабких місць різних регіональних програм господарського розвитку є недостатньо повне з точки зору комплексності аналізу опрацювання проблем ОНС. Як правило, відповідні розділи регіональних програм характеризуються, принаймні, двома недоліками. По-перше, екологічна проблематика в них знаходить відображення найчастіше або в розрізі окремих об'єктів, які негативно впливають на стан НС (без урахування ефектів взаємодії забруднюючих речовин, можливого сумарного антропогенного навантаження на НС і так далі), або в розрізі її окремих елементів, охоплюючи забруднення або тільки повітряного басейну або тільки водойм, або порушення ландшафту і так

далі. При цьому за межами дослідження залишаються проблеми можливої взаємодії діючих і перспективних об'єктів в регіоні і НС. По-друге, подібні дослідження з точки зору економічної оцінки наслідків антропогенної діяльності нерідко обмежуються лише оцінкою економічного збитку від забруднення НС, залишаючи осторонь питання визначення ефективності здійснення природоохоронних заходів і, в цілому, можливостей отримання вигоди від природоохоронної діяльності.

Уникнути названих недоліків можливо лише на основі використання комплексного підходу, що дозволяє здійснювати усебічний аналіз еколого-економічних взаємозв'язків, що виникають при прогнозуванні розвитку територіальних господарських систем, і що передбачає розробку і реалізацію природоохоронної стратегії.

Логіка вибудовування екологічної стратегії як довгострокового орієнтиру екологічної політики показана на рис. 3.3. Як видно, розробка екологічної (чи природоохоронної) стратегії передбачає визначення екологічної місії регіону і його екологічного образу майбутнього, вибір пріоритетних екологічних цілей і завдань, деталізацію їх в конкретних програмах по ОНС, вироблення механізму їх реалізації, аналіз і оцінку результатів і наслідків реалізації програм [267].

При цьому екологічна місія регіону і його екологічний образ майбутнього будуються на основі аналізу внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на формування екологічної ситуації в регіоні, встановлення переваг і недоліків в природоохоронній сфері регіону, виявлення можливостей і загроз для забезпечення екологічної безпеки розвитку регіональної економіки і місця існування людей.

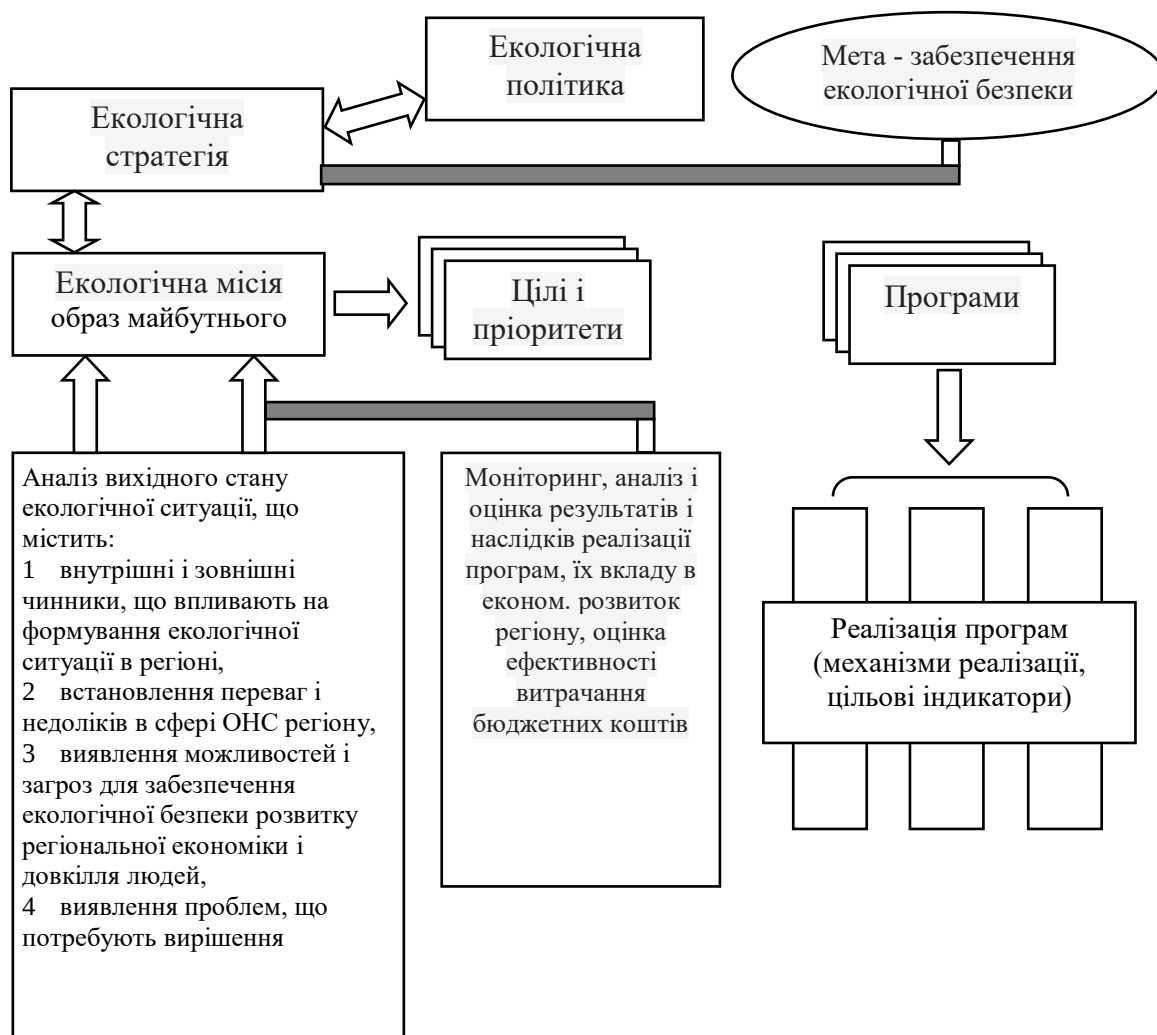

Рис. 3.3 - Логіка вибудовування екологічної стратегії як довгострокового орієнтиру екологічної політики

Джерело: складено автором

Розглянемо екологічні підпрограми з точки зору їх місця в структурі регіональних програм соціально-економічного розвитку і виявимо виникаючі взаємозв'язки в загальній системі регіону, передусім між екологічною, економічною і соціальною сферами.

Суть регіональних програм як одній з форм реалізації програмно-цільового методу планування, управління і організації громадського виробництва, полягає в забезпеченні рішень науково-технічних, економічних і соціальних проблем розвитку регіону з урахуванням специфіки його природно-кліматичних, екологічних і інших умов. Відповідно до цього регіональна програма охоплює сукупність заходів, що

забезпечують комплексне і збалансоване (пропорційне) рішення в заданий термін народногосподарської проблеми на певній території. Регіональні програми відбивають, як правило, переважні варіанти соціально-економічного розвитку регіонів і стратегічні концепції соціально-економічної політики держави [269].

Використання програмно-цільового підходу дозволяє здійснювати комплексне рішення проблем ОНС на території того або іншого регіону, включаючи:

- 1) облік масштабності, складності і різноманіття проблем екологічного розвитку регіону, рішення яких припускає консолідацію зусиль і джерел фінансування на розробці і здійсненні комплексу взаємопов'язаних по конкретних завданнях, ресурсах і виконавцях програмних заходів законодавчого, технічного, науково-дослідницького, дослідно-конструкторського, виробничого, соціально-економічного, організаційно-господарського і іншого характеру по досягненню поставлених цілей;
- 2) ув'язку цілей і завдань екологічної програми з цілями і завданнями інших довгострокових цільових програм регіону;
- 3) поєднання адміністративно-контрольних інструментів управління і ринкових принципів господарювання, забезпечуючи тим самим координацію різних сторін природоохоронної діяльності самостійно господарюючих суб'єктів;
- 4) послідовну інтеграцію екологічних цілей в процес соціально-економічного розвитку регіону в цілях забезпечення його стійкого розвитку;
- 5) узгодження постановки і досягнення збалансованих поточних і довгострокових екологічних цілей;
- 6) встановлення (з урахуванням обмеженості фінансових і інших ресурсів) чіткої пріоритетності в задоволенні інвестиційних потреб на цілі ОНС.

Регіональна екологічна програма, таким чином, розглядається як ключовий інструмент планування, прогнозування і практичної реалізації

регіональної ЕП, а також координації природоохоронних заходів в регіоні.

Регіональні програми розробляються у рамках довгострокового прогнозування і містять в собі, як вже підкреслювалося, ті або інші стратегічні інтереси держави в цілому. Об'єктами дії регіональних програм є ті або інші регіони. Це, як правило, регіони, що відносяться до проблемних або програмних. Проблемний регіон - просторова система, на території якої реалізуються деякі регіональні або загальнонаціональні завдання і яка стає в зв'язку з цим особливим об'єктом управління.

Зазвичай виділяють три основні напрями регіонального програмування - просторово-виробниче, соціально-економічне і ресурсно-екологічне - у рамках яких потрібно рішення наступних завдань:

- (1) формування регіональних програм створення промислових, агропромислових, транспортних і інших комплексів;
- (2) програмування різних форм виробничої або соціальної інфраструктури;
- (3) економічне стимулювання окремих регіонів і галузей господарства з метою створення сприятливих умов для розміщення виробництва;
- (4) проведення комплексних заходів по впорядкуванню концентрації виробництва і населення, включаючи програми по ОНС.

Екологічна складова регіональних програм кінцем кінцем містить в собі цілі, завдання і основні напрями регіональної екологічної політики. Мета екологічної підсистеми програм соціально-економічного розвитку регіону (чи екологічного блоку) полягає в розробці стратегії природоохоронної діяльності, яка ґрунтується на аналізі напрямів і схем залучення до господарського обороту природних ресурсів регіону і виборі системи природоохоронних заходів, що забезпечують дотримання екологічних вимог з урахуванням місцевих природних умов і перспектив економічного і соціального розвитку території [].

Розробка і використання екологічної підсистеми регіональних програм дозволяє не лише проаналізувати взаємодію елементів господарства,

населення і природного середовища в регіоні, виявити необхідні природоохоронні заходи, здійснити вибір варіантів і напрямів розвитку території за умови дотримання встановленого екологічного регламенту, але і визначити величину необхідних витрат екологічного призначення, а також чисельність трудових ресурсів, потребу в локальних природних ресурсах, послугах об'єктів інфраструктури, необхідних для відвертання негативних екологічних наслідків господарської діяльності в регіоні.

Основу стратегії в області ОНС в регіоні складають характерні для нього екологічні проблеми, що вже існуючі або можуть виникнути в процесі подальшого формування господарського комплексу території, а також система природоохоронних заходів, які визначені необхідністю рішення або попередження цих екологічних проблем.

В якості основних положень, що формують стратегію в області ОНС в тому або іншому регіоні, можна, зокрема, запропонувати наступні напрями діяльності.

1 Впровадження і використання екологічно орієнтованих технологій з метою забезпечення технологічної основи безпечного розвитку господарської діяльності в регіоні (включаючи створення і впровадження маловідходних виробничих і ефективних природоохоронних технологій).

2 Облік екологічно допустимих масштабів як виробничих потужностей окремих об'єктів, так і концентрації виробництва в окремих ареалах.

3 Виявлення екологічно найбільш небезпечних об'єктів і їх поєднань (проблемних ситуацій), а також частин території регіону з ускладненою екологічною обстановкою (проблемних ареалів).

4 Організація попередження можливого забруднення НС (повітряного і водного) понад встановлені межі.

5 Впровадження механізму оцінки стану НС шляхом розрахунку величини економічного збитку від забруднення повітряного і водного басейнів в цьому регіоні.

6 Облік можливих екологічних наслідків функціонування і розвитку в регіоні різних галузей його паливно-енергетичного комплексу як екологічно найбільш значимого сектора економіки будь-якого регіону.

7 Вибір складу виробництв і масштабів їх розвитку в межах окремих частин території регіону з урахуванням екологічних вимог.

8 Аналіз взаємозв'язків забруднення атмосфери і здоров'я людей при формуванні господарства в межах територій з найбільшою концентрацією населення і екологічно шкідливих виробництв.

9 Визначення рівня витрат екологічного призначення по регіону в цілому і окремим елементам господарського комплексу.

10 Проведення певного комплексу правових, економічних, організаційних і інших заходів, що необхідні для реалізації природоохоронної стратегії [271, с.133].

В цілому вироблення стратегії природоохоронної діяльності в регіоні визначається передусім його економічними, соціальними і природними умовами, що обумовлює вибір пріоритетів в здійсненні природоохоронних заходів. При цьому одним з найважливіших напрямів природоохоронної діяльності у будь-якому регіоні є забезпечення технологічної основи екологічної безпеки розвитку і формування ефективного правового і економічного механізму регулювання стосунків між господарською діяльністю і НС. Із зростанням масштабів дії антропогенної діяльності на НС зростає залежність розвитку виробництва від впливу екологічних чинників. Облік екологічних чинників при прогнозуванні формування територіально-виробничих систем різного типу і рівня дозволяє не лише запобігти можливим негативним наслідкам господарської діяльності для НС, але і створює необхідні передумови для раціоналізації взаємозв'язків між виробництвом і НС, включаючи формування бажаного якісного стану її різних компонентів.

Прогнозування соціально-економічного розвитку в межах окремих територій вимагає спільного розгляду природного середовища, виробництва

і населення як елементів єдиної територіально-виробничої системи. Одним з шляхів відображення екологічних наслідків господарської діяльності в регіоні є розробка екологічної підсистеми (екологічного блоку) у складі програм соціально-економічного розвитку території, які кінець кінцем містять в собі основні напрями ЕП. Результатом розробки екологічної підсистеми програм соціально-економічного розвитку території є формування стратегії природоохоронної діяльності в регіоні, яку можна розглядати як синтез його екологічних проблем і комплексу природоохоронних заходів, орієнтованих на їх рішення.

З екологічних позицій будь-який регіон можна розглядати як відносно відособлену територіальну еколого-економічну систему, що характеризується специфікою як природно-кліматичних, так і соціально-економічних умов. Урахування подібної специфіки потрібне при виробленні першочергових напрямів регіональної ЕП, в основі якої повинна бути природоохоронна стратегія, націлена на розробку і здійснення заходів, спрямованих на збереження і поліпшення стану НС і здоров'я людей в довгостроковій перспективі.

Загострення екологічних проблем підвищує вимоги регіоналізації ЕП, впорядкування і управління природокористуванням в довгостроковій перспективі. У зв'язку з цим стає актуальною необхідність вироблення ефективної стратегії природоохоронної діяльності в регіоні. Екологічні наслідки будь-якої господарської діяльності виникають і проявляються в першу чергу на конкретній території. Актуальність регіональних екологічних проблем обумовлена не тільки нагальністю пошуку шляхів ефективного вирішення проблем раціоналізації природокористування, але і переважно регіональним характером антропогенного впливу на процеси відтворення природних ресурсів і стан НС. Антропогенний вплив на НС в регіоні носить, як правило, комплексний характер, що визначається передусім виробничою і технологічною структурою господарства кожного окремого регіону, характером розміщення виробничих об'єктів і населених

пунктів в межах цієї території, рівнем концентрації виробництва як на окремих підприємствах, так і в окремих регіонах, а також іншими соціально-економічними чинниками. Разом з цим, в зоні негативного впливу виробництва і населення опиняються усі компоненти НС, що піддаються впливу не лише кожного конкретного джерела окремо, але і їх сукупному впливу, який може виявитися набагато небезпечним і руйнівним, ніж початкові. Формування екологічної ситуації в регіоні багато в чому залежить і від характеру його природно-кліматичних умов, що визначають адаптаційний механізм НС, його здатність до самовідновлення і підтримки екологічної рівноваги [276].

Ув'язка економічних, соціальних і екологічних цілей розвитку регіону дозволяє комплексно охопити основні проблеми розвитку територіально-виробничої системи, реалізовувати ідеї стійкого розвитку регіону, відповідно до яких передбачається економічний і соціальний розвиток регіону, збалансований з можливостями НС і що включає до себе в якості обов'язкової умови забезпечення екологічної безпеки розвитку і розміщення продуктивних сил відповідної території, а також створення передумов для формування компенсаційних механізмів, призначених для пом'якшення проблем вичерпання невідтворних природних ресурсів і погіршення якості НС.

Регіон можна умовно представити як синтез трьох основних територіальних підсистем (блоків або сфер) - економічною, соціальною і екологічною. Кожна з них має свої цілі, завдання, набір заходів, склад яких багато в чому залежить від ресурсно-екологічного потенціалу території, виробничої і просторової структури господарства регіону, що склалася і перспективної, а також характеру взаємозв'язків між відповідними підсистемами. Зупинимось детальніше на аналізі місця екологічної підсистеми серед інших підсистем регіону.

Місце екологічної підсистеми в структурі складових елементів регіону визначається необхідністю здійснення ув'язки перспектив його економічного

і соціального розвитку з дотриманням певної системи екологічних вимог. Відповідно до цього між екологічним блоком і іншими найважливішими регіональними блоками встановлюються тісні прямі і зворотні зв'язки.

Взаємозв'язки екологічного і економічного блоків передбачають забезпечення обміну наступною інформацією. З економічного блоку поступає інформація про можливу виробничу і просторову структуру господарства регіону, на основі використання якої в екологічному блоці перевіряється відповідність передбачуваного економічного розвитку регіону прийнятим екологічним вимогам. При цьому аналізується екологічна сумісність різних виробництв, визначається можливість наднормативного виходу забруднень, оцінюються потенційні порушення стану земель, лісів і так далі. Результатами аналізу є рекомендації відносно складу, розміщення, масштабів виробництва, необхідних витрат і так далі, що дозволяє уточнити можливу виробничу і просторову структуру господарства з урахуванням екологічних вимог [287].

З соціального блоку поступає інформація про існуючу і прогнозну чисельність населення, системи розселення, що склалися а також перспективних, і рівні розвитку соціально-побутової інфраструктури. При цьому в соціальному блоці встановлюються вимоги до якості НС з точки зору здоров'я людей, організації рекреаційних зон і туризму, формування місця існування і так далі. Зворотний зв'язок від екологічного блоку до соціального передбачає встановлення відповідності між екологічною ситуацією, що складається, і прийнятими санітарно-медичними вимогами і на основі цього - формулювання пропозицій відносно вибору можливих режимів природокористування з метою забезпечення сприятливих умов

Зміст екологічного блоку значною мірою залежить від передбачуваних напрямів і масштабів економічного розвитку в межах досліджуваного регіону, формування територіальної організації господарства, вибору систем розселення і так далі. Тобто існує тісний взаємозв'язок між виробленням стратегії природоохоронної діяльності і режимом економічної і соціальної

активності в регіоні [240].

У екологічному блоці виділяються три основні етапи досліджень:

- 1) аналіз сучасного стану природного довкілля в регіоні;
- 2) прогноз можливих змін в стані НС і ризику виникнення екологічного неблагополуччя;
- 3) оцінка наслідків впливу антропогенної діяльності на НС і виробітку пропозицій по складу природоохоронних заходів.

Напрями і результати можливого аналізу екологічної ситуації, що склалася, в регіоні показані на малюнках 3.5 і 3.6. Призначення подібного аналізу полягає, по-перше, в оцінці можливостей природного середовища регіону «приймати» антропогенні дії і, по-друге, - у виділенні частин території по мірі вже досягнутого господарського навантаження.

Для оцінки стану НС в регіоні вимагається, передусім, ретельно проаналізувати різні чинники, що впливають на формування екологічної ситуації. Одним з важливих результатів аналізу початкового стану ОС в регіоні є виділення проблемних ситуацій (екологічно найбільш небезпечних об'єктів і їх поєднань) і проблемних ареалів (частин території з ускладненою екологічною обстановкою). Це особливо актуально для екологічно неблагополучних регіонів, оскільки дозволяє виявити «вузькі місця» з екологічних позицій і направити сили і засоби в першу чергу на їх розшивання [231, с.111].

У складі екологічного блоку можна виділити наступні елементи:

- 1) природоохоронні об'єкти (очисні споруди, захисне обладнання для атмосфери, сміттєпереробні заводи і т. д.), для яких в процесі вирішення завдань оптимізації еколого-економічних взаємозв'язків здійснюється вибір варіантів технологій очищення, потужності, типів, місць розміщення з урахуванням їх зв'язків з іншими елементами господарського комплексу регіону, а також з урахуванням показників екологічності даних виробничих технологій;

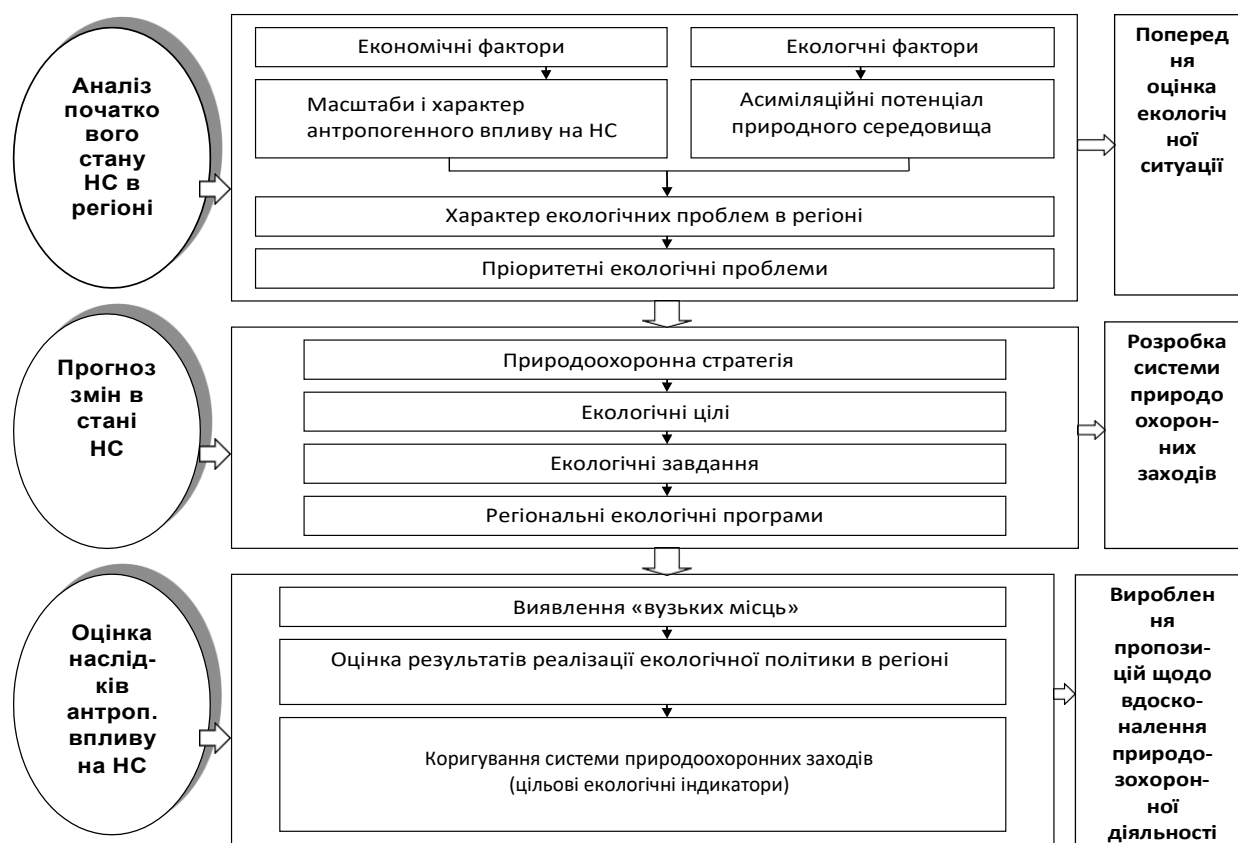

Рис. 3.4 - Схема формування екологічного блоку в системі регіональної екологічної політики

Джерело: складено автором

6) заходи по забезпеченню умов скидання стічних вод у відкриті водойми з урахуванням можливостей розбавлення стоків, накопичення і природного переміщення забруднень;

7) витрати екологічного призначення і економічний збиток від забруднення НС.

В цілому екологічний блок виступає спеціальним інструментом аналізу взаємозв'язків господарської діяльності і НС в регіоні. Його конкретний склад визначається специфікою кожного конкретного регіону - його природними, економічними і соціальними умовами, особливостями територіальної організації виробництва і перспективами розвитку, а також висуненими екологічними цілями і характером вирішуваних завдань [14, с.203].

Завдання організації раціонального природокористування при формуванні територіально-виробничих систем безпосередньо пов'язані з тією роллю, яку природне середовище грає в структурі цієї системи. Як правило, подібні системи розглядаються як єдиний господарський організм, у складі якого на одній території розміщуються об'єкти різних видів виробничої діяльності, елементи інфраструктури, трудові і природні ресурси. При цьому, нерідко, виробництва на території можуть бути пов'язані не лише технологічно, але і обов'язково споживанням або використанням загальних трудових і локальних природних ресурсів і об'єктів інфраструктури. Тому ефективне рішення проблем ОНС в межах окремих територій неможливе у відриві від знаходження найкращого варіанту виробничої структури окремих їх частин, розміщення усіх елементів господарства, використання ресурсів, організації системи розселення, тобто в цілому у відриві від рішення задачі формування просторової структури господарства відповідної території.

Прогноз можливих змін в стані НС і ризику виникнення екологічного неблагополуччя передбачає розробку природоохоронної стратегії і встановлення необхідної системи природоохоронних заходів [24, с.209].

Стійкий соціально-економічний розвиток, висока якість життя і здоров'я населення можливі тільки за умови забезпечення екологічної безпеки території і збереження природних систем. Основою для цього є проведення єдиної екологічної політики на території регіону, координація діяльності підприємств, установ і організацій в області ОНС з урахуванням довгострокових завдань економічного розвитку. Одним з найважливіших інструментів управління екологічною сферою регіону і прогнозування її стану є стратегічне планування. Процес стратегічного планування забезпечує базу для управління регіоном як в цілому, так і його окремими сферами, включаючи, зокрема, екологічну.

Розробка регіональної природоохоронної стратегії, як відзначалося вище, передбачає визначення екологічної місії регіону і його екологічного образу майбутнього, вибір пріоритетних цілей і завдань, деталізацію їх в конкретних проектах і програмах, вироблення механізму їх реалізації, аналіз і оцінку результатів і наслідків реалізації проектів і програм.

ЕП, що проводиться в державі, націлена на підтримку цілісності природних систем і забезпечення сприятливого місця існування людей. В той же час при виробленні напрямів регіональною ЕП і їх практичному здійсненні необхідно враховувати, що не лише залишається немало накопичених у минулому і невирішених до теперішнього часу екологічних проблем, але і те, що перспективи соціально-економічного розвитку території області пов'язані з можливим подальшим зростанням навантаження на НС. Це, у свою чергу, обумовлює актуальність розробки і реалізації в середньостроковій і довгостроковій перспективі адекватної системи природоохоронних заходів, які могли б скласти основу стратегії природоохоронної діяльності регіону і, відповідно, визначити основні напрями вдосконалення системи екологічного регулювання в даному регіоні, що забезпечують мінімізацію негативного впливу антропогенної діяльності на НС і в цілому екологічну безпеку розвитку економіки держави.

Одним з важливих інструментів державного правління у сфері ОНС в

регіоні є розробка і реалізація ряду взаємозв'язаних документів, що становлять основу системи прогнозування формування екологічної ситуації в області. Подібних документів належать наступні [30, с.132]:

- 1) розділ «Забезпечення екологічної безпеки і охорони довкілля» як складова частина Стратегії соціально-економічного розвитку регіона на довгостроковий період;
- 2) Довгострокова цільова програма «Охорона довкілля області» у складі Програми соціально-економічного розвитку регіону;
- 3) підрозділ «Рішення екологічних проблем» в Стратегії соціально-економічного розвитку регіону (Пріоритетні міжгалузеві напрями розвитку);
- 4) підрозділ «Екологічні інноваційні технології» в Програмі реіндустріалізації економіки області.

Актуальність стратегічних розробок природоохоронного характеру в регіонах пояснюється напруженістю екологічної обстановки, що склалася в різних регіонах України з інтенсивною промисловою і іншою господарською діяльністю.

Важливо відмітити, що стратегічні прогнозні розробки в області ОНС є одним з елементів загальної системи документів по стратегічному плануванню соціально економічного розвитку в регіоні [31] і характеризуються тісним взаємозв'язком з економічною і соціальною сферою регіону, оскільки орієнтовані на комплексне вирішення економічних, соціальних і екологічних проблем. Відповідно до цього формування Довгострокових цільових програм «Охорона довкілля регіону» (далі - Програма) припускає в якості першого етапу розробку проекту концепції цієї Програми, який будуватися з урахуванням взаємозв'язку Програми із Стратегією соціально-економічного розвитку регіону на довгостроковий період. Концепція довгострокової цільової програми «Охорона довкілля регіонів» призначена для подальшого формування самої довгострокової програми, а також визначення основних контурів,

внутрішньої структури розділу присвяченого ОНС, його місця в Програмі соціально-економічного розвитку і загальній системі стратегічного планування області.

Розробка і реалізація Програми повинні розпочинатися з аналізу початкового стану НС в регіоні і закінчуватися виробленням системи певних заходів з бажаного управління природоохоронної діяльності і формуванню здорового НС в межах даної території за умови якісного управління усім процесом розробки і реалізації Програми, необхідній координації дій у рамках відповідних заходів і оцінки отримуваних результатів.

Основними розділами Програми є: (а) аналіз початкового стану екологічної ситуації в регіоні; (б) Концепція Довгострокової цільової програми «Охорона довкілля регіону»; (в) Програма «Охорона довкілля регіону» (рис 3.6).

Рис. 3.6 – Структура і схема процесу розробки і реалізації Програми «Охорона довкілля регіону»

Джерело: складено автором

Екологічна політика в регіоні багато в чому залежить від того, наскільки адекватно при її здійсненні враховуються чинники, що впливають на формування екологічної ситуації. Аналіз подібних чинників у взаємозв'язку з можливостями органів управління дозволяє виявити найбільш суттєві на конкретний період часу екологічні проблеми і запропонувати шляхи їх вирішення. При цьому важливо чітко уявляти, чи піддаються критичні чинники контролю з боку природоохоронних структур, чи є вони внутрішніми або зовнішніми, потрапляють у сферу управління природоохоронних органів області або це зовнішні умови, на які вони впливати не в змозі.

У будь-якому регіоні екологічна ситуація, пріоритетні екологічні проблеми і вибір шляхів їх рішення визначаються, принаймні, трьома групами агрегованих чинників: (1) специфічними умовами регіону; (2) галузевими особливостями виробництва, які представлені на території; (3) підходами до рішення екологічних проблем у рамках окремих господарюючих суб'єктів [32, с.306-307].

Результати накладення цих чинників на територію свідчать про те, що з позицій умов формування екологічної ситуації, області відносно повезло лише з галузевою структурою виробництва (мається на увазі передусім відсутність типових екологічно брудних виробництв). За іншими чинниками ситуація досить гостра, що з урахуванням перспектив соціально-економічного розвитку досліджуваного регіону обумовлює актуальність розробки і реалізації необхідних природоохоронних заходів, що становлять основу програми в області ОНС і визначають основні напрями вдосконалення системи екологічного регулювання в регіоні. Прогнозоване в економічний розвиток припускає зростання паливної промисловості, кольорової і чорної металургії, хімічних виробництв, індустрії будівельних матеріалів(цемент) і вантажообігу транспорту. Це може привести до збільшення навантаження на усі компоненти ОС, що зажадає проведення адекватних природоохоронних заходів.

Особливості екологічної обстановки в регіоні і виникаючі екологічні проблеми в основному обумовлені місцевими природними умовами і характером дії на них промисловості, транспорту, комунального і сільського господарства, який, у свою чергу, залежить від специфіки розміщення підприємств, їх потужностей, вживаних технологій, рівня територіальної концентрації виробництва і населення, рівня порушення НС, що склався, в регіоні і так далі.

Сучасна екологічна ситуація в регіонах дуже неоднорідна як в компонентному, так і в територіальному розрізі. По відношенню до компонент природного середовища виділяються передусім забруднення атмосферного повітря, забруднення водних об'єктів і порушення земель, пов'язане з розміщенням твердих відходів виробництва і споживання [38].

У територіальному розрізі дія на НС різко диференційована у містах області. За рівнем забруднення середовища можна умовно виділити три групи міст і районів. Першу представляє місто, де висока концентрація промислового виробництва і населення обумовлює і підвищене надходження забруднюючих речовин до НС міста, що створює загрозу здоров'ю людей [42].

Незважаючи на зростання промислового виробництва і збільшення кількості автотранспорту, якість атмосферного повітря у великих населених пунктах упродовж останніх років залишається відносно стабільною (рис. 3.7). Певною мірою це обумовлено природоохоронними заходами, що проводяться на підприємствах регіонів України, зокрема, технічним переозброєнням підприємств.

Переходом з вугілля на газ ряду котельних, газифікацією будинків приватного сектора, оновленням автомобільного парку, використанням більше екологічного автомобільного палива, підвищенням ефективності газоочисних установок міських ТЕЦ і зниженням випуску продукції на промислових підприємствах міста та ін.

Таблиця 3.4 - Характеристика основних видів дії на довкілля на прикладі Харківської області

Роки	Викиди від стаціонарних джерел, тис. тонни	Основні забруднюючі речовини що викидаються від стаціонарних джерел, тис. тонни						Викиди від автотранспорту, тис. тонн	Сумарний викид, тис. тонн	Внесок автотранспорту в сумарний викид %
		Тверді речовини	диоксид сірки	оксид вуглець	оксиди азота	ЛОС*	інші			
2012	233,5	50,7	42,3	75,9	34,2	7,8	22,6	320,7	554,2	57,9
2013	228,4	53,4	46,5	64,9	37,7	7,7	18,2	319,9	548,3	58,0
2014	234,0	48,5	40,9	66,1	41,6	6,7	30,1	287,5	521,5	55,1
2015	224,5	50,3	50,1	51,0	44,7	5,5	23,0	286,2	510,7	56,0
2016	195,7	46,1	40,3	46,8	37,8	6,6	17,9	310,2	505,9	61,3
2017	207,8	43,1	46,5	46,2	40,7	10,5	20,9	276,5	484,3	57,1
2018	184,7	29,5	35,7	20,9	33,0	11,3	54,3	275,2	459,9	59,8
Скинуто у водні об'єкти, млн. м3								Доля забруднених стічних вод у загальному скиданні %	Доля нормативних очищених стічних вод у загальному скиданні %	
Роки	Всього	Забруднених			Нормативно допустимих	Нормативна на спорудженнях очищення				
		Всього	Без очищення							
			всього	у % до обсягу забруднених стічних вод						
2012	588,2	98,4	43,8	44,5	254,06	235,72	17	40,1		
2013	604,2	106,8	48,3	45,2	280,18	217,19	17,7	35,9		
2014	527,12	94,13	34,8	37,0	231,77	201,22	17,9	38,2		
2015	544,2	112,5	40,1	35,6	248,23	183,47	20,7	33,7		
2016	512,16	114,65	33,96	29,6	222,0	175,95	22,4	34,4		
2017	500,6	109,35	33,93	31,0	220,28	170,97	21,8	34,2		
2018	491,7	106,94	30,99	29,0	216,19	168,57	21,7	34,3		
Утворено відходів виробництва і споживання, млн. тонни								Використано і знешкоджено		
		За класами небезпеки						Всього,	у % від	

Роки	Всього	I	II	III	IV	V	млн. тонн	тих, що утворили ця відходів
2012	1,9	0,004	0,002	0,3	0,3	1,3	0,8	39,9
2013	2,1	0,0006	0,001	0,28	0,4	1,4	0,7	33,3
2014	2,5	0,003	0,002	0,5	0,3	1,7	1,5	64,2
2015	1,8	0,0002	0,0001	0,2	0,28	1,3	1,0	55,6
2016	1,863	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	0,75	40,4
2017	1,96	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	0,7	35,9
2018	3,89	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д		

Примітка: ЛОС - леткі органічні сполуки

Джерело: Таблиця 3.1 складена з використанням даних Головного управління статистики Харкова та розрахунків автора.

Викиди від стаціонарних джерел

Викиди від автотранспорту

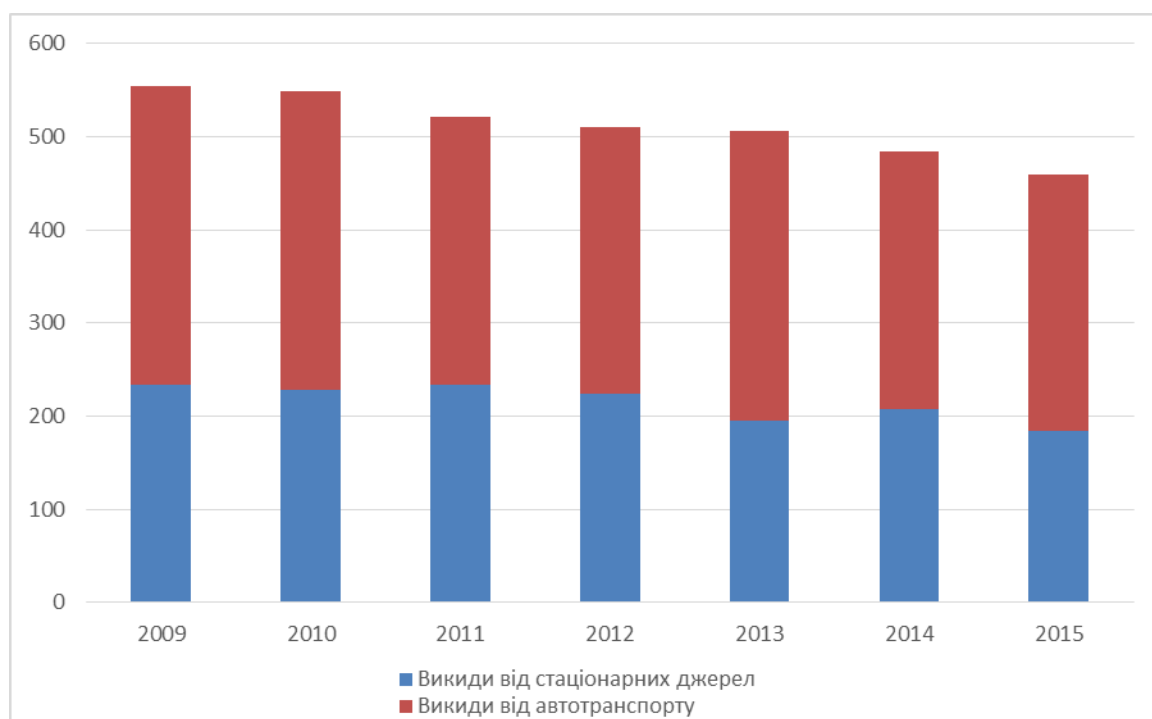

Рис. 3.7 - Динаміка викидів шкідливих речовин в атмосферу Харківської області в 2009-2015 рр.(тис. тонни/рік)

Джерело: Розраховано за даними щорічних Державних доповідей

«Стан довкілля Харківської області»

Динаміка викидів шкідливих речовин в атмосферу від стаціонарних джерел і автотранспорту показана на рис 3.9. Видно, що обсяг викидів від стаціонарних джерел за останнє десятиліття був відносно стабільний, тоді як кількість забруднюючих речовин, що поступили з викидами в атмосферне повітря від автотранспорту, з 2005 по 2009 рр. росло і з 2009 р. почало скорочуватися. Таке скорочення пояснюється, зокрема, зменшенням долі вантажних автомобілів і автобусів в структурі автопарку регіону. Слід зауважити, що, незважаючи на відносно невеликі коливання обсягів викидів в атмосферу, що поступають від стаціонарних джерел останніми роками, їх доля у валовому викиді збільшувалася із-за зниження валового викиду.

За останні 7 років викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин, що відходять від стаціонарних джерел, з розрахунку на одного жителя скоротилися з 88,1 до 66,9 кг (рис 3.8). У структурі валових викидів в атмосферне повітря області (рис 3.9, таблиця 3.3) виділяється автомобільний транспорт (близько 61% валового викиду в 2008 р., 60,5% в 2009 р. і 55,1 % в 2012 р., 57,1 % валового викиду в 2014 р. і 59,8 % в 2018 р.). Вклад інших джерел забруднення в 2018 р. складає відповідно: промислові підприємства - 11,2 % і підприємства теплоенергетики і опалювальні котельні ЖКГ - 29 %.

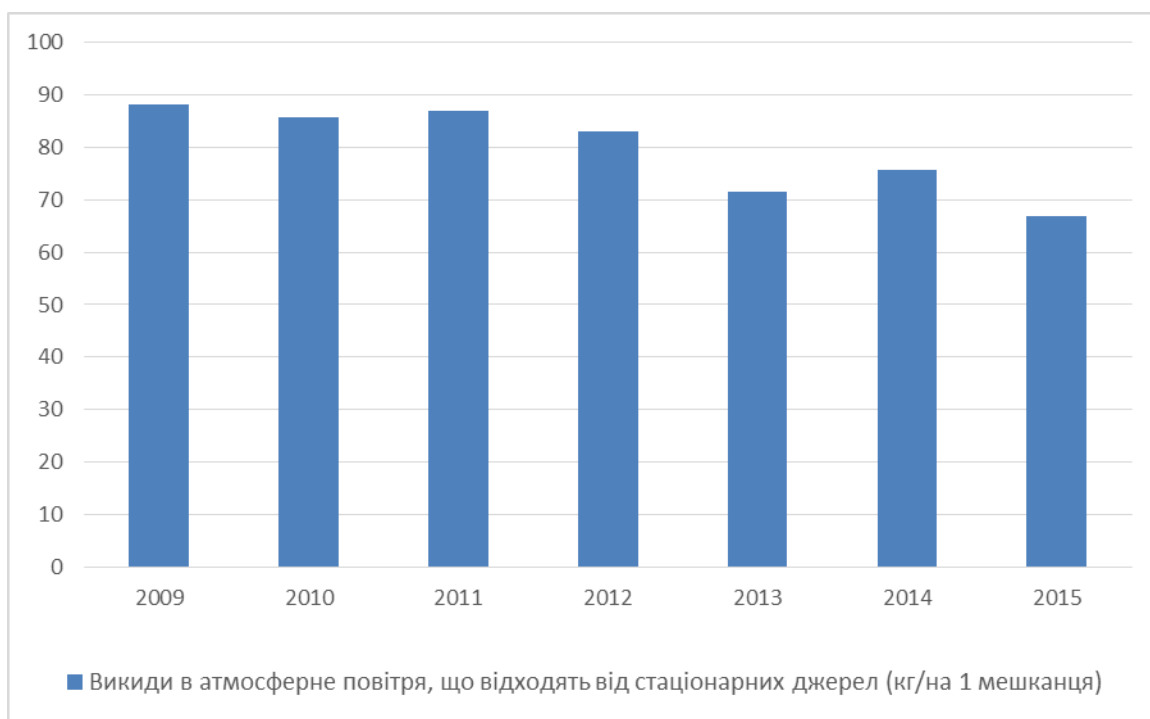

Рис. 3.7 – Динаміка викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин, що відходять від стаціонарних джерел (кг/на 1 мешканця)

Джерело: Розраховано за даними щорічних Державних доповідей «Про стан і про охорону довкілля Харківської області» [183].

Рис. 3.8 – Структура викидів в атмосферу Харківської області в 2018 р.

Джерело: Розраховано за даними щорічних Державних доповідей «Про стан і про охорону довкілля Харківської області» [183].

Важливою екологічною проблемою як в Харківській області та і в інших регіонах, і, передусім, в містах і районних центрах, є поводження з твердими побутовими відходами (ТПВ), їх збір, розміщення, утилізація, переробка і знешкодження. Відзначається постійне зростання несанкціонованих звалищ, що представляють загрозу для НС і здоров'я людини, недостатня доля використання відходів, доля вторинної переробки, більшість об'єктів розміщення ТПВ, на межі своєї місткості не відповідають сучасним екологічним вимогам до їх облаштування і експлуатації, що призводить до самозаймання відходів, забруднення поверхневих і ґрунтових вод.

Накопичення відходів виробництва і споживання супроводжується і збільшенням розмірів займаної ними території. Через відсутність спеціалізованих багатоцільових полігонів розміщення (поховання) небезпечних промислових відходів багато підприємств вимушені тимчасово накопичувати відходи на промислових майданчиках. Неорганізовані звалища промислових і побутових відходів утворюються стихійно і розташовуються переважно в заплавах річок, ярах, лісових масивах. Переробці більшості видів відходів виробництва і споживання перешкоджає відсутність відлагодженої системи їх збору. Низька міра використання відходів виробництва і споживання призводить до того, що основна частина відходів розміщується на об'єктах поховання і тривалого зберігання (більше 1,3 млн. т).

В цілому, для регіонів проблема утилізації відходів залишається досить гострою. Незважаючи на велику кількість спроб, в місті не вдалося налагодити роздільний збір сміття і створити сміттепереробний завод. У

ситуації, що склалася, надійність системи санітарного очищення територій області на довгострокову перспективу може бути забезпечена в основному за рахунок збільшення долі промислової переробки відходів (в першу чергу переробки ТПВ і великогабаритного сміття житлового сектора і відходів, що містять значну кількість цінної сировини) і зниження обсягу відходів, що підлягають вивезенню і похованню [65].

Окрім охарактеризованих аспектів формування екологічної ситуації в регіонів до числа досить гострих проблем слід також віднести: забруднення ґрунтів, опустелювання і деградація рослинного покриву; скорочення видового складу флори і фауни; безпека функціонування гідротехнічних споруд; збереження, відтворення і раціональне використання природних ресурсів; забруднення атмосферного повітря в зоні впливу займання несанкціонованих звалищ твердих побутових відходів (ТПВ); забруднення ґрунтів, підземних і поверхневих вод в місцях розміщення звалищ ТПВ; підтоплення територій населених пунктів; організація зберігання відходів засобів захисту рослин та ін.

В цілому екологічне благополуччя області в перспективі значною мірою залежатиме від масштабів і характеру розміщення перспективного виробництва, прогнозованої виробничої і просторової структури господарства, стабільності економічного розвитку. Тісний взаємозв'язок економічної і екологічної сфер характеризує територію області як відносно відособлену еколого-економічну (чи природно-господарську) систему, для якої властива певна природно-кліматична і соціально-економічна специфіка. Урахування цієї специфіки лежить в основі регіональної ЕП і визначає основні чинники формування природоохоронної діяльності, а також можливості регіону реагувати на зовнішні виклики з позицій формування сприятливої екологічної ситуації [95].

3.3. Основні напрями формування комплексного механізму

державного управління екологічної політики.

У сучасних умовах економічного розвитку забезпечення екологічної безпеки в Україні натрапляє на серйозні виклики і загрози, що вимагають для їх вирішення участі влади усіх рівнів управління. В якості основних екологічних викликів в регіонах країни, що формують те середовище, в якому відбувається вибір природоохоронних заходів, можна назвати наступні обставини [101, с.66].

1 Необхідність переходу на нові стандарти життєдіяльності і екологічної безпеки, насущність впровадження ресурсозберігаючих і екологічно безпечних технологій, обумовлена потребами модернізації і підвищення конкурентоспроможності економіки, в т.ч. посиленням умов доступу на міжнародні ринки товарів і послуг відповідно до прийнятих міжнародних екологічних стандартів і підвищення вимог до екологічної якості і безпеки продукції, в т.ч. до екологічних параметрів технологій. Україна значно відстає від світового рівня в частині використання сучасних екологічно ефективних технологій, в т.ч. через відсутність економічних стимулів до їх розробки і впровадження.

2 Можливість модернізації економіки в умовах економічної кризи, яка передбачає необхідність впровадження енергозбережних і екологічно безпечних технологій і збільшення державного фінансування ПОЗ. Це, у свою чергу, вимагає посилення екологічних пріоритетів в державній соціально-економічній політиці, що, зрештою, приведе до зростання конкурентоспроможності російських компаній на світових ринках.

3 Слабкість сучасної державної ЕП в Україні, що проявляється, зокрема, в наступних основних чертах:

а) недосконалості оцінки оподаткованої бази використання природних ресурсів (низькі процентні ставки платежів за використання і відтворення природних ресурсів; практична відсутність платежів за

повторне і побічне використання природних ресурсів) та ін.;

б) низькій питомій вазі ресурсних податків і екологічних платежів в системі платежів, що формують бюджети усіх рівнів;

в) недостатньому фінансуванні ПОЗ з бюджетів усіх рівнів, спеціалізованих фондів, засобів підприємств і так далі;

г) незадовільній практиці стягування платежів, що склалася, за НВНС;

д) відсутності стимулюючих ефектів в системі екологічних інструментів та ін.

4 Потреба в розробці і впровадженні нових ефективних інструментів у сфері екологічного регулювання, що дозволяють стимулювати, з одного боку, екологічну модернізацію виробництва, розвиток і використання природоохоронних технологій, формування ринку екологічної продукції і екологічних послуг; і, з іншого боку, - екологічно відповідальна поведінка бізнесу. Такі інструменти мають бути підкріплені як законодавчо, так і забезпечені відповідними механізмами реалізації.

5 Технологічне відставання промислових підприємств (наприклад, технології більшості машинобудівних підприємств відносяться до 4-го устрою), фізичним застарінням парку технологічного устаткування, що безпосередньо пов'язане з екологічною небезпекою і економічною неефективністю використовуваних технологій і вимагає переходу на нові екологічно безпечні інноваційні технології [67].

6 Необхідність вдосконалення і неухильного дотримання природоохоронного законодавства, яке, незважаючи на усі позитивні наміри, залишається доки майже без змін. Вихолощення суті екологічного законодавства в результаті його численних реформ привело, зокрема, до того, що проведення екологічних експертиз проектів (включаючи екологічно небезпечні) виявилось не обов'язковим, що обумовлює зростання екологічних ризиків і відгукнеться непередбачуваними наслідками для безпеки НС і здоров'я людей.

Основним недоліком існуючого природоохоронного законодавства є

відсутність в нім інструментів стимулювання використання екологічно безпечних технологій. В результаті для об'єктів-забруднювачів залишається вигідніше заплатити штрафи за забруднення НС (оскільки їх рівень залишається досить низьким), чим здійснювати реальні ПОЗ.

7 Недосконалість методик за визначенням економічного збитку, який був нанесен господарству і здоров'ю людей забрудненням НС; необхідність ліквідації накопиченого екологічного збитку від минулої господарської діяльності.

8 Недосконалість статистичної звітності по використанню природних ресурсів і ОНС, слабкий контроль фінансової дисципліни ресурсних і екологічних платежів; відсутність сучасної системи моніторингу, оцінки і прогнозування стану НС, надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру і негативних змін клімату.

9 Посилення умов доступу на міжнародні ринки з позицій екологічної стандартизації і нормування; посилення міжнародної конкуренції через підвищення вимог до екологічної якості і безпеки продукції, перехід до обліку екологічних параметрів не лише продукції, що випускається, але і технологій, які використовуються для її виробництва.

10 Низька екологічна відповідальність бізнесу, що проявляється передусім, в слабкій економічній зацікавленості природокористувачів в дотриманні екологічних вимог і як результат - низька інвестиційна активність в ПОЗ. Ігнорування етичних аспектів у сфері екології і в цілому низька екологічна культура населення. Екологічна свідомість в Україні знаходиться в початковій стадії формування, тому представляється виключно важливим не лише формування екологічної етики, шанобливого ставлення до НС, зміцнення принципів екологічної ефективності і екологічної справедливості, але і своєчасна етична оцінка з боку керівництва країни фактам грубого порушення НС, що мають місце.

11 Необхідність формування цілеспрямованої державної економічної політики, орієнтованої на екологізацію виробництва за умови системного

підходу до рішення завдань структурно-технологічних перетворень економіки на користь ресурсозберігаючих і екологічно чистих виробництв, що дозволило б не лише закласти і зміцнити основи інноваційної економіки, але і забезпечувати і економічні і екологічні вигоди. Необхідність використання стратегічного планування і управління при формуванні державної ЕП, оскільки екологічні проблеми визначають безпеку життєдіяльності населення і носять, як правило, довгостроковий характер, вимагаючи вироблення стратегічних підходів до їх рішення.

На основі виконаного аналізу екологічної ситуації в регіонах і викликів, що стоять в екологічній сфері країни і кожного її регіону, можна сформулювати екологічний образ майбутнього даного регіону (який, проте, досить універсальний, оскільки формується на основі загальних соціальних, економічних і екологічних вимог), а також визначити стратегічні екологічні пріоритети і напрями природоохоронної діяльності [82]. Основними елементами екологічного образу майбутнього даного регіону видаються формування здорового НС, екологізація виробництва по різних напрямках, створення ефективного екологічного сектора економіки, збереження і захист НС.

Стратегічна мета Програми - забезпечення екологічної безпеки регіонів за рахунок стабілізації і оздоровлення екологічної обстановки, збереження і відновлення цілісності природних екосистем. Для досягнення поставлених цілей потрібне рішення наступних завдань:

- 1 Забезпечення збереження і поліпшення якості НС, зниження негативного впливу на нього при науковому і технологічному розвитку економіки області.

- 2 Забезпечення потреб населення і об'єктів економіки області в різних видах природних ресурсів на принципах їх комплексного, ефективного і раціонального використання.

- 3 Забезпечення захисту населення, об'єктів економіки і території області від шкідливої дії вод.

4 Створення системи поводження з відходами виробництва і споживання.

5 Забезпечення радіаційної безпеки області, зниження до соціально прийняттого рівня ризику радіаційного впливу на людину і середовище її проживання.

6 Здійснення заходів по охороні і відтворенню (відновленню) поновлюваних природних ресурсів як компонентів НС.

7 Дотримання екологічної регламентації господарської діяльності, що передбачає відповідність її масштабів і ризику дії екологічної місткості природних систем.

8 Розвиток мережі природних територій, що особливо охороняються, збереження біорізноманіття.

9 Вдосконалення системи управління і механізмів регулювання використання природних ресурсів і ОНС.

10 Підвищення рівня екологічної освіти і просвіти, пропаганда дбайливого відношення до природи.

Основу природоохоронної діяльності регіонів складають не тільки екологічні проблеми, які вже склалися на її території, але й ті, що можуть виникнути в процесі реалізації намічених інвестиційних проектів, а також система заходів, визначуваних необхідністю пом'якшення або попередження можливих екологічних проблем.

Відповідно до поставлених цілей і завдань, а також основних положень Стратегії соціально-економічного розвитку регіонів на довгостроковий період загальні стратегічні пріоритети у сфері ОНС полягають в наступному.

1 Послідовне зниження негативного техногенного впливу на НС шляхом широкого використання екологічно чистих технологій (як на тих, що діють, так і на прогнозованих до створення виробництвах) з метою забезпечення технологічної основи екологічно безпечного розвитку господарської діяльності у рамках здійснення перекладу економіки регіону і

країни цілому на інноваційний шлях розвитку.

2 Оснащення підприємств природоохоронним устаткуванням, технологічне переозброєння і поступове виведення із експлуатації підприємств із застарілим устаткуванням, скорочення питомого водоспоживання у виробництві і ЖКГ, розвиток систем використання вторинних ресурсів, у тому числі переробки відходів.

3 Забезпечення екологічної регламентації господарської діяльності, що передбачає відповідність її масштабів і ризику дії окремих виробничих об'єктів (раніше усього паливно-енергетичного, металургійного і хімічного комплексів як екологічно найбільш значимих секторів економіки області) і територіальної концентрації виробництва в окремих частинах території області, передусім в обласному центрі, встановленим екологічним стандартам.

4 Розробка і реалізація заходів з посилення територіальних організаційних структур у сфері ОНС, розвиток системи екологічного моніторингу, розширення екологічного контролю, у тому числі потенційно небезпечних виробництв і видів діяльності незалежно від відомчої приналежності і форм власності.

5 Прогнозування рівня витрат екологічного призначення по області в цілому і окремим елементам її господарського комплексу з урахуванням намічених темпів зростання виробництва.

6 Формування механізму екологічної відповідальності суб'єктів господарської діяльності за негативний вплив на НС і підвищення їх зацікавленості в здійсненні природоохоронної діяльності у тому числі шляхом вдосконалення порядку стягування платежів за негативний вплив на НС.

7 Відвертання деградації природних комплексів при здійсненні нових інвестиційних проектів.

8 Використання природного чинника для відновлення і поліпшення здоров'я людей (передусім через розвиток туризму і формування

рекреаційних зон).

9 Підвищення якості питного водопостачання, боротьба з підтопленням територій і природно-осередковими інфекціями [112].

Орієнтація на перераховані пріоритети дозволить забезпечити поступальне поліпшення якості НС і на цій основі реалізацію принципів стійкого розвитку області в середньостроковій і довгостроковій перспективі з урахуванням рішення завдань по ОНС.

В цілому, виходячи з найбільш гострих екологічних проблем можна, зокрема, запропонувати наступні пріоритетні природоохоронні заходи у сфері боротьби із забрудненням атмосферного повітря і поверхневих водних об'єктів, забезпечення необхідної якості питної води і поводження з твердими відходами.

- організація контролю викидів в атмосферне повітря, передусім в містах з високою концентрацією виробництва і населення ;
- вдосконалення системи моніторингу атмосферного повітря, розширення постійно діючої мережі спостережень стану атмосфери;
- модернізація рухомого складу транспортних засобів; перехід на використання чистіших видів палива; посилення контролю за станом і регулюванням автомобільних двигунів;
- опрацювання питань про доцільність перенесення руху вантажних автомобілів на периферійні магістралі поза житловою забудовою міст; перехід на оптимальну схему автобусних маршрутів;
- продовження робіт з озеленення доріг з інтенсивним рухом транспорту.
- закриття або винесення за межу міста екологічно небезпечних виробництв.

Враховуючи існуючий стан водних об'єктів регіонів знадобиться проведення наступних пріоритетних заходів в області раціоналізації використання водних ресурсів і охорони водних об'єктів:

- вдосконалення систем підготовки питної води в першу чергу в

містах і районах області з незадовільною якістю води, що поступає в системи водопостачання для господарсько-питних цілей забезпечення якості питної води відповідно до прийнятих українським законодавством норм;

- створення комбінованих систем водопостачання (з використанням поверхневих і підземних вод).

- реконструкція каналізаційних і водопровідних мереж.

- будівництво і модернізація очисних споруд на діючих підприємствах області, проведення заходів по зниженню обсягів скидання забруднених стічних вод в поверхневі водні джерела;

- введення систем оборотного водопостачання; організація повторного (послідовного) використання очищених стічних вод між підприємствами окремих міст області [114].

- вдосконалення системи моніторингу водного басейну, розширення постійно діючої мережі спостережень стану поверхневих водних об'єктів.

- розробка і здійснення заходів по відвертанню усихання озер.

Пріоритетними заходами в області поводження з відходами повинні стати:

- облаштування полігонів твердих відходів з використанням сучасних технологій;

- ліквідація несанкціонованих звалищ навколо міст області;

- утилізація золи і шлаку, що утворюються на об'єктах теплоенергетики шляхом використання як сировини на підприємствах будівельної індустрії;

- дослідження і устаткування нових територій для розміщення відходів;

- організація збору і утилізації побутових відходів з приватного сектора з повним охопленням приватних будинків;

- створення підприємств індустрії вторинної переробки відходів (у тому числі паперу).

Разом з виділеними ключовими екологічними проблемами на території регіонів пріоритетними природоохоронними заходами, що відповідають їм, до числа інших важливих напрямів природоохоронної діяльності відносяться також наступні.

Вирішення поставлених проблем сприятиме формуванню ефективної екологічної політики, серед важливих заходів якої можна назвати наступні:

- стимулювання розвитку виробничого потенціалу головним чином на вже трансформованих територіях; перетворення ділянок землі, що звільняються від промислових підприємств і пусток в паркові зони; підтримка захисту, відновлення і розвитку приміських, зелених і лісопаркових зон та ін.
- розвиток комплексних науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, спрямованих на оздоровлення місця існування людини і забезпечення екологічної безпеки;
- вдосконалення нормативно-правового і економічного механізмів природокористування і ОНС на рівні області;
- державна підтримка реконструкції діючих виробництв, при переході на маловідходні, безвідходні і ресурсозберігаючі технології;
- послідовний перехід на міжнародні стандарти технологічних процесів і продукції, що виробляється;
- розвиток екологічного підприємництва;
- формування екологічної культури, зокрема через включення питань екології і стійкого розвитку в учбові плани на усіх рівнях освітнього процесу, для чого доцільне створення системи підвищення екологічної грамотності вищої і середньої управлінської ланки, а також працівників правоохоронних і судових органів [128, с.115].

Можливі варіанти вирішення проблеми, оцінка переваг і ризиків, що виникають при різних варіантах рішення екологічних проблем. Рішення екологічних завдань може здійснюватися по декількох варіантах, що відповідають мобілізаційному (базовому) сценарію Стратегії соціально-

економічного розвитку регіонів на довгостроковий період [].

У рамках цього сценарію розглядаються дві сценарні можливості, що відбивають мінімальний і максимальний варіанти мобілізаційного сценарію. Мінімальний сценарій імітує розвиток регіонів за інерційним типом (відтворюючому умови і обмеження 2000-2005 рр.). Максимальний сценарій характеризує якнайповніше використання основних потенційних умов розвитку. Відповідно до цього виділяються два можливі варіанти рішення екологічних проблем.

Перший варіант значною мірою відбиває тенденції розвитку і розміщення продуктивних сил, що склалися, і передбачає реалізацію підходу до рішення екологічних проблем, що включає головним чином створення і вдосконалення методів і засобів захисту НС у кінці виробничого циклу. В цьому випадку акцент робиться на доповненні існуючих основних виробничих технологій різними системами знешкодження відходів, а також проведення заходів по ліквідації вже допущених негативних порушень в стані НС.

Проте можливості першого варіанту, передусім з позицій економічної і екологічної ефективності технологій «кінця труби», є досить обмеженими головним чином із-за труднощів досягнення досить високої міри очищення викидів і скидань, а також у зв'язку з експоненціальною залежністю між мірою витягання шкідливих речовин із забруднюючих домішок і рівнем витрат на необхідні для цього природоохоронні заходи. В той же час невиконання заходів цього варіанту значно підвищує ризик завдання шкоди НС і здоров'ю людей. Крім того, витрати на реабілітацію території у разі її порушення (передусім забруднення) багаторазово перевищують обсяг інвестицій, потрібний для відвертання подібних порушень.

В якості оцінок екологічного ризику можуть використовуватися, зокрема, показники, що характеризують [136]:

- 1) зростання забруднення атмосферного повітря і утворення кислотних опадів (в результаті викидів величезних кількостей двоокису

сірки і оксидів азоту, що утворюються при згоранні палива; кислотні опади знижують урожай, гублять рослинність, знищують життя в прісних водоймах, руйнують будівлі, посилюють корозію металів і так далі);

2) зміна якісного і кількісного стану поверхневих і підземних вододжерел (під впливом наднормативного забруднення, порушення гідрологічного режиму річок в результаті різних видів антропогенного впливу і так далі);

3) утворення небезпечних відходів (токсичних і радіоактивних) вище допустимих меж;

4) очікуваний економічний збиток (розрахунковий і відвернений) від можливого забруднення стану НС (атмосфери, водойм, ґрунту, надр і так далі);

1) обсяги викидів парникових газів (двоокиси вуглецю, оксидів азоту, метану, хлору та ін.) і їх накопичення в атмосфері вище певних концентрацій (встановлених екологічних стандартів по відповідних інгредієнтах);

2) обсяги викидів озоноруйнуючих речовин (фреонів, хлору і його з'єднань з киснем, парникових газів); відомо, що зменшення озонового шару планети на 1% спричиняє за собою збільшення ультрафіолетового опромінення на 1,5% і відповідне зростання захворювань раком шкіри від 2-3 до 5-7 %. Крім того, відбувається падіння урожаю найважливіших сільськогосподарських культур, зниження продуктивності фітопланктону, загибель багатьох видів риб і морських безхребетних і так далі

Процедура оцінки можливого екологічного ризику показана на рис 3.9.

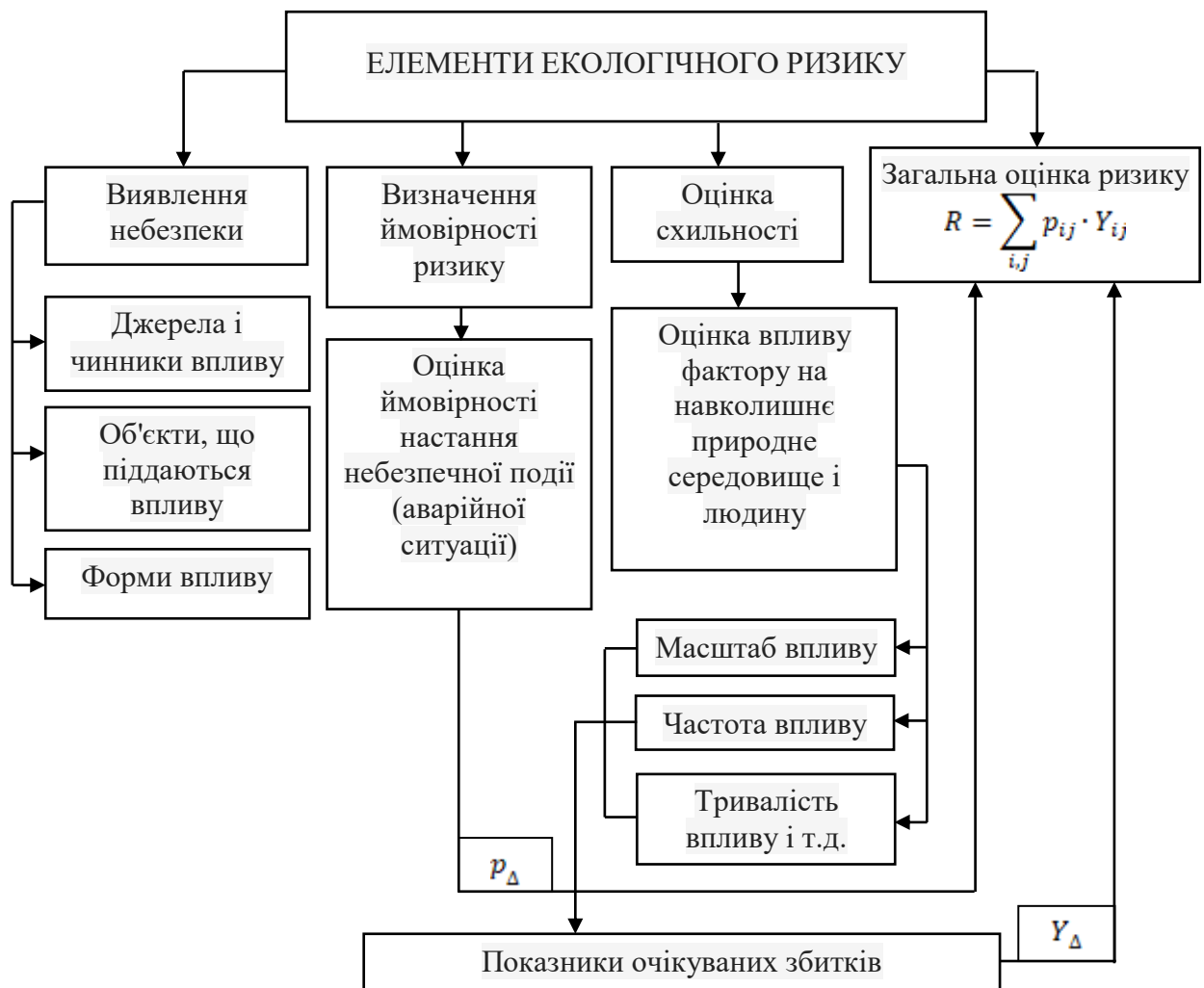

Рис 3.9 – Процедура оцінки екологічного ризику

Джерело: складено автором

У разі використання другого варіанту вирішення проблеми передбачається на додаток до заходів першого варіанту проведення модернізації і технічного переозброєння виробництва на основі впровадження ресурсозберігаючих і маловідходних технологій. Цей варіант характеризується більш високою економічною і екологічною ефективністю в порівнянні з першим, він дозволить якісно змінити екологічну ситуацію на території області шляхом технічного переозброєння існуючих виробництв і введення нових потужностей на базі високих технологій, що забезпечують екологічну безпеку функціонування підприємств. Проте нині другий варіант вирішення проблеми представляється передчасним внаслідок того, що в сучасних українських умовах здійснення такої великомасштабної, технічно складної і витратної Програми без проведення підготовчих заходів і

вироблення механізмів приватно-державного партнерства має високу міру економічного ризику.

У зв'язку з цим перевага віддається першому варіанту вирішення проблеми, відповідно до якого передбачена реалізація заходів, спрямованих на послідовне зниження до мінімально прийнятного рівня ризику негативного впливу господарської діяльності на НС і населення області.

Як свідчить зарубіжний досвід регіонального стратегування і програмування, можливості і переваги регіональних програм в структурі стратегій розвитку витікають з їх основних особливостей, пов'язаних з тим, що регіональні програми, по-перше, виступають засобом ув'язки загальнонаціональних і регіональних цілей розвитку, будучи формою узгодження інтересів країни і регіонів. По-друге, характеризуються перспективністю і індикативністю. По-третє, виходять від держави – вона їх розробляє і вона їх реалізує (хоча притягується і приватний капітал). По-четверте, первинне значення останніми роками придбаває екологічний аспект в єдності ресурсокористування і охорона місця існування людей [140].

У основі підходу до розробки і реалізації регіональних програм за кордоном (у тому числі екологічних) лежать три основні положення:

- 1) організація ефективної співпраці між державними структурами і місцевою владою;
- 2) узгодження інтересів різних учасників на території регіону;
- 3) забезпечення контролю з боку державних органів за діяльністю місцевої влади в здійсненні регіональних програм.

Гарантами успіху регіональних програм, як показує зарубіжний досвід, служать наступні умови:

- встановлення певного порядку фінансування програм, чітке визначення джерел і напрямів витрачання засобів, а також послідовне здійснення заходів по економічному стимулюванню ПОЗ;
- організація управління, створення спеціального органу управління,

наділеного необхідними правами і обов'язками по регулюванню і координації заходів програми;

- правове забезпечення заходів програм, надання їм відповідного правового статусу і контроль за неухильним дотриманням законів [144, с.540].

Зрештою, як би хороша не була програма, її реальна ефективність залежить, кінець кінцем, від двох умов: механізму реалізації і фінансування. Результативна діяльність органів управління у будь-якій країні або регіоні при реалізації регіональних програм починається і ефективно здійснюється тільки за умов розробки відповідного законодавства і його неухильного дотримання і створення спеціального органу управління. Нарешті, інвестиційні і організаційні проблеми проектів і програм не можуть бути вирішені поза підтримкою регіональної влади (в тому числі і фінансовою), поза використанням законодавчих і податкових інструментів органів регіональної влади.

Механізм реалізації програм, з одного боку, формує зовнішнє середовище, правила гри для усіх учасників на національному екологічному полі. З іншого боку, існуючий на сьогодні в Україні механізм екологічного управління є досить слабким, у ньому відсутні багато елементів управління (передусім, економічного, в т. ч. стимулюючого характеру), які стали звичайними в практиці проведення екологічної політики в інших країнах. При цьому ряд елементів екологічного управління в Україні, як вже вказувалося, декларується, але мають чисто символічний характер (екологічні аудит, страхування, сертифікація та ін.).

В цілому необхідними умовами реалізації природоохоронної стратегії в умовах України є, на наш погляд, наступні (рис 3.10):

- (1) формування економічного інструментарію стимулювання заходів по ОНС;
- (2) правове забезпечення екологічної політики;
- (3) фінансування природоохоронної діяльності;

- (4) облік інноваційних аспектів забезпечення екологічної безпеки розвитку регіональної економіки;
- (5) організація управління, координація і контроль.

Комплексний механізм реалізації екологічної стратегії				
Економічний інструментарій стимулювання ПОЗ	Правове забезпечення	Система фінансування ПОЗ	Облік інноваційних аспектів екобезпеки	Організація управління, координація і контроль
Платність природокористування; відшкодування шкоди, завданої НС; ефективна система екологічний. платежів; стимулювання і підтримка екологічно відповідального бізнесу; впровадження механізмів пільгового оподаткування і кредитування; прискорена амортизація основних фондів; встановлення певного порядку фінансування природоохоронних заходів; впровадження економічних стимулів для здійснення природоохоронної діяльності та ін.	Подолання декларативного характеру екоправа і прогалин в ньому; повніша розробка підзаконних актів; подолання ізольованості екоправа від ін. блоків законодавства; правове забезпечення заходів програм і ін.	Врегулювання та вдосконалення системи екологічних платежів за негативний вплив на НС і їх цільове використання; збільшення держ. і приватних інвестицій в охорону НС; організація екофондів; вдосконалення системи платежів за користування природними ресурсами та ін.	Створення інструментарію еколого-інноваційної діяльності; впровадження екологічних інноваційних технологій; створення екодевелопмента; стимулювання розвитку ринків екологічних послуг, екологічно чистої продукції та технологій; впровадження систем екологічного менеджменту на промислових підприємствах і т.п.	Посилення природоохоронних органів, повноважень регіон. влади і органів МСВ в сфері ОНС і рац. використання природних ресурсів; створення спеціального органу управління, наділеного необхідними правами і обов'язками по регулюванню і координації заходів програми; державна екологічна експертиза; екол. контроль; екомоніторинг і ін.

Рис. 3.10 - Можлива структура комплексного механізму реалізації екологічної стратегії

Джерело: складено автором

Комплексний механізм реалізації природоохоронних заходів стратегії і регіональної програми вимагає проведення певного комплексу правових, економічних, організаційних, інформаційних і інших заходів, що є складовою частиною загальнодержавної ЕП. Вони повинен включати заходи, що робляться на рівні держави у взаємодії з органами місцевого самоврядування. Основні напрями ОНС в регіонах здійснюються відповідно

до загальних принципів державної політики в цій області. Досягнення сприятливої екологічної ситуації як необхідної умови гідної якості життя і здоров'я людей можливо лише за умови забезпечення узгодженості дій регіональних органів влади, бізнесу і громадськості у сфері ОНС [157].

Основні напрями формування комплексного механізму реалізації регіональних програм як на державному, так і регіональному рівнях повинні, на наш погляд, передбачати наступні заходи.

1 Посилення природоохоронних органів, розширення можливостей і повноважень регіональної влади і органів місцевого самоврядування в області ОНС і раціонального використання природних ресурсів. Оптимізація системи управління якістю НС, спрямована передусім на мінімізацію забруднення повітряного і водного басейнів.

2 Розвиток економічного механізму стимулювання раціонального природокористування і ОНС, стимулювання і підтримка екологічно відповідального бізнесу. Відновлення економічних регуляторів в екологічній сфері, передусім врегулювання і вдосконалення системи екологічних платежів, введення рентних платежів за користування природними ресурсами.

3 Збільшення витрат на ОНС з усіх можливих джерел фінансування (передусім, за рахунок власних засобів підприємств і організацій).

4 Врегулювання і вдосконалення системи екологічних платежів.

5 Вдосконалення нормативно-правової бази, формування нормативне - правового поля, адекватного економічній і екологічній ситуації, що складається.

6 Заходи по відновленню обов'язковості державної екологічної експертизи проектів нового будівництва як фактично єдиного легітимного інструменту для підприємств демонстрації суспільству своєї екологічної спроможності.

7 Відвертання руйнування системи екологічного контролю і екологічного моніторингу, формування системи інформування населення

про стан НС.

8 Розвиток системи природних територій, що особливо охороняються.

9 Екологічне виховання і освіта населення, підвищення рівня екологічної свідомості і екологічної культури як основи екологічного благополуччя країни.

Реалізація стратегій природоохоронної діяльності заснована на принципі єдиного управління та координації діяльності всіх учасників її здійснення, що дозволяє забезпечувати аналіз виконання заходів, а також вживати оперативних заходів по їх коригуванню.

Виконання програмних заходів здійснюється виконавцями, які виявляються шляхом проведення відкритих конкурсів і визначаються в державних контрактах на закупівлю товарів, виконання робіт і послуг, що укладаються відповідно до вимог законодавства про розміщення замовлень на закупівлю товарів, робіт, послуг для державних потреб. Звітна інформація про хід виконання програми і про використання виділених засобів представляється виконавцями програми в ОНС щокварталу. Звіт про виконання програми представляється в обласну Раду не пізніше за три місяці після закінчення терміну її реалізації в розрізі заходів з вказівкою усіх джерел фінансування, а також з оцінкою результативності і ефективності виконання програми.

Висновки до третього розділу

Одним з найважливіших інструментів управління екологічною сферою регіону і прогнозування її стану є стратегічне планування. Процес стратегічного планування забезпечує базу для управління регіоном як в цілому, так і його окремими сферами, включаючи екологічну. Загострення екологічних проблем підвищує вимоги регіоналізації екологічної політики,

впорядкування і управління природокористуванням в довгостроковій перспективі. У зв'язку з цим стає актуальною необхідність розробки ефективної стратегії природоохоронної діяльності в регіоні.

Запропоновані основні методологічні і методичні основи формування стратегії ОНС в регіоні, включаючи визначення екологічної місії регіону і його екологічного образу майбутнього, постановку пріоритетних цілей і завдань і вибір можливих шляхів їх рішення, деталізацію завдань в конкретних проектах і програмах, вироблення механізму їх реалізації, аналіз і оцінку результатів і наслідків реалізації програм.

Обґрунтований вибір регіональних програм в якості одного з найбільш ефективних засобів ув'язки економічних, соціальних і екологічних цілей розвитку регіону і виявлено місце екологічної підсистеми в структурі програм соціально-економічного розвитку території. Такі програми будуються на основі використання програмно-цільового підходу, який дозволяє комплексно охопити основні проблеми розвитку територіально-виробничої системи, реалізовувати ідеї стійкого розвитку регіону, відповідно до яких передбачається економічний і соціальний розвиток регіону, збалансований з можливостями НС і забезпечення екологічної безпеки розвитку відповідної території, що включає в якості обов'язкової умови.

Викладена методологія прогнозування екологічної сфери в регіоні відповідно до принципів системи державного управління і розробки екологічних програм. Розглянуті елементи системи стратегічного планування в Україні, включаючи прогнозування соціально-економічного розвитку, програмно-цільове планування і стратегічний контроль. Дана характеристика документів стратегічного планування в державі.

Реалізація запропонованого підходу при розробці стратегії ОНС регіонів дозволила отримати певні результати і висловити наступні пропозиції:

- 1) на основі виконаного аналізу початкового стану НС в регіоні

виявлені основні чинники, що впливають на формування екологічної ситуації, і виникаючі екологічні проблеми; проаналізовані особливості формування екологічної ситуації в регіоні;

2) сформульовані основні виклики в області формування сприятливої екологічної ситуації в регіонах країни, на основі чого позначений екологічний образ майбутнього даного регіону;

3) сформульовані найважливіші напрями формування природоохоронної стратегії і проаналізовані основні чинники її формування, включаючи просторовий, виробничий і організаційний аспекти; визначені мета, завдання і стратегічні пріоритети в області ОНС (атмосфероохоронна діяльність, раціоналізація використання водних ресурсів і охорони водних об'єктів, освіта і поводження з відходами);

4) проаналізовані можливі варіанти рішення проблем, їх переваги і ризики, що виникають в умовах можливої реалізації різних варіантів рішення екологічних проблем при формуванні екологічного сценарію стратегії соціально економічного розвитку регіону; показані можливості і обмеження відповідних варіантів;

5) запропонована система ПОЗ, які складають основу стратегії природоохоронної діяльності регіону і, відповідно, визначають основні напрями вдосконалення системи екологічного регулювання в регіоні, що забезпечують мінімізацію негативного впливу антропогенної діяльності на НС і в цілому екологічну безпеку розвитку економіки регіону;

6) представлені очікувані результати реалізації природоохоронних заходів програми і висловлені бажані результати їх здійснення;

7) запропонована система критеріїв і показників (загальних і приватних), які можна використати не лише для оцінки стану екологічної ситуації в регіоні, виявлення її «больових точок», але і для оцінки результативності наміченої діяльності при реалізації екологічної стратегії. Запропонований перелік цільових екологічних індикаторів відбиває стратегічні екологічні пріоритети і ключові екологічні проблеми, що стоять

перед керівництвом і населенням регіонів. Він призначений для використання регіональними органами управління в якості інструменту моніторингу діяльності у сфері забезпечення стійкого розвитку регіонів. Це дасть можливість здійснювати своєчасне доопрацювання і коригування програми, спрямоване на досягнення екологічних цілей, у тому випадку, якщо ця діяльність буде недостатньо ефективною.

Окреслено коло проблем, пов'язаних з реалізацією регіональних екологічних програм. Обґрунтований вибір стратегічних напрямів природоохоронної діяльності в регіоні, що забезпечують формування реальної тенденції поступового поліпшення екологічної обстановки в області. Висловлені рекомендації по формуванню комплексного механізму управління регіональною еколого-економічною системою. Проаналізовані умови реалізації природоохоронної стратегії в регіоні, включаючи проблеми створення економічного інструментарію стимулювання ПОЗ, правове забезпечення екологічної політики, що склалося, особливості фінансування природоохоронної діяльності в Україні і інноваційні аспекти екологічної безпеки розвитку економіки.

ВИСНОВКИ

У дослідженні запропоновано розв'язання актуального для науки державного управління завдання розробки теоретичних засад та обґрунтування науково-прикладних рекомендацій з удосконалення механізмів державного управління формуванням екологічної політики.

Отримані у процесі дослідження результати підтверджують загальну методологію, покладену в його основу, а реалізована мета і завдання дослідження дають можливість дійти в дисертації таких висновків:

1. Охарактеризовано соціально-економічний розвиток державного управління природоохоронної діяльності та взаємодії суспільства і природи в історичному аспекті, що дозволило сформулювати три основні парадигми - споживчу; обмежувальну; інтегровану - і виділити чинники, що зумовили їх формування. Показана суть концепцій меж зростання і стійкого розвитку і зроблений висновок про те, що сучасні екологічні виклики і загрози ставлять перед суспільством нові завдання і вимагають вибору нових пріоритетів, заснованих на принципах стійкого розвитку і «зеленої» економіки, відповідно до яких економічне зростання і підвищення добробуту людей повинні відбуватися при одночасному зниженні негативної дії на НС. Іншими словами, економічне зростання і НС являються взаємодоповнюючими стратегіями. Обґрунтована необхідність стратегічної оцінки дії на НС, що враховує синергетичний ефект господарської діяльності, а також реалізації принципу асиміляційних можливостей НС при веденні господарської діяльності.

2. Систематизовано зарубіжний досвід впровадження механізмів державного управління екологічної політики. Визначено, що формування ефективної системи державного управління в екологічній сфері вимагає вивчення зарубіжного досвіду, виявлення специфічних особливостей і

причин, що визначають вибір конкретних інструментів державного управління. Накопичений досвід (у тому числі організаційний) і практика проведення природоохоронної діяльності в європейських країнах можуть бути особливо корисними для нашої держави. На сучасному етапі розвитку для української державно-управлінської науки видається корисним вивчення зарубіжного теоретичного і практичного досвіду, що мається, в області розробки комплексного механізму реалізації екологічної політики, комплексному дослідженні проблем просторової економіки і охорони навколишнього середовища; розвитку і розширенні методів аналізу взаємодії НС і інших елементів території; еколого-орієнтованому розвитку територіальних господарських систем.

3. Проаналізовано організаційний механізм державного управління екологічної політики. Запропоновані методичні основи аналізу впливу екологічних чинників на розвиток і формування територіальних господарських систем, особливістю яких є комплексний облік причинно-наслідкових зв'язків від джерел впливу до його видів, подальших змін в стані природного середовища і наслідків змін. Показано, що мінімізація негативного впливу на НС можлива лише на основі взаємозв'язку екологізації економіки і екологізації інструментів управління.

4. Обґрунтовано шляхи ефективного впровадження фінансового механізму державного управління екологічної політики. Запропоновані методичні основи аналізу впливу екологічних чинників на розвиток і формування територіальних господарських систем, особливістю яких є комплексний облік причинно-наслідкових зв'язків від джерел впливу до його видів, подальших змін в стані природного середовища і наслідків змін. Показано, що мінімізація негативного впливу на НС можлива лише на основі взаємозв'язку екологізації економіки і екологізації інструментів фінансового механізму державного управління.

5. Окреслено стратегічні напрями удосконалення організаційного механізму державного управління охороною довкілля. Охарактеризовано

стійкий розвиток територіальної економічної системи знаходиться в тісному взаємозв'язку з регулюванням еколого-економічних стосунків та порядок функціонування та розвитку організаційного механізму державного управління охороною довкілля, що покликаний вирішити основні протиріччя у відносинах між людиною та навколишнім природним середовищем у контексті реалізації нової державної політики, яка, з одного боку, тісно пов'язана зі становленням основних напрямів деєкологізації державного управління і актуальних сучасних екологічних проблем., а з другого – базується на обліку еколого-економічних взаємодій при прогнозуванні розвитку території і дозволяє здійснити усебічний і досить детальний аналіз екологічних наслідків реалізації господарських рішень з урахуванням специфіки просторового, виробничого, організаційно-технологічного і управлінського аспектів формування екологічної ситуації в регіоні;

6. Визначено основні напрями формування комплексного механізму державного управління екологічної політики. Розроблений комплексний механізм до прогнозування еколого-економічного розвитку окремої території і розширений інструментарій аналізу еколого-економічних взаємодій, який, на відміну від відомих підходів, дозволяє здійснити прогнозування різних сценаріїв розвитку соціо-еколого-економічних систем, врахувати широке коло екологічних проблем і міри попереджувального характеру по дотриманню екологічних вимог. Тим самим він дозволяє отримати комплексну соціо-еколого-економічну оцінку стану територій і забезпечує інформаційну базу для більше обґрунтованих управлінських рішень в екологічній сфері відповідних територій.

Комплексний механізм реалізації природоохоронних заходів вимагає проведення певного комплексу правових, економічних, організаційних, інформаційних і інших заходів, що є складовою частиною загальнодержавної екологічної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко О. М. Комп'ютеризована система екологічної безпеки Центральної та Східної Європи [Електронний ресурс] / О. М. Адаменко // Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування. – 2011. – № 2. – С. 4–10. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ebzp_2011_2_3 (дата звернення: 24.05.18).
2. Адизес І. Управление жизненным циклом корпораций [Електронний ресурс] / Ицхак Кальдерон Адизес. – Режим доступу: https://www.mann-ivanov-ferber.ru/assets/files/bookparts/upravlenie_zhiznennym_ciklom_korporacii/upravlenie_zhiznennym_ciklom_korporacii_read.pdf (дата звернення: 24.05.18).
3. Актуальні проблеми екологічного права: новітні доктрини, ретроспективний аналіз та погляд у майбутнє. Дніпропетровськ : НГУ, 2010. – С. 27.
4. Амосов О. Ю. Перетворення механізмів державного регулювання економічного розвитку / О. Ю. Амосов // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. праць : у 2 ч. / за заг. ред. Г. І. Мостового, Г. С. Одінцової. – Харків : ХарРІДУ УАДУ, 2001. – Вип. 2. – С. 10–16.
5. Андрейцев В. І. Екологічний ризик у системі правовідносин екологічної безпеки: проблеми практичної теорії / В. І. Андрейцев // Право України. – 1999. – № 1. – С. 62–69.
6. Андрейцев В. І. Тектолого-правові аспекти забезпечення сучасної екологічної політики держави // Право України. – 2011. – № 2. – С. 71–72.
7. Андрейцев В. І. Удосконалення екологічного законодавства: концептуальні засади [Електронний ресурс] / В. І. Андрейцев // Досвід і проблеми вдосконалення екологічного законодавства : матеріали Міжнар. круглого столу (14 груд. 2012 р., м. Дніпропетровськ). – С. 5–28. – Режим

доступу: <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/147314/5-28.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 24.05.18).

8. Андрейцев В. І. Екологічне право / В. І. Андрейцев. – Київ : Вентурі, 2011. – 206 с.

9. Андреев В. І. Соціально-екологічні аспекти розуміння безпеки життєдіяльності городян [Електронний ресурс] / В. І. Андреев, Л. В. Калашнікова // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2016. – Вип. 69–70. – С. 95–103. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stapttp_2016_69-70_14 (дата звернення: 24.05.18).

10. Андреев В. І. Соціально-екологічні аспекти розуміння безпеки життєдіяльності городян [Електронний ресурс] / В. І. Андреев, Л. В. Калашнікова // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2016. – Вип. 69–70. – С. 95–103. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stapttp_2016_69-70_14 (дата звернення: 24.05.18).

11. Андронов В. А. Екологічна безпека держави: державно-управлінський вимір : монографія / В. А. Андронов, С. М. Домбровська, В. Г. Ковальчук, О. І. Крюков та ін. – Харків : НУЦЗУ, 2016. – 220 с.

12. Антипов І. Інноваційний розвиток національної економіки в контексті створення інноваційних інфраструктур в освітній галузі / І. Антипов // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. – 2010. – Вип. 148. – С. 1–8.

13. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – 3-е изд., доп. – М. : Омега-Л, 2005. – 584 с.

14. Байдаков С. Л. Правовое обеспечение охраны окружающей среды, экологической безопасности, защиты от чрезвычайных ситуаций при осуществлении промышленно-хозяйственной деятельности / С. Л. Байдаков, Г. П. Серов. – М. : АНКИЛ, 2002. – 323 с.

15. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень : Проблеми теорії, методології, практики : [монографія] / В. Д. Бакуменко. – Київ : Вид-во УАДУ, 2000. – 328 с.

16. Балюк Г. І. Правові аспекти забезпечення ядерної та радіаційної (радіоекологічної) безпеки в Україні / Г. І. Балюк. – Київ, 1997. – 311 с.

17. Барбашова Н. В. Взаємозв'язок понять «екологічний ризик» та «екологічна безпека» [Електронний ресурс] / Н. В. Барбашова // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 72. – С. 245–253. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_72_37 (дата звернення: 24.05.18).

18. Бардіна О. О. Міжнародне нормативне забезпечення вирішення проблем зміни клімату [Електронний ресурс] / О. О. Бардіна // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 5. – С. 131–137. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2013_5_28 (дата звернення: 24.05.18).

19. Безель В., Кряжмский Ф., Семериков Л., Смирнов Н. Экологическое нормирование антропогенных нагрузок. 1. Общие подходы // Экология. – 1992. – № 6. – С. 3–12.

20. Безсонов Є. М. Обґрунтування та формалізація підходу до оцінювання екологічної безпеки регіону / Є. М. Безсонов, В. І. Андрєєв // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2016. – № 2 (10). – С. 9–18. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vejpte_2016_2\(10\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vejpte_2016_2(10)_3) (дата звернення: 24.05.18).

21. Белов С. В. Примерная лекция по дисциплине «Введение в специальность» на тему: «Основные понятия, термины и определения в безопасности жизнедеятельности» // Безопасность жизнедеятельности. – 2002. – № 3. – С. 36–39.

22. Бельська Т. В. Церква в умовах трансформацій глобалізованого світу / Т. В. Бельська // Українська держава і Церква: філософські, теологічні та практичні аспекти співпраці в інтересах людини : матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, МАУП, 19 трав. 2016 р.). – Київ : Персонал, 2016. – С. 122–124.

23. Белякова О. В. Екологічні інновації – шлях розвитку ринку екологічно чистих товарів / О. В. Белякова // Маркетинг і менеджмент

інновацій. – 2011. – № 4. – С. 268–272.

24. Бойчук Л. Д. Екологія і охорона навколишнього середовища : навч. посіб. / Л. Д. Бойчук, Е. М. Соломенно, О. В. Бугай. – Університетська книга, 2003. – 284 с.

25. Борейко В. Екологічні загрози для нинішнього покоління та шляхи їх подолання / Володимир Борейко // Нова педагогічна думка. – 2014. – № 4 (80). – С. 105–108.

26. Борисюк С. Л. Напрямки зниження негативних наслідків імовірної глобальної зміни клімату на території України [Електронний ресурс] / С. Л. Борисюк // Збірник наукових праць центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України. – 2013. – № 1. – С. 17–20. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znrcvdsd_2013_1_5 (дата звернення: 24.05.18).

27. Борисюк С. Л. Організація системи комплексного моніторингу глобальних кліматичних змін та розробка методики ранжування загроз від глобальних кліматичних змін за їх пріоритетністю [Електронний ресурс] / С. Л. Борисюк // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил. – 2012. – Вип. 4. – С. 245–248. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZKhUPS_2012_4_52 (дата звернення: 24.05.18).

28. Борисюк С. Л. Теоретико-методологічні підходи аналізу оцінки загроз глобальних змін клімату [Електронний ресурс] / С. Л. Борисюк // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил. – 2012. – Вип. 3. – С. 162–165. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZKhUPS_2012_3_40 (дата звернення: 24.05.18).

29. Бохан А. В. Міжнародна екологічна безпека: сучасні виміри та принципи реалізації [Електронний ресурс] / А. В. Бохан // Ефективна економіка : ел. наук. фахове видання. – 2009. – № 3. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?operation=1&iid=42> (дата звернення: 24.05.18).

30. Бурков В. Н. Механизмы управления эколого-экономическими

системами / В. Н. Бурков, Д. А. Новиков, А. В. Щепкин ; под ред. С. Н. Васильева. – М. : Изд-во физ.-мат. литературы, 2008. – 244 с.

31. Быстряков И. К. Экологическая безопасность: оценка и управление пространством развития хозяйственных систем / И. К. Быстряков // Економіка природокористування і охорони довкілля : зб. наук. пр. – Київ : РВПС України НАН України, 2004. – С. 6–16.

32. Васюта О. А. Проблеми екологічної стратегії України в контексті глобального розвитку / О. А. Васюта. – Тернопіль : Гал-Друк, 2001. – 600 с.

33. Веклич О. Удосконалення економічних інструментів екологічного управління в Україні / О. Веклич // Економіка України. – 1998. – № 9. – С. 65–74.

34. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1989. – 261 с.

35. Ветвицький Д. О. Напрями та пріоритети розвитку державної екологічної політики України в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Д. О. Ветвицький // Наукові розвідки з державного та муніципального управління. – 2013. – Вип. 1. – С. 108–121. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrzd_2013_1_11 (дата звернення: 24.05.18).

36. Ветвицький Д. О. Розвиток державної екологічної політики України в умовах глобалізації : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Д. О. Ветвицький ; Акад. муніцип. упр. – Київ, 2010. – 20 с.

37. Від практики реалізації природоохоронних заходів до екологічної політики в Україні: шляхи і проблеми : аналітична доповідь / В. Г. Потапенко, А. Б. Качинський [та ін.] ; за ред. Ю. М. Скалецького, В. Г. Потапенко. – Київ : НІСД, 2011. – 31 с.

38. Внучко С. М. Глобальні проблеми сучасності: причини виникнення та шляхи їх розв'язання [Електронний ресурс] / С. М. Внучко // Вісник СевНТУ : зб. наук. пр. – Севастополь, 2013. – Вип. 145/2013. – С. 95–98. – (Серія: Політологія). – Режим доступу: http://fsn.fhum.info/pdf/145/145_20.pdf (дата звернення: 24.05.18).

39. Воєнні дії на сході України – цивілізаційні виклики людству [Електронний ресурс]. – Львів : ЕПЛ, 2015. – 136 с. – Режим доступу: http://epl.org.ua/attachments/article/1713/1817_WEB_EPL_Posibnuk_ATO_Cover_Ukrainian.pdf (дата звернення: 24.05.18).

40. Гадзало А. Я. Концептуальний підхід до економічних основ збалансованого природокористування / А. Я. Гадзало // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – Вип. 6. – Ч. 1. – С. 56–58.

41. Гаман П. І. Інструменти екологічної політики та їх вплив на рекреаційне природокористування [Електронний ресурс] / П. І. Гаман // Теорія та практика державного управління. – 2009. – Вип. 1. – С. 195–202. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2009_1_32 (дата звернення: 24.05.18).

42. Герасимчук З. В. Екологічна безпека регіону: діагностика і механізм забезпечення / З. В. Герасимчук, А. О. Олексик. – Луцьк : Надстир'я, 2007. – 278 с.

43. Гетьман А. Методичні засади становлення правових основ охорони довкілля / А. Гетьман // Право України. – 2011. – № 2 – С. 11–19.

44. Гидаспов Б. Научно-технический прогресс, безопасность и устойчивое развитие цивилизации / Б. Гидаспов, И. Кузьмин, Б. Ласкин и др. // Журнал Всесоюз. хим. об-ва. – 1990. – № 1. – С. 9–14.

45. Голиченков А. К. Эколого-правовой словарь / А. К. Голиченков // Экологическое право. – 2004. – № 4. – С. 43–49.

46. Горбач Л. М. Екологічна політика держави: сучасна парадигма, реалії і перспективи [Електронний ресурс] / Л. М. Горбач // Науковий вісник [Буковин. держ. фінанс.-екон. ун-ту]. Серія: Економічні науки. – 2014. – Вип. 27. – С. 293–298. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvbdfa_2014_27_46 (дата звернення: 24.05.18).

47. Горбач Л. М. Науково-методичні підходи до формування фінансово-економічного механізму регулювання природокористування

[Електронний ресурс] / Л. М. Горбач // Науковий вісник [Буковинського державного фінансово-економічного університету]. Серія: Економічні науки. – 2013. – Вип. 2. – С. 143–149. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvbdfa_2013_2_20 (дата звернення: 24.05.18).

48. Гофман К. Г. Экономика природопользования (из научного наследия) / К. Г. Гофман. – М. : Эдиториал УРСС, 1998. – 269 с.

49. Грабинський І. Теоретико-методологічні проблеми оцінки сталості еколого-економічного розвитку в країнах Західної Європи [Електронний ресурс] / І. Грабинський, Р. Міхель // Вісник Львівського університету. Сер.: Міжнародні відносини. – 2011. – Вип. 28. – С. 150–158. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2011_28_17 (дата звернення: 24.05.18).

50. Грант Р. М. Ресурсная теория конкурентных преимуществ: практические выводы для формулирования стратегии / Р. М. Грант // Вестник СПбГУ. Серия 8: Менеджмент. – 2003. – Вип. 3. – С. 47–75.

51. Грачев Г. В. Информационные технологии политической борьбы в российских условиях / Г. В. Грачев // Политические исследования. – 2000. – № 3. – С. 151–157.

52. Грушкевич Т. В. Європейські стандарти забезпечення екологічних прав : навчально-методичний посібник / Т. В. Грушкевич. – Хмельницький : Центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій, 2013. – 260 с.

53. Гуцало М. Г. Соціально-політичні аспекти протидії тероризму на сучасному етапі / М. Г. Гуцало // Протидія тероризму, нерозповсюдження зброї та матеріалів масового знищення й захист критичної інфраструктури : зб. матер. Міжвідомчої експертної робочої групи, створеної при НІСД / за ред. О. Д. Маркеєвої, Ю. М. Скалецького. – Київ : НІСД, 2013. – С. 11–29.

54. Дадашев Б. А. Економічний механізм природокористування та охорони навколишнього середовища [Електронний ресурс] / Б. А. Дадашев, В. В. Обливанцов, В. П. Гордієнко. – Суми : Українська академія банківської

справи Національного банку України, 2008. – 108 с. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1103031938879/rps/ekonomichniy_mehanizm_prirodokoris_tuvannya_ohoroni_navkolishnogo_seredovischa (дата звернення: 13.11.2017).

55. Данільян О.Г. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: навч. посіб./ О.Г. Данільян, О.П. Дзьобань, М.І. Панов. – Х. : Фоліо, 2002. – 285 с.

56. Дергачев В. Геоэкономика : учебник для вузов / В. Дергачев. – Киев : Вида-Р, 2002. – 512 с.

57. Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2017–2021 роки : постанова Кабінету Міністрів України : від 28.12.2016 № 1056 [Електронний ресурс] // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1056-2016-p> (дата звернення: 24.05.18).

58. Деякі питання Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи : постанова Кабінету Міністрів України : від 15.07.2005 № 589 // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 137.

59. Дідовець Ю. С. Глобальна зміна клімату: антропогенний чи природний вплив? [Електронний ресурс] / Ю. С. Дідовець // Географія та туризм. – 2010. – Вип. 10. – С. 223–228. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2010_10_38 (дата звернення: 24.05.18).

60. Дідух Я. Екологічні аспекти глобальних змін клімату: причини, наслідки, дії [Електронний ресурс] / Я. Дідух // Вісник Національної академії наук України. – 2009. – № 2. – С. 34–44. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua> (дата звернення: 24.05.18).

61. Добаева И. «Новый терроризм»: глобализация и социально-экономическое расслоение» / И. Добаева, А. Добаев // МЭ и МО. – 2009. – № 5. – С.114–120.

62. Добробог Л. М. Екологічна безпека: поняття і зміст [Електронний

ресурс] / Л. М. Добробог // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 1. – С. 92–100. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2015_1_14 (дата звернення: 24.05.18).

63. Додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 2017 р. Середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності галузевого рівня на 2017–2021 роки [Електронний ресурс] // МОН України : офіц. сайт. – Режим доступу: [http://mon.gov.ua/content/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2017/10/18/postanova-kmu-2018-minprirodi-\(1\).pdf](http://mon.gov.ua/content/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2017/10/18/postanova-kmu-2018-minprirodi-(1).pdf) (дата звернення: 10.12.2017).

64. Документи [Електронний ресурс] // Екологічна політика Європи : офіц. сайт. – Режим доступу: [http:// URL: www.ecoline.ru](http://URL:www.ecoline.ru) (дата звернення: 24.05.18).

65. Дорогунцов С., Федорищева А. Методологічні аспекти оцінки ризику та наслідків техногенно небезпечних подій // Економіка України. – 1994. – № 2. – С. 30–39.

66. Дорошко О. Технопарки як засіб стимулювання інноваційної діяльності [Електронний ресурс] / О. Дорошко // Ефективна економіка. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=507> (дата звернення: 24.05.18).

67. Драган І. О. Інституційні напрями управління екологічною безпекою в умовах структурних трансформацій економіки України [Електронний ресурс] / І. О. Драган // Агросвіт. – 2013. – № 6. – С. 34–38. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2013_6_8 (дата звернення: 24.05.18).

68. Драган О. І. Аналіз зарубіжного досвіду інвестиційно-інноваційного забезпечення державної екологічної політики [Електронний ресурс] / О. Драган // Наукові розвідки з державного та муніципального управління :

зб. наук. праць. – 2011. – № 2. – Режим доступу: http://archive.nbuiv.gov.ua/portal/soc_gum/Nrzd/2011_2/7.pdf (дата звернення: 24.05.18).

69. Дьомін В. О. Вступ до екологічної політики / В. О. Дьомін. – Київ : ТанDEM, 2012. – 194 с.

70. Дырда В. Устойчивое развитие и проблемы глобальной безопасности / В. Дырда, В. Осипенко // Проблемы безопасности при чрезвычайных ситуациях. – М. : ВИНТИ, 1995. – № 12. – С. 3–22.

71. Екологічна безпека держави: державно-управлінський вимір : монографія / В. А. Андронов, С. М. Домбровська, В. Г. Ковальчук, О. І. Крюков / Харків : НУЦЗУ 2016. – 227 с.

72. Екологічна безпека : підручник / Шмандій В. М., Клименко М. О., Голік Ю. С., Прищепа А. М., Бахарев В. С., Харламова О. В. – Херсон : Олді-плюс, 2013. – 366 с.

73. Екологічна безпека: термінологічний словник / Андронов В. А., Грек А. М., Ковальчук І. М. та ін. – Харків : АПБУ, 2001. – 112 с.

74. Екологічна і природно-техногенна безпека України в регіональному вимірі : [монографія] / М. А. Хвесик, А. В. Степаненко, Г. О. Обиход та ін. ; за наук. ред. д-ра наук, проф., акад. НААН України М. А. Хвесика. – Київ : ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2014. – 340 с.

75. Екологічне право України : навч. посібник / Л. О. Бондар, В. В. Курзова. – 2-е вид., доп. та перероб. – Київ : Бурун Книга, 2008. – 368 с.

76. Екологічне право України : підручник [Електронний ресурс] / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. – Харків, 2005. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/law/getman_ekoru/part7/701.htm (дата звернення: 24.05.18).

77. Елдышев Ю. Н. Изменение климата: факты и факторы / Ю. Н. Елдышев // Экология и жизнь. – 2008. – № 3 (76). – С. 46.

78. Енергетична стратегія України на період до 2030 року :

розпорядження Кабінету Міністрів України : від 24.07.2013 № 1071-р [Електронний ресурс] // БД «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/signal/kr06145a.doc (дата звернення: 24.05.18).

79. Енергетично-ресурсна складова розвитку України / С. О. Довгий, М. І. Євдошук, М. М. Коржнєв [та ін.] ; НАН України, Ін-т телекомунікацій і глобал. інформ. простору. – Київ : Ніка-Центр, 2010. – 264 с.

80. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – Київ : НАДУ, 2011. – Т. 1: Теорія державного управління / наук.-ред. кол. : В. М. Князєв (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. – 2011. – 748 с.

81. Єгоров Ю. В. Державне управління забезпеченням екологічної та природно-техногенної безпеки [Електронний ресурс] / Ю. В. Єгоров // Науковий вісник Академії муніципального управління. – 2011. – Вип. 4. – С. 228–236. – (Серія: Управління). – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2011_4_33 (дата звернення: 24.05.18).

82. Єгоров Ю. В. Теоретико-методологічні засади аналізу екологічної безпеки в контексті державного управління [Електронний ресурс] / Ю. В. Єгоров // Науковий вісник Академії муніципального управління. – 2010. – Вип. 1. – С. 186–195. – (Серія: Управління). – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2010_1_26 (дата звернення: 24.05.18).

83. Єгоров Ю. В. Державно-управлінські механізми здійснення політики екологічної безпеки України [Електронний ресурс] / Ю. В. Єгоров. // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2011. – № 4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_4_6 (дата звернення: 24.05.18).

84. Жукова Л. А. Шляхи удосконалення системи державного управління у сфері цивільного захисту в контексті інтеграції України в Європейський Союз / Л. А. Жукова // Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції : матер. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (29 трав. 2003 р., м. Київ) / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князєва. – Київ : Вид-во НАДУ, 2003. – Т. 1. – С. 376–378.

85. Заверуха Н. М. Основи екології / Н. М. Заверуха, В. В.Серебряков, Ю. А. Скиба. – Київ : Каравела, 2006. – 300 с.
86. Заржицький О. С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти): монографія / О. С. Заржицький. – Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2012. – 200 с.
87. Збірник нормативно-правових актів з питань надзвичайних ситуацій техногенного характеру // під заг. ред. Міністра МНС України В. В. Дурдинця. – Київ : Агентство «Чорнобильінформ», 2001. – 532 с.
88. Згуровський М. З. Сталий розвиток у глобальному і регіональному вимірах: аналіз за даними 2005 р. / М. З. Згуровський. – Київ : НТУУ «КПІ», 2006. – 84 с.
89. Зеркалов Д. В. Екологічна безпека: управління, моніторинг, контроль / Д. В. Зеркалов. – Київ : КНТ ; Дакор ; Основа, 2007. – 412 с.
90. Зіновчук Н. В. Екологічна політика в АПК: економічний аспект / Н. В. Зіновчук. – Львів : Львів. держ. аграр. ун-т ; ННБК «АТБ», 2007. – 394 с.
91. Зоріна М. О. До проблеми визначення актуальності й особливостей формування культури безпеки життєдіяльності / М. О. Зоріна // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2010. – № 8. – С. 149–153.
92. Индекс экологической эффективности – информация об исследовании [Електронний ресурс] // Environmental Performance Index. – Режим доступу: <http://epi.yale.edu/country-rankings> (дата звернення: 24.05.18).
93. Иноземцев В. Л. Расколота Цивилизация: наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции / В. Л. Иноземцев. – М. : Academia ; Наука, 1999. – 703 с.
94. Іванова Т. В. Механізм управління природокористуванням і екологічною безпекою / Т. В. Іванова // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. – 2011. – Вип. 1. – С. 103–

110.

95. Іванюта С. П. Пріоритети державної політики щодо зниження забруднення навколишнього середовища: аналітична записка [Електронний ресурс] / С. П. Іванюта // сайт Національного інституту стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1823> (дата звернення: 24.05.18).

96. Каленюк І. Розвиток технопарків в Україні: історія та проблеми становлення / І. Каленюк, О. Сакун // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2011. – № 2 (10). – С. 9–15.

97. Капра Ф. Скрытые связи / Фритьоф Капра ; [пер. с англ.]. – М. : София, 2004. – 336 с.

98. Караєва Н. В. Методологія розробки системи моніторингу рівня сталого розвитку та економічної безпеки України / Н. В. Караєва, Л. О. Левченко, Я. М. Трохименко. – 2011. – № 5. – С. 111–116.

99. Кардашова І. Б. Категориально-понятійний апарат теорії національної безпеки / І. Б. Кардашова // Следователь. – 2005. – № 5. – С. 51–55.

100. Карташов Є. Г. Сутність та індикатори реалізації державної політики екологічної безпеки / Є. Г. Карташов // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 9. – С. 72–75.

101. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращання : монографія / А. Б. Качинський. – Київ : НІСД, 2001. – 312 с.

102. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системні принципи та методи її формалізації / А. Б. Качинський, Ю. В. Єгоров // Національна безпека: український вимір : щоквартальний наук. зб. – 2009. – № 4. – С. 71–79.

103. Качинський А. Сучасні проблеми екологічної безпеки України / А. Качинський. – Київ, 1994. – 48 с. (Препринт / Національний інститут стратегічних досліджень).

104. Качурінер В. Л. Становлення та розвиток політики Європейського Союзу у сфері охорони навколишнього середовища та екологічних стандартів виробництва [Електронний ресурс] / В. Л. Качурінер // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2013. – Вип. 5. – С. 326–331. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_5_73 (дата звернення: 24.05.18).

105. Кашуба Я. М. Вибір методів та підходів стратегічного управління розвитком / Я. М. Кашуба // Економіка та держава. – 2011. – №9. – С. 16–22.

106. Кисельов М. М. Концептуальні виміри екологічної свідомості: монографія / М. М. Кисельов, В. Л. Деркач та ін. – Київ : Парапан, 2003. – С. 185–186.

107. Кібук Т. М. Дослідження підходів до оцінювання стратегічного потенціалу [Електронний ресурс] / Т. М. Кібук. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/28_NIOXXI_2008/Economics/35616.doc.htm (дата звернення: 24.05.18).

108. Козлов К. І. Органи влади і громадські організації: модель взаємодії у контексті гарантування соціальної безпеки / К. І. Козлов // Актуальні проблеми державного управління: зб.наук.праць – Харків : Магістр, 2007. – № 1 (31). – С. 165–173.

109. Колбасов О., Горинчук М., Тимошенко А. Правовые основы экологической безопасности // Проблемы безопасности при чрезвычайных ситуациях. – М. : ВИНТИ. – 1992. – № 7. – С. 59–83.

110. Колесник В. Ю. Поняття та загальна характеристика принципів екологічної політики Європейського Союзу [Електронний ресурс] / В. Ю. Колесник // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2012. – Вип. 1. – С. 130–141. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2012_1_15 (дата звернення: 24.05.18).

111. Колесов О. С. Сучасні підходи до стратегічного управління розвитком / О. С. Колесов., А. В. Вацьківська // Збірник наукових праць

ВНАУ. – 2012. – № 2 (64). – С. 43–49.

112. Колєнов О. Особливості формування та реалізації державної екологічної політики [Електронний ресурс] / О. Колєнов // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2014. – Вип. 1. – С. 155–164. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2014_1_19 (дата звернення: 24.05.18).

113. Колодюк А. В. Інформаційне суспільство: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / А. В. Колодюк. – Київ, 2004. – 234 с.

114. Комарницький В. М. Механізм адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки: поняття та складові [Електронний ресурс] / В. М. Комарницький, Р. Ф. Сабіров // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2015. – Вип. 1. – С. 179–188. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2015_1_20 (дата звернення: 24.05.18).

115. Коментар до Конституції України. – Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2012. – 376 с.

116. Коммонер Б. Замыкающийся круг / Барри Коммонер. – М. : Гидрометеиздат, 1974. – 280 с.

117. Конвенція про охорону біологічного різноманіття : міжнародний документ : від 05.06.1992 року. [Електронний ресурс] // БД «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030 (дата звернення: 24.05.18).

118. Кондратов С. І. Тенденції та актуальні проблеми у сфері протидії незаконному обігу ядерних та інших радіоактивних матеріалів, а також ядерному та радіаційному тероризму (аналітична доповідь) / С. І. Кондратов // Протидія тероризму, нерозповсюдження зброї та матеріалів масового знищення й захист критичної інфраструктури : зб. матер. Міжвідомчої експертної робочої групи, створеної при НІСД / за ред. О. Д. Маркєєвої, Ю. М. Скалецького. – Київ : НІСД, 2013. – С. 79–99.

119. Конституція України : Закон України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] // БД «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 24.05.18).

120. Концепція (Основи державної політики) національної безпеки України // Голос України. – 1997. – 4 лютого. – С. 5–6.

121. Коротич О. Б. Державне управління регіональним розвитком України : [монографія] / О. Б. Коротич. – Харків : Вид-во ХарРІДУ НАДУ «Магістр», 2006. – 220 с.

122. Костюченко Ю. В. Парниковий ефект і зміни клімату в Україні: оцінки та наслідки [Електронний ресурс] / Ю. В. Костюченко, М. В. Ваколюк, Д. М. Мовчан, Ю. Г. Білоус, М. В. Ющенко, І. М. Копачевський // Український журнал дистанційного зондування Землі. – 2015. – № 7. – С. 64–85. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukjdzz_2015_7_10 (дата звернення: 24.05.18).

123. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер. – СПб : Питер Ком, 1999. – 896 с.

124. Кощій О. В. Проблеми екологічної безпеки України / О. В. Кощій // Економічні науки. Серія: Економіка та менеджмент. – 2014. – Вип. 11. – С. 138–145. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/esnem_2014_11_17 (дата звернення: 24.05.18).

125. Кравченко С., Костицький М. Екологічна етика і психологія людини. – Львів : Світ, 1992. – 104 с.

126. Кравчук М. Глобалізація вимагає не орієнтуватись на поточні вигоди / М. Кравчук // Віче. – 2003. – № 11. – С. 73–76.

127. Крайнюков О. М. Моніторинг довкілля (моніторинг нафтогазоносних територій) / О. М. Крайнюков, А. Н. Некос. – Харків : Фоліо, 2015. – 204 с.

128. Краснова М. В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти): монографія /

М. В. Краснова. – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2008. – 223 с.

129. Крисаченко В. Екологічна культура: теорія і практика / В. Крисаченко. – Київ : Заповіт, 1996. – 352 с.

130. Кузнєцов А. О. Механізм державного управління: етимологія поняття / А. О. Кузнєцов ; Харків. регіон. ін-т держ. упр. НАДУ. – Харків, 2005. – 17 с.

131. Курильців Р. М. Громадське управління у вирішенні екологічних проблем землекористування [Електронний ресурс] / Р. М. Курильців // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. – 2012. – № 1. – С. 88–90. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vddau_2012_1_22 (дата звернення: 24.05.18).

132. Кучмійов А. В. Механізм управління екологічною безпекою економічних систем на засадах маркетингу [Електронний ресурс] / А. В. Кучмійов // Державний центр сертифікації МНС України (м. Київ). – Режим доступу: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2013_2_251_259.pdf (дата звернення: 24.05.18).

133. Кушнір Ю. В. Перспективи впровадження системи екологічного аудиту на промислових підприємствах / Ю. В. Кушнір // Науковий вісник НЛГУ. – 2005. – Вип. 15.7. – С. 251–254.

134. Лейбин В. М. «Модели мира» и образ человека. Критический анализ идей Римского клуба / В. М. Лейбин. – М. : Изд-во политической литературы, 1982. – 253 с.

135. Личенко І. О. Проблеми екологічної безпеки тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та організаційно-правові засади їхнього вирішення [Електронний ресурс] / І. О. Личенко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. – 2016. – № 845. – С. 279–284. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_845_45 (дата звернення: 24.05.18).

136. Лісникова І. В. Екологічна безпека в контексті переходу України

до сталого розвитку [Електронний ресурс] / І. В. Лісникова // Філософія: конспект лекцій : зб. праць. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-12010.html> (дата звернення: 24.05.18).

137. Ло Ш.-Ф. Фінансові аномалії в умовах відповідальності за зміни клімату [Електронний ресурс] / Ш.-Ф. Ло, Ч.-Й. Ву // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 9. – С. 381–392. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2012_9_48 (дата звернення: 24.05.18).

138. Мазур А. Технологічні парки України: цифри, факти, проблеми / А. Мазур, С. Пустовойт // Наука та інновації. – 2013. – № 3. – С. 59–72.

139. Мазур В. Г. Комунікації як механізм взаємодії державних органів влади та громадськості на регіональному рівні [Електронний ресурс] / В. Г. Мазур // Державне управління: удосконалення та розвиток : ел. наук. фахове видання. – 2011. – № 8. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=313> (дата звернення: 24.05.18).

140. Малиш Н. А. Макроекономічний механізм формування та реалізації державної екологічної політики України : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 – «Механізми державного управління» / Н. А. Малиш. – Київ, 2011. – 38 с.

141. Маршалл В. Основные опасности химических производств / В. Маршалл. – М. : Мир, 1989. – 672 с.

142. Медоуз Д. Пределы роста. 30 лет спустя / Донелла Медоуз, Йорген Рандерс, Деннис Медоуз. – М., 2008. – С. 23.

143. Мельник Л. Г. Екологічна економіка : підручник / Л. Г. Мельник. – Суми : Університетська книга, 2006. – 367 с.

144. Мельник Л. Г. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням : навч. посіб. / за заг. ред. проф. Л. Г. Мельника та проф. М. К. Шапочки. – Суми : Університетська книга, 2006. – С. 516–550.

145. Мелюхин И. С. Информационное общество: истоки, проблемы,

тенденции развития / И. С. Мелюхин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1999. – 208 с.

146. Микитенко В. В. Політика забезпечення екологічної рівноваги та сталого людського розвитку в регіональних економічних системах України [Електронний ресурс] / Микитенко В. В., Демешок О. О., Худолей В. Ю. // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 12. – С. 215–225. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2012_12_50 (дата звернення: 24.05.18).

147. Мировой океан стал мировой свалкой // Экология и жизнь. – 2007. – № 11 (72). – С. 54.

148. Мірошніченко О. П. Економічний механізм екологічної політики України та ЄС (порівняльний аспект) [Електронний ресурс] / О. П. Мірошніченко // Європейські перспективи. – 2012. – № 2 (1). – С. 205–207. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2012_2\(1\)_37](http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2012_2(1)_37) (дата звернення: 24.05.18).

149. Міщенко Л. В. Екологічні наслідки військової діяльності та можливі шляхи їх подолання / Л. В. Міщенко // Науковий вісник НГУ. – 2010. – № 1. – С. 96–100.

150. Моисеев Н. Н. Сохранить человечество на земле / Н. Н. Моисеев // Экология и жизнь. – 2000. – № 1 (13). – С. 11–12.

151. Монтескье Ш. Избранные произведения / Ш. Монтескье. – М., 1995. – С. 258, 257, 317.

152. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2014 р. – Київ : Міністерство екології та природних ресурсів України ; ФОП Грінь Д. С., 2016. – 350 с.

153. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2003 році. – Київ : МНС України, 2003. – 435 с.

154. Національна екологічна політика [Електронний ресурс] // Міністерство екології та природних ресурсів : офіц. портал. – Режим доступу: <https://menr.gov.ua/timeline/Nacionalna-ekologichna-politika.html> (дата

звернення: 24.05.18).

155. Національна екологічна політика України: загальні оцінки і ключові рекомендації [Електронний ресурс]. – Київ, 2007. – 34 с. – Режим доступу: http://undp.org.ua/files/ua_72259national-color.pdf (дата звернення: 24.05.18).

156. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку: документ підготовлено в межах проекту ПРООН/ГЕФ «Оцінка національного потенціалу в сфері глобального екологічного управління в Україні» [Електронний ресурс]. – Київ, 2007. – 186 с. – Режим доступу: http://www.un.kiev.ua/files/national_ecology.pdf (дата звернення: 24.05.18).

157. Невелєв О. М. Сталий розвиток регіону: стратегічні напрями та механізми / О. М. Невелєв, Б. М. Данилишин. – Київ, 2002. – С. 10–11.

158. Нестерпна легкість сміття: як Рада вирішила проблему відходів в Україні однією поправкою [Електронний ресурс] // 24 канал TV. – 11 серпня 2017. – Режим доступу: https://24tv.ua/nesterpna_legkist_smitty_a_yak_rada_virishila_problemu_vidhodiv_v_ukrayini_odniyeu_popravko_u_n851429/amp (дата звернення: 17.11.2017).

159. Новиков Р. А. Экологическое регулирование / Р. А. Новиков // Научный портал ВИНТИ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: science.viniti.ru (дата звернення: 24.05.18).

160. Обиденнова Т. С. Державне регулювання економічних механізмів збалансованого природокористування / Т. С. Обиденнова // Державне управління у сфері цивільного захисту: наука, освіта, практика : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (28–29 квітня 2016 р., м. Харків). – Харків : Вид-во НУЦЗУ, 2016. – С. 179–181.

161. Обиход Г. Екологічна безпека як пріоритетний фактор міжнародних відносин в умовах глобалізації: паритетні засади та принципи формування [Електронний ресурс] / Г. Обиход, А. Омельченко, В. Бойко // Економіка природокористування і охорони довкілля. – 2015. – С. 22–34. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/epod_2015_2015_5 (дата звернення:

24.05.18).

162. Одарченко М. С. Екологічна безпека як основа національної безпеки України [Електронний ресурс] / М. С. Одарченко, Д. М. Одарченко, А. М. Сесь, О. О. Сюсель, Є. Б. Соколова // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Технічні науки. – 2011. – № 1. – С. 144–146. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvpuettn_2011_1_31 (дата звернення: 24.05.18).

163. Омаров А. Е. «Зелений підхід» до формування механізму державного управління екологічною безпекою / А. Е. Омаров // Державне будівництво. – 2018. – № 1. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua> (дата звернення: 24.05.18).

164. Омаров А. Е. Важливість екологічної безпеки для забезпечення сталого розвитку держави / А. Е. Омаров // Сталий розвиток в умовах глобальних викликів: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (7–8 квітня 2017 р., м. Харків). – Харків: ХАРІ НАДУ, 2017. – С. 122–123.

165. Омаров А. Е. Громадський контроль забезпечення екологічної безпеки держави: досвід зарубіжних країн / А. Е. Омаров // Теорія та практика державного управління. – 2017. – № 2 (57). – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-2/doc/5/02.pdf> (дата звернення: 24.05.18).

166. Омаров А. Е. Державне управління системою цивільного захисту як чинник екологічної безпеки: особливості прояву в зарубіжних країнах [Електронний ресурс] / О. І. Крюков, А. Е. Омаров // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Державне управління. – 2017. – Вип. 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpsdu_2017_1_11 (дата звернення: 24.05.18).

167. Омаров А. Е. Досвід зарубіжних країн в сфері забезпечення екологічної безпеки держави / А. Е. Омаров // Право та державне управління. – 2018. – № 1 (30). – Т. 2. – С. 104–109.

168. Омаров А. Е. Екологічна безпека держави як чинник ефективного

розвитку / А. Е. Омаров // Право та державне управління. – 2016. – № 4. – С. 180–183.

169. Омаров А. Е. Екологічна безпека як чинник національної безпеки держави / А. Е. Омаров // Вісник Національного університету цивільного захисту України : зб. наук. праць. Серія: Державне управління. – 2016. – № 2. – С. 132–141.

170. Омаров А. Е. Інноваційні стратегії в формуванні та реалізації національної політики екологічної безпеки / А. Е. Омаров // Держава та регіони. – 2017. – № 4 (60). – С. 146–151.

171. Омаров А. Е. Механізми забезпечення екологічної безпеки в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / А. Е. Омаров // Державне будівництво. – 2016. – № 2. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2016-2/doc/4/02.pdf> (дата звернення: 24.05.18).

172. Омаров А. Е. Мировой эволюционный процесс и обеспечение механизмов экологической безопасности / А. Е. Омаров // Власть и общество (история, теория, практика) : научный журнал. – 2017. – № 1 (41). – С. 109–116.

173. Омаров А. Е. Особливості забезпечення стійкої екологічної безпеки держави в умовах глобалізації / А. Е. Омаров // Держава та регіони. – 2016. – № 4. – С. 63–67.

174. Омаров А. Е. Особливості реалізації національної політики екологічної безпеки / А. Е. Омаров // Право та державне управління. – 2017. – № 4. – С. 101–105.

175. Омаров А. Е. Проблеми та протиріччя в реалізації політики екологічної безпеки в Україні / А. Е. Омаров // Теорія та практика державного управління. – 2016. – № 4 (55). – С. 200–205.

176. Омаров А. Е. Соціально-економічна відповідальність бізнесу та питання екологічної безпеки в сучасних умовах / А. Е. Омаров // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва : зб. наук. праць. – 2017. – № 4 (19). – С. 64–75.

177. Омаров А. Е. Стратегічні напрями національної екологічної політики держави / А. Е. Омаров // Актуальні проблеми державного управління. – 2017. – № 1 (51). – С. 22–27.

178. Омаров А. Е. Сучасний стан екологічної безпеки в Україні / А. Е. Омаров // Вісник Національного університету цивільного захисту України : зб. наук. праць. Серія: Державне управління. – 2017. – № 2. – С. 156–164.

179. Омаров А. Е. Сучасний стан реалізації національної політики екологічної безпеки / А. Е. Омаров // Вісник Національного університету цивільного захисту України : зб. наук. праць. Серія: Державне управління. – 2018. – № 1. – С. 173–190.

180. Омаров А. Е. Теории экологического развития государства в контексте экологической безопасности / А. Е. Омаров, А. И. Крюков // East Journal of Security Studies. Collection of scientific papers. – 2017. – № 2. – P. 136–153.

181. Омаров А. Е. Технопарки як організаційний механізм впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій / А. Е. Омаров // Держава та регіони. – 2018. – № 2 (62). – С. 130–135.

182. Омаров А. Е. Управлінські механізми державної політики забезпечення екологічної безпеки / А. Е. Омаров // Теорія та практика державного управління. – 2016. – № 3 (54). – С. 203–209.

183. Омаров А. Е. Шляхи удосконалення політики екологічної безпеки в сучасних умовах / А. Е. Омаров // Теорія та практика державного управління. – 2018. – № 2 (61). – С. 124–131.

184. Омаров А. Е. Екологічна безпека держави в умовах глобалізаційних викликів сучасності. державно-управлінський аспект : монографія / Омаров А. Е. – Харків : НУЦЗУ, 2018. – 288 с.

185. Омаров А. Э. Государственное управление системой гражданской защиты как фактор экологической безопасности: особенности реализации в зарубежных странах / А. Э. Омаров // Власть и общество (история, теория,

практика) : науч. журнал. – 2017. – № 4 (44). – С. 60–72.

186. Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38. – С. 770–816.

187. Павлій Н. І. Особливості державного управління еколого-економічним районуванням територій / Н. І. Павлій // Право та державне управління. – 2019. – № 3. – С. 171-175.

188. Павлій Н. І. Формування системи індикаторів державної підтримки сталого еколого-економічного розвитку / Н.І. Павлій // Публічне управління і адміністрування в Україні. – 2019. – № 13. – С. 69-72.

189. Павлій Н. І. Напрями вдосконалення економічного механізму природоохоронної діяльності / Н. І. Павлій // Вісник Національного університету цивільного захисту України. – 2019. – Вип. 2 (11). – (Серія «Державне управління»). С. 196-201.

190. Павлій Н. І. Фінансовий механізм раціоналізації природоохоронної діяльності на державному рівні / Н. І. Павлій // Інвестиції: практика та досвід. – 2019. – № 19. С. 82-84.

191. Павлій Н. І. Особливості державного регулювання економіки з метою забезпечення природоохоронної діяльності / Н. І. Павлій // Держава та регіони. – 2019. - № 3. – (Серія : «Державне управління»). С. 92-95.

192. 6. Павлий Н. И. Проблемы и перспективы развития эколого-экономических механизмов в государственном управлении / Н. И. Павлий // East Journal of Security Studies. – 2018. – С. 23-28.

193. Палієнко О. А. Аналіз і шляхи вирішення проблем екологічної безпеки в Україні [Електронний ресурс] / О. А. Палієнко // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Механіко-технологічні системи та комплекси. – 2017. – № 19. – С. 147–151. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vcpimtck_2017_19_25 (дата звернення: 24.05.18).

194. Петряєв О. С. Свобода віросповідання перед лицем загроз та викликів ісламізації Європи / О. С. Петряєв // Українська держава і Церква:

філософські, теологічні та практичні аспекти співпраці в інтересах людини : матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, МАУП, 19 трав. 2016 р.). – Київ : Персонал, 2016. – С. 232–234.

195. Пирожков С. І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України / С. І. Пирожков // Стратегічна панорама. – 2003. – № 1. – С. 6–12.

196. Писарев В. Экологическая безопасность как компонент национальной безопасности США / В. Писарев // США-ЭПИ. – 1997. – № 6. – С. 5–16.

197. Підсумковий документ конференції «Як досягти належного екологічного врядування?» (1–2 листопада 2016, м. Київ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mama-86.org/images/attachments/056/Summary_Conclusion_Draft_Last_UA.pdf (дата звернення: 12.11.2017).

198. Пічкур Т. В. Пріоритети державної політики у забезпеченні екологічної безпеки [Електронний ресурс] / Пічкур Т. В., Висоцька Т. І. // Збірник наук. праць Держ. екон.-технол. ун-ту транспорту. Серія: Транспортні системи і технології. – 2013. – Вип. 22. – С. 189–193. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpdetut_tsit_2013_22_31 (дата звернення: 24.05.18).

199. Погорелова А. Екологічна культура: проблеми і шляхи формування в Україні / А. Погорелова // Рідна природа. – 1993. – № 1. – С. 3–5.

200. Попов В. Нові підходи до кодифікації екологічного законодавства України / В. Попов, В. Шульга, С. Разметаев // Право України. – 1992. – № 3 – С. 17–20.

201. Попов В. К. Наукові основи екологічного законодавства України / В. К. Попов // Вісник Академії правових наук України. – 1995. – № 4. – С. 35–36.

202. Потапенко В. Г. Проблеми державної системи екологічного моніторингу в Україні та шляхи їх подолання: аналітична записка

[Електронний ресурс] / В. Г. Потапенко, І. В. Шевчук ; Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1038/> (дата звернення: 15.11.2017).

203. Правове регулювання екологічної безпеки в Україні : навч. посіб. / А. П. Гетьман, М. В. Шульга, В. Л. Бредіхіна та ін. – Харків : Право, 2012. – 296 с.

204. При большей свободе: к развитию, безопасности и правам человека для всех [Електронний ресурс] : Доклад Генерального секретаря ООН. – Режим доступу: www.hri.ru/docs/?content=doc&id=306 (дата звернення: 15.11.2017).

205. Про відходи : Закон України : від 05.03.1998 № 187/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 36–37. – Ст. 242.

206. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України : від 28.11.2002 № 254-IV [Електронний ресурс] // БД «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-15> (дата звернення: 17.11.2017).

207. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України : від 06.09.2005 № 2806-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 48. – Ст. 483.

208. Про Загальнодержавну цільову екологічну програму поводження з радіоактивними відходами : Закон України : від 17.09.2008 № 516-VI [Електронний ресурс] // БД «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/516-17> (дата звернення: 24.05.18).

209. Про затвердження тимчасових критеріїв безпеки поводження з генетично модифікованими організмами та провадження генетично-інженерної діяльності у замкненій системі : Постанова Кабінету Міністрів України : від 16.10.2008 № 922 [Електронний ресурс] // БД «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/922-2008-%D0%BF> (дата звернення: 24.05.18).

210. Про Концепцію збереження біологічного різноманіття України : Постанова Кабінету Міністрів України : від 12.05.1997 № 439 [Електронний ресурс] // БД «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/97-439> (дата звернення: 24.05.18).

211. Про мисливське господарство та полювання : Закон України : від 22.02.2000 № 1478-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 18. – Ст. 132.

212. Про місцеве самоврядування : Закон України : від 21.05.1997 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – С. 170.

213. Про місцеві державні адміністрації : Закон України : від 06.04.1999 № 586-XIV // Урядовий кур'єр : газета центр. органів викон. влади України. – 1999. – № 89.

214. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України : від 25.06.2013 № 344/2013 [Електронний ресурс] // БД «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 24.05.18).

215. Про основи національної безпеки України : Закон України : від 19.06.2003 № 964-IV // Відомості Верховної ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

216. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України : від 21.12.2010 № 2818-VI [Електронний ресурс] // БД «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17> (дата звернення: 24.05.18).

217. Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : Закон України : від 05.03.1998 № 188/98-ВР [Електронний ресурс] // БД «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-вр> (дата звернення: 24.05.18).

218. Про охорону атмосферного повітря : Закон України : від 16.10.1992 № 2707-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 50. – Ст. 678.

219. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України : від 25.06.1991 № 1264-XII [Електронний ресурс] // БД «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 24.05.18).

220. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України : від 25.06.1991 № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 41. – Ст. 546.

221. Про пестициди та агрохімікати : Закон України : від 02.03.1995 № 86/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 14. – Ст. 92.

222. Про природно-заповідний фонд України : Закон України : від 16.06.1992 № 2456-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 34. – Ст. 502.

223. Про ратифікацію Конвенції про охорону біологічного різноманіття : Закон України : від 29.11.1994 № 257/94-ВР// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 49. – Ст. 433.

224. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» : Указ Президента України : № 92/2016 [Електронний ресурс] // БД «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення: 24.05.18).

225. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України : від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України : від 26.05.2015 № 287/2015 [Електронний ресурс] // БД «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 24.05.18).

226. Про рослинний світ : Закон України : від 09.04.1999 № 591-XIV //

Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 22–23. – Ст. 198.

227. Про стратегічну екологічну оцінку: законопроект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/public/discussion/3656-zakonoprojekt-pro-stratehichnu-ekolohichnu-otsinku> (дата звернення: 24.05.18).

228. Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України: від 17.10.2007 № 880-р [Електронний ресурс] // БД «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-p> (дата звернення: 24.05.18).

229. Про тваринний світ: Закон України: від 13.12.2001 № 2894-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 14. – Ст. 97.

230. Прокопенко О. В. Екологічний маркетинг / О. В. Прокопенко. – Київ: Знання, 2012. – 319 с.

231. Прокопенко О. В. Соціально-економічна мотивація екологізації інноваційної діяльності: монографія / О. В. Прокопенко. – Суми: СумДУ, 2010. – 395 с.

232. Режі Ж. Стандарти у боротьбі зі змінами клімату [Електронний ресурс] / Режі Жак, Моррісон Алан, Туре Хамадун // Стандартизація. Сертифікація. Якість. – 2009. – № 5. – С. 6. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ssia_2009_5_5 (дата звернення: 24.05.18).

233. Радченко О. В. Родові ознаки категорії «механізм» в соціальних науках / О. В. Радченко // Публічне управління: теорія та практика: зб. наук. пр. Асоціації докторів держ. управління. – Харків: Вид-во АДНДУ, 2013. – № 3 (15). – С. 19–25.

234. Ревуцький С. Застосування інтелектуальної власності в умовах діяльності технопаркових інноваційних структур / С Ревуцький // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2012. – № 1 (63). – С. 63–72.

235. Ревуцький С. Технологічні парки в Україні як важлива форма інноваційної інфраструктури / С. Ревуцький // Інноваційна інфраструктура в контексті національної інноваційної системи (економіко-правові проблеми):

монографія / за наук. ред. О. Бутнік-Сіверського. – Київ : НДІ ІВ НАПрНУ ; Лазурит-Поліграф, 2011. – С. 234–240.

236. Результати 2016 EPI. Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epi.yale.edu/country/ukraine> (дата звернення: 24.05.18).

237. Реймерс Н. Ф. Природопользование : словарь-справочник / Н. Ф. Реймерс. – М. : Мысль, 1990. – 637 с.

238. Релстон Х. Существует ли экологическая этика? // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. – М. : Прогресс, 1990. – С. 258–288.

239. Рибачук В. Л. Принципи стійкого розвитку механізмів державного управління сферою житлово-комунальних послуг [Електронний ресурс] / В. Л. Рибачук // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2012. – № 6. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2012_6_8 (дата звернення: 24.05.18).

240. Романенко Є. О. Державне управління процесами забезпечення внутрішньої екологічної безпеки в Україні: організаційно-правовий аспект [Електронний ресурс] / Є. О. Романенко // Аспекти публічного управління. – 2016. – № 1–2. – С. 67–73. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2016_1-2_10 (дата звернення: 24.05.18).

241. Романчікова Є. Глобалізація, довкілля та екологічна політика [Електронний ресурс] / Є. Романчікова // Економічний часопис ХХІ. – 2013. – № 5/6 (1). – С. 11–14. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2013_5-6\(1\)__4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2013_5-6(1)__4) (дата звернення: 24.05.18).

242. Ромін А. В. Організаційно-правові засади державного управління системою цивільного захисту в Україні / А. В. Ромін, С. О. Складов // Аналітика і влада : журнал експертно-аналітичних матеріалів і наукових праць інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування. – Київ : Вид-во НАДУ, 2013. – Вип. 7. – С. 223–232.

243. Рудницька Р. Механізми державного управління: сутність і зміст / Р. М. Рудницька, О. Г. Сидорчук, О. М. Стельмах ; за наук. ред. д-ра екон.

наук, проф. М. Д. Лесечка, канд. екон. наук, доц. А. О. Чемериса. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 28 с.

244. Садковий В. П. Державне управління в сфері формування освітніх стандартів підготовки фахівців цивільного захисту України : монографія / В. П. Садковий. – Харків : НУЦЗУ ; КП «Міська друкарня», 2013. – 237 с.

245. Садченко Е. В. Экологический маркетинг: понятия, теория, практика и перспективы / Е. В. Садченко, С. К. Харичков. – Одесса : Ин-т проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2001. – 146 с.

246. Садыков О. Экологическое нормирование. Проблемы и перспективы / О. Садыков // Экология. – 1989. – № 3. – С. 3–11.

247. Саенко С. Г. Основные подходы к определению сущности и структуры инновационного потенциала / С. Г. Саенко // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № 1 (13). – С. 28–33.

248. Салига С. Я. Інформаційне забезпечення управлінських рішень на підприємствах : монографія / С. Я. Салига, В. В. Фатюха. – Запоріжжя : ГУ ЗІДМУ, 2007. – 152 с.

249. Сахаєв В. Г. Економіка і організація охорони навколишнього середовища : підручник / В. Г. Сахаєв, В. Я. Шевчук. – Київ : Вища школа, 1995. – 272 с.

250. Селіванов В. Безпека України: нелегкий шлях становлення. // Голос України – 1993. – 6 квітня. – С. 3.

251. Сергеев Г. Управление риском: роль социальных факторов в возникновении крупных промышленных аварий // Проблемы безопасности при чрезвычайных ситуациях. – М. : ВИНТИ, 1993. – № 10. – С. 39–46.

252. Синякевич І. М. Принципи екологічної політики: погляд крізь призму глобальних екологічних загроз / І. М. Синякевич // Продуктивні сили України. – 2007. – № 2 (003). – С. 230–235.

253. Системний аналіз визначення пріоритетів в екологічній безпеці України / Качинський А. – Київ, 1995. – 46 с. – (Препр. / Рада Національної

безпеки при Президентів України ; Нац. ін-т стратег. дослід.).

254. Скороход І. С. Екологічна безпека в глобальному економічному просторі [Електронний ресурс] / І. С. Скороход // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Міжнародні відносини. – 2011. – № 20. – С. 154–156. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnum_2011_20_33 (дата звернення: 24.05.18).

255. Слупський Б. В. Екологічна безпека як складова енергетичної безпеки: дії міжнародної спільноти й України / Б. В. Слупський // Стратегічні пріоритети. – Київ, 2009. – № 2 (11). – С. 33–39.

256. Спиноза Б. Богословско-политический трактат / Б. Спиноза // Антология мировой политической мысли : Т. 1. – М., 1997. – С. 350.

257. Степаненко А. В. Еколого-економічні стратегії в системі забезпечення екологічної безпеки [Електронний ресурс] / А. В. Степаненко // Наука та наукознавство. – 2014. – № 4. – С. 77–89. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NNZ_2014_4_15 (дата звернення: 24.05.18).

258. Степаненко О. Екологічні права / О. Степаненко // сайт Української Гельсінської спілки з прав людини. – Режим доступу: http://helsinki.org.ua/ekolohichni-prava-o-stepanenko/#_ftn1–19.03.2016 (дата звернення: 24.05.18).

259. Стерлигова А. Н. Процессный подход к управлению как инструмент интеграции / А. Н. Стерлигова // Российское предпринимательство. – 2008. – № 2. – Вып. 2 (106). – С. 91–95.

260. Стиглиц Д. Экономика государственного сектора / Дж. Э. Стиглиц ; науч. ред. и пер. [с англ.] Г. М. Куманин. – М. : Изд-во Моск. ун-та ; Инфра-М, 1997. – 718 с.

261. Стійкість екосистем та проблема нормування в екологічній безпеці України./ А. Качинський, О. Наконечний. – Київ : НІСД, 1996. –52 с.

262. Стратегії розвитку України: виклики часу та вибір. – Київ, 1994. – 177 с. – (Препринт / Національний інститут стратегічних досліджень).

263. Стратегія національної екологічної політики України на період до

2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://civic.kmu.gov.ua/civic_old/control/uk/discussion/ovv/preview?attache=132862 (дата звернення: 24.05.18).

264. Сурмин Ю. П. Социальное проектирование в кризисном обществе: методологический аспект / Ю. П. Сурмин // Вісник НАДУ. – 2014. – № 3. – С. 8–9.

265. Сучасні проблеми екологічної безпеки України / Качинський А. – Київ, 1994. – 48 с. – (Препр. / Рада Національної безпеки при Президентові України. Нац. ін-т стратег. дослід.).

266. Татаринов А. В. Екологічна безпека та сталий розвиток у сучасному світі / А. В. Татаринов // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 3 (16). – С. 83–88.

267. Тендюк А. О. Теоретичні проблеми екологічного менеджменту [Електронний ресурс] / А. О. Тендюк // Економічні науки. Серія: Економіка та менеджмент. – 2011. – Вип. 8. – С. 329–337. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/esnem_2011_8_35 (дата звернення: 24.05.18).

268. Тернова Т. Проблеми екологічної безпеки України [Електронний ресурс] / Т. Тернова – Режим доступу: <http://nato.pu.if.ua/journal/2009/2009-32.pdf> (дата звернення: 24.05.18).

269. Технологічні парки [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України : офіц. сайт. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/innovacijna-diyalnist-ta-transfer-tehnologij/tehnologichni-parki> (дата звернення: 24.05.18).

270. Тихомиров Ю. Курс административного права и процесса / Ю. А. Тихомиров. – М. : Юринформцентр ; Тихомиров, 1998. – 798 с.

271. Толстоухов А. В. Екобезбечний розвиток: пошуки стратегем / А. В. Толстоухов, М. І. Хилько. – Київ : Знання України, 2011. – 333 с.

272. Трибушная Е. Климат войны / Е. Трибушная // Корреспондент. – 2007. – 1 дек. – С. 69.

273. Трима К. А. Особливості діяльності українських екологічних

організацій в умовах глобалізації / К. А. Трима // Грані. – 2009. – № 6 (68). – С. 147–151.

274. Трофимчук В. О. Макроекономічні особливості реалізації екологічної політики в сфері поводження з відходами (на прикладі природоохоронних інвестицій) / В. О. Трофимчук // Економічні науки. Серія : Облік і фінанси. – 2013. – Вип. 10 (1). – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/esnof_2013_10\(1](http://nbuv.gov.ua/UJRN/esnof_2013_10(1) (дата звернення: 24.05.18).

275. Труш О. О. Досвід побудови та функціонування систем цивільного захисту країн – членів Європейського Союзу Західної Європи / О. О. Труш // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Харків : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2009. – Вип. 4 (27). – С. 441–447.

276. Украинцы назвали главные экологические проблемы страны [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/ukraine/ukraincy-nazvali-glavnye-ekologicheskie-problemy-strany--651378.html> (дата звернення: 24.05.18).

277. Урсул А. Экологическая безопасность: развитие, проблемы и перспективы // Социально-политические науки. – 1991. – № 12. – С. 3–11.

278. Уханова І. О. Проблеми та перспективи розвитку інноваційних підприємств (технопарків) у регіонах України / І. О. Уханова // Вісник соціально-економічних досліджень. – Одеса : ОДЕУ, 2006. – Вип. 23. – С. 342–347.

279. Уханова І. О. Розвиток та функціонування технопарків: світовий досвід та специфіка в Україні : монографія [Електронний ресурс] / І. О. Уханова. – Одеса, 2012. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1551/1/> (дата звернення: 24.05.18).

280. Федоренко В. Н. Гражданская оборона зарубежных государств. Международная организация гражданской обороны : Кн. 2 / В. Н. Федоренко ; под общ. ред. В. Ф. Мищенко. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : КУНА, 2003. – 405 с.

281. Федоренко Я. А. Окремі аспекти розвитку сучасного аграрного сектору України: проблеми екологічної безпеки [Електронний ресурс] / Я. А. Федоренко // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Серія: Історія. – 2012. – Вип. 168; Т. 180. – С. 57–60. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdui_2012_180_168_13 (дата звернення: 24.05.18).

282. Федорчак О. Класифікація механізмів державного управління / О. Федорчак [Електронний ресурс] // Демократичне врядування : Науковий вісник : ел. наук. фахове видання – 2008. – Вип. 1. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeVr/2008-01/O_Fedorchak.pdf (дата звернення: 24.05.18).

283. Фесянов П. Державне регулювання забезпечення екологічної безпеки на регіональному рівні: досвід провідних країн світу [Електронний ресурс] / П. Фесянов // Вісник Національної академії державного управління. – 2013. – С. 142–150. – Режим доступу: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2011-4-20.pdf> (дата звернення: 24.05.18).

284. Фесянов П. Роль неурядових екологічних організацій у регулюванні екологічної безпеки в Україні та світі [Електронний ресурс] / П. Фесянов // Збірник наук. пр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – 2011. – Вип. 2. – С. 136–145. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znprnadu_2011_2_15 (дата звернення: 24.05.18).

285. Философия политики. – Киев : Арткогея, 2004. – 614 с.

286. Філіна С. В. Порівняльна характеристика основних підходів до управління. [Електронний ресурс] / С. В. Філіна. – Режим доступу: www.viem.edu.ua/konf2 (дата звернення: 24.05.18).

287. Фурдичко О. І. Стратегічне управління екологічною безпекою в аграрному секторі / О. І. Фурдичко, О. І. Шкуратов // Агросвіт. – 2016. – № 8. – С. 3–8.

288. Харламова Г. Індекс екологічної безпеки України: концепція та оцінка / В. В. Бутковський, Г. О. Харламова // Вісник Київського

національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2014. – Вип. № 160. – С. 92–97.

289. Харламова О. В. Антропоцентричний підхід в управлінні екологічною безпекою на регіональному рівні [Електронний ресурс] / О. В. Харламова // Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування. – 2014. – № 2. – С. 142–149. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ebzp_2014_2_22 (дата звернення: 24.05.18).

290. Хлобистов Є. В. Екологічна безпека трансформаційної економіки / Є. В. Хлобистов ; НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України ; відп. ред. С. І. Дорогунцов. – Київ : Агентство «Чорнобильінтерінформ», 2004. – 336 с.

291. Хлобистов Є. В. Підходи до створення управлінської системи екологічної безпеки регіону / Є. В. Хлобистов, І. В. Шевченко // Економічні науки. Серія: Регіональна економіка. – 2009. – Вип. 6, Ч. 2. – С. 20–28.

292. Цветков В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект) / В. В. Цветков. – Харків : Право, 1996. – 164 с.

293. Цицерон М. О старости. О дружбе. Об обязанностях / М. Цицерон. – М., 1999. – С. 131.

294. Шамхалов Ф. Основы теории государственного управления : [учебник для вузов] / Ф. Шамхалов. – М. : Экономика, 2003. – 518 с.

295. Шевцов А. І. Майбутнє людства необхідно спланувати: глобальні загрози і довгострокова стратегія розвитку України / Анатолій Шевцов // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1 (2). – С. 187–193.

296. Шевчук В. Я. Законодавчі засади громадського екологічного управління : підручник [Електронний ресурс] / В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, Г. О. Білявський та ін. – Київ : Либідь, 2004. – 432 с. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/14350120/ekologiya/zakonodavchi_zasadi_gromadskogo_ekologichnogo_upravlinnya (дата звернення: 14.11.2017).

297. Шевчук Р.Б. Державне управління формуванням дієвих механізмів запобігання надзвичайних ситуацій. Вісник Нац. ун-ту цивіл. захисту України: зб. наук. пр. – Харків: НУЦЗУ, 2018. Вип. 2 (9). С.366-371. (Серія «Державне управління») (включено до міжнар. бази Re Pec та до міжнар. наукометричної баз даних Index Copernicus International, OpeAuer).

298. Шевчук Р.Б. Державне регулювання попередження надзвичайних ситуацій на регіональному рівні. Вісник Нац. ун-ту цивіл. захисту України: зб. наук. пр. – Харків: НУЦЗУ, 2019. Вип. 2 (11). С.418-423. (Серія «Державне управління») (включено до міжнар. бази Re Pec та до міжнар. наукометричної баз даних Index Copernicus International, OpeAuer).

299. Шемшученко Ю. Актуальні проблеми кодифікації національного та міжнародного права / Ю. Шемшученко // Право України. – 2011. – № 2 – С. 5–6.

300. Шишко А. С. Предупреждение трансграничного загрязнения / А. С. Шишко // Международно-правовые проблемы. – Киев, 1990. – С. 18. – 21.

301. Шкуратов О. І. Сутність екологічної безпеки в аграрному секторі економіки: теоретичні підходи / О. І. Шкуратов // Агросвіт. – 2017. – № 15–16. – С. 3–10 – Режим доступу: http://www.agrosvit.info/pdf/15-16_2017/2.pdf (дата звернення: 24.05.18).

302. Шоха Т. П. Теоретико-правові аспекти екологічного страхування / Т. П. Шоха // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Серія «Юридичні науки». – 2011. – Вип. 86. – С. 106–110.

303. Шульга М. А. Соціально-політичне управління : [навч. посіб.] / М. А. Шульга. – Київ : Центр учбової літератури, 2008. – 248 с.

304. Эванс Дж. Р. Маркетинг / Дж. Р. Эванс, Б. Берман ; сокр. пер. с англ. – М. : Экономика, 1990. – 350 с.

305. Экологический кодекс Украины – мифы и реальности : матер. междунар. Круглого стола (г. Киев, 12–13 мая 2005 г.). – Киев, 2005.

306. Яценко Л. Д. Індикатори стану екологічної безпеки держави:

аналітична записка [Електронний ресурс] / Л. Д. Яценко, С. П. Іванюта, О. О. Мартюшева // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/993> (дата звернення: 24.05.18).

307. 2005 Environmental Sustainability Index Benchmarking National Environmental Stewardship / World Economic Forum Geneva, Switzerland Joint Research Centre of the European Commission Ispra, Italy World Economic Forum Geneva, Switzerland Joint Research Centre of the European Commission Ispra, Italy In collaboration with: Yale Center for Environmental Law and Policy Yale University Center for International Earth Science Information Network Columbia University [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://earth.columbia.edu/news/2005/images/ESI2005_policysummary.pdf (дата звернення: 24.05.18).

308. 2016 Environmental Performance Index [Електронний ресурс] / HsuA. etal. – New Haven, CT : Yale University, 2016. – Режим доступу: http://epi.yale.edu/sites/default/files/2016EPI_Full_Report.pdf (дата звернення: 24.05.18).

309. 2016 Environmental Performance Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://environment.yale.edu/news/article/2016-yale-environmental-performance-index-released> (дата звернення: 24.05.18).

310. Becker Gary S. Underinvestment in college education? / Gary S. Becker // American Economic Review. – May, 1960. – Pp. 346–354.

311. Bowen William G. Assessing the economic contribution of education; an appraisal of alternative approaches / William G. Bowen. – Paris XVIe : OECD, May 11, 1962. – 25 p.

312. Boyer Y., Lindley-French J. Euro-Interoperability: The Effective Military Interoperability of European Armed Forces. – Brussels, 2007. – P. 4.

313. Cable Larry. Getting Found in the Fog: The Nature of Interventionary Peace Operations // Small Wars and Insurgencies. – Spring 1996. – P. 97–111.

314. Chicago Summit Declaration issued by the Heads of State and Government participating in the Meeting of North Atlantic Council // Press

Release 2012/062. Chicago. 2012. 12 May.

315. Clark B. Common Problems and Adaptive Responses in the Universities of the World: Organizing for Change / B. Clark // Higher Education Policy. – 1997. – vol. 2.

316. Davis P. What Lies Ahead? Santa-Monica: RAND PubL, 2009. P.5–6.

317. Denison Edward F. Education and Growth / Edward F. Denison // The source of economic growth in the United States and the alternatives before us. – New York 22 : Committee for Economic Development, 1962. – Pp. 67–79.

318. Department of Defence Dictionary of Military and Associated Terms / Joint Publication 1-02. – Washington, 2010 (as amended through 15.01.2012). – P. 169.

319. Department of Defense, Joint Operations. Joint Publication 3–0 (Washington, DC: Office of the Chairman, Joint Chiefs of Staff, 17 January 2017), VI-4.

320. Durch W., England M. The Purposes of Peace Operations / Annual Review of Global Peace Operations 2009. – NY: Center on International Cooperation, 2009. – P. 3.

321. Eaton J. European Technology Policy / Jonathan Eaton, Eva Gutierrez and Samuel Kortum // NBER Working Papers. – 1998. – № 6827. – P. 34.

322. Emissions from Fuel Combustion. Key CO2 Emissions Trends [Электронный ресурс]. – 2016 edition. – Режим доступа: <http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/co2-emissions-from-fuel-combustion---2016-edition---excerpt---key-trends.html> (дата звернения: 24.05.18).

323. Environmental Performance Index [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://epi.yale.edu/chapter/key-findings> (дата звернения: 24.05.18).

324. Environmental Vulnerability Index (EVI) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vulnerabilityindex.net> (дата звернения: 24.05.18).

325. Eurostat [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://unstats.un.org/unsd/environment/newsletters.htm> (дата звернения: 24.05.18).

24.05.18).

326. Future Trends From the Capabilities Development Plan. – Brussels : European Defense Agency Documents, 2008. – P. 23.

327. Global metrics for the Environment. The Environmental Performance Index ranks countries' performance on high-priority environmental issues. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://epi.yale.edu/sites/default/files/2016EPI_Full_Report_opt.pdf (дата звернення: 24.05.18).

328. Green M. Owen R. Harwood J. Force Development Branch Canberra: Australian Defence Headquarters, 1997. – P.5.

329. Handbook on UN Multidimensional Peacekeeping Operations. – NY: UNDept ; On Peacekeeping Operations, 2003.

330. Holdrege. [Електронний ресурс] // Historic Map Works. – 1996. – Режим доступу: www.historicmapworks.com (дата звернення: 24.05.18).

331. Hsu A. et al. (2016). 2016 Environmental Performance Index. New Haven, CT: Yale University. – Available: http://epi.yale.edu/sites/default/files/2016EPI_Full_Report.pdf (дата звернення: 24.05.18).

332. Implementation of «education and training-2010» [Електронний ресурс] / European Union : офіц. сайт. – Режим доступу: http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/general_framework/ef0020_en.htm (дата звернення: 24.05.18).

333. Joint Vision 2020. US Joint Chiefs of Staff. – Washington, 2000. – P. 15.

334. Keller D. The philosophy of ecology: from science to synthesis / David R. Keller // University of Georgia Press. – 2000. – P. 68.

335. Kujat H. The Transformation of NATO's Military Forces And Its Links With US Transformation. – Washington : SACLANT Seminar Paper, 2003. – P. 1–2.

336. Lander E. Genetic dissection of complex traits / Lander E. and Schork

// Science. – 1994. – Vol. 265. – P. 2037–2048.

337. Lombardi J. Quality Engines: The American Research University Prototype [Электронный ресурс] / J. Lombardi, D. Graig, E. Capaldi, D. Gater, S. Mendonca // The Competitive Context for Research Universities / The Center for Measuring University Performance, An Annual Report from The Lombardi Program on Measuring University Performance. – July, 2001. – Режим доступа: <http://mup.asu.edu/research2001.pdf> (дата звернення: 24.05.18).

338. Long A. On «Other War»: Lessons From Five Decades of RAND Counterinsurgency Research. – Santa Monica : RAND Publ., 2006. – P.VI–VIII.

339. Manners J. The EU's Normative Power in Changing World // Normative Power Europe in a Changing World: A Discussion / Edited by A. Gerrits. Amsterdam : Netherlands Institute of International Relations, 2010. – P. 9–10.

340. Marginson S. The public/private division in higher education: a global revision / S. Marginson // Higher Education. – 2008. – № 53. – P. 307–333.

341. Military Transformation – A Strategic Approach. – Washington: Dept. of Defence Office of Force Transformation, 2003. – P. 13.

342. Mills D. Coalition Interoperability: An International Adventure // Air and Space Power Journal. [Электронний ресурс] // Chronicles Online. – 2012. – Режим доступа: <http://www.airpower.au.af.mil/airchronicles/mills.html> (дата звернення: 24.05.18).

343. Mincer Jacob A. The Human Capital Earnings Function / Jacob A. Mincer // Schooling, Experience, and Earnings. – National Bureau of Economic Research, 1974. – Pp. 83–96.

344. Morrison K. Management Theories for Educational Change / K. Morrison. – Paul Chapman Publishing Ltd., 1998. – 242 p.

345. NATO Doctrine for Peace Support Operations / NATO, Peace keeping and the UN. Report 94.1. – Berlin : Berlin Information Centre for Transatlantic Security, 1994.

346. Network Centric Warfare: Department of Defense Report to Congress.

– Washington, 2001. – 27 June.

347. Novakovic I. Multilateral Operations – NATO. Paper № 16. Prague : 1SAC Fund, 2010. – P. 26.

348. OECD-Eurostat. The Environmental and Services Industry: Paris [Електронний ресурс]. – 1999. – Режим доступу: http://unstats.un.org/unsd/envaccounting/ceea/archive/EPEA/EnvIndustry_Manual_for_data_collection.PDF (дата звернення: 10.12.2017).

349. Oleshkevich Anna. Gotland – sustainableis land. Sustainable future and eco-society on the example of Gotland model / Anna Oleshkevich // Новий спосіб мислення в епоху обмежених ресурсів. – Київ, 2014. – 74 с.

350. Omarov A. E. State Environmental Policy of Ukraine as Public Administration System Component / A. E. Omarov // The World of Politics, Society, Geography Collection of scientific works. – 2017. – Issue 2. – P. 56–62.

351. Oxford Advanced Learner's Dictionary. – Oxford, 1995. – P. 1062.

352. Poltorak S. Formation and Implementation of the Complex Mechanism of Public Administration of Maintenance of Military Security of Ukraine / S. Poltorak // Public policy and economic development. – 2016. – № 9 (13). – P. 102–110.

353. Poltorak S. Public administration of formation of the reliable administration of the army of Ukraine / S. Poltorak // East Journal of Security Studies. – 2017. – № 1 (1). – P. 72–110.

354. Population seven billion: UN sets out challenges [Електронний ресурс] // BBC. – Режим доступу: <http://www.bbc.co.uk/news/world-15459643> (дата звернення: 24.05.18).

355. Quadrennial Defense Review 2014 / Department of Defense of the US. – Washington, 2014. – 88 p.

356. Range of Military Operations, Joint Vision 2020 // America's Military – Preparing For Tomorrow, US Joint Chiefs of Staff. Summer 2000. – P. 61.

357. Rennings K. Redefining innovation – eco-innovation research and the

contribution from ecological economics / K. Rennings // Ecological Economics. – 2000. – № 32. – P. 319–332.

358. Schumpeter I. The Theory of Economic Development / I. Schumpeter. – Cambridge, Harvard. – 1934.

359. Science Information [Электронный ресурс] / Network Columbia University. – Режим доступа: http://earth.columbia.edu/news/2005/images/ESI2005_policysummary.pdf (дата звернения: 24.05.18).

360. Simon. I. Command and Control? Planning for EU Military Operations // Occasional Paper.– Paris: Institute for Security Studies of the EU, 2010. – № 81. – P. 7–8.

361. SIPRI yearbook 2014: armaments, disarmament and international security. – Oxford : Oxford University Press, 2014.

362. Smith Angela (22 April 2016). Mission Partner Environment (MPE) / Multinational Information Sharing (MNIS).

363. The Global Future of Higher Education and the Academic Profession // The BRICs and the United States / Ed. By P. G. Altbach, L. Reisberg, M. M. Yudkevich, G. V. Androuschak, Y. I. Kuzminov. [Б.м.] : Palgrave Macmillan, 2013.

364. The Military Balance 2017. – London : The International Institute for Strategic Studies, 2017. – P. 424.

365. The New Horizon Initiative: Progress Report N2. – NY : UN Department of Peacekeeping Operations Documents, 2011. – P. 4.

366. The Power of Place: A National Strategy for Building America's Communities of Innovation / Association of University Research Parks. – Tucson, AZ : Association of University Research Parks, 2008. – P. 12.

367. Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication [Электронный ресурс] // Inclusive Green Economy – Режим доступа : <http://web.unep.org/greenconomy/resources/green-economy-report> (дата звернения: 24.05.18).

368. UN Peacekeeping Operations Principles and Guidelines (Capstone Doctrine) / Department of Peacekeeping Operations. – NY, 2008. – P.19.

369. UN Troops in Africa: Blue Berets In Red // The Economist. – 2012. – № 8788. – P. 15.

370. United Nations Peacekeeping Operations Principles and Guidelines (Capstone Doctrine). – NY : Department of Peacekeeping Operations Documents, 2008. – P. 8.

371. Vedovello C. Science Parks and University-Industry Interaction: Geographical Proximity between the Agents as a Driving Force / C. Vedovello // Technovation. – 1997. – № 17 (9). – P. 491–502.

372. Vlahos M. Fighting Identity: Why We Are Losing Our Wars // Military Review. – 2007. – Vol. 87/6. – P. 2.

373. Wider Peace keeping io Army Field Manual. London : UK Army Doctrine Publications, 1992.

№ 021/04-54 від 25.08.2020р.

ДОВІДКА

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта Національного університету цивільного захисту України Павлій Назарія Івановича «Механізми державного управління формування екологічної політики» на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління

Забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку, високої якості життя і здоров'я людей можливо тільки за умови проведення ефективної екологічної політики, координації діяльності в екологічній сфері з урахуванням довгострокових завдань розвитку. Відповідно, спільну мету в області державного управління взаємодією економіки і екології можна сформулювати як граничне необхідне скорочення впливу антропогенної діяльності на стан НС або як знаходження оптимуму між економікою і природою, що забезпечує їх несуперечливе співіснування. Знаходження такого оптимуму вимагає вироблення системи інструментів регулювання екологічної сфери і формування механізму їх реалізації, який дозволяв би забезпечувати і економічний розвиток, з одного боку, і раціональне використання природних ресурсів і збереження НС, – з іншою.

З огляду на зазначене, заслуговують на увагу основні напрями формування комплексного механізму державного управління екологічної політики, які окреслено Павлій Назарієм Івановичем, та систематизація зарубіжного досвіду з впровадження механізмів державного управління екологічної політики.

Надані практичні пропозиції автора дисертаційного дослідження є корисними в роботі Хустської районної державної адміністрації.

Голова державної адміністрації

Віктор САБАДОШ

0009/05-123 від 24.10.2020р.

ДОВІДКА

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта Національного університету цивільного захисту України Павлій Назарія Івановича «Механізми державного управління формування екологічної політики» на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління

Екологічна політика виражає інтереси усього населення країни і є основою і необхідним каталізатором подальшого громадського розвитку. Найважливішим напрямом сучасної державної ЕП повинне стати інституціональне перетворення з метою формування нового, досконалішого, фінансового і економічного механізмів державного управління взаємодії органів управління різних рівнів і природокористувачів з урахуванням обов'язкового включення екологічних вимог у процедуру оцінки соціально-економічної ефективності управлінських рішень, що приймаються. Нарешті, при розробці ЕП необхідно брати до уваги, що однією з умов її успішного здійснення є зростання реальних доходів населення, що супроводжується, як правило, збільшенням попиту на якісні екологічні блага і послуги, тим самим не лише стимулюючи природоохоронну діяльність, але і підвищуючи значимість еколого-інноваційної складової економічного розвитку, що, кінець кінцем, змусить бізнес переглянути технології виробництва і управління у бік посилення їх екологічної безпеки.

З огляду на зазначене, заслуговують на увагу окреслені Павлій Назарієм Івановичем напрями удосконалення фінансового механізму державного управління екологічної політики, у Міжгірському районі Закарпатської області.

Тому являються своєчасними та змістовними пропозиції автора дисертаційного дослідження та розроблені практичні рекомендації.

Голова державної адміністрації

Віталій ЦІМБОТА

№ 135/03 - 148 В.г 28.11.2020р.

ДОВІДКА

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта Національного університету цивільного захисту України Павлій Назарія Івановича «Механізми державного управління формування екологічної політики» на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління

Сучасна концепція екологічної політики передбачає розвиток екологічного туризму, який виник на стику найактуальніших природоохоронних, економічних і соціальних проблем суспільства. Екологічний туризм покликаний, з одного боку, задовольнити людську потребу в спілкуванні з природою і культурою, а з іншого - вирішити соціально-економічні та природоохоронні проблеми віддалених регіонів. Специфіка екологічного туризму полягає в особливому підході до управління та організації туристичної діяльності, що змушує потенціал туризму служити охороні природи, соціально-економічному розвитку, сприяти підвищенню еколого-освітнього та загальнокультурного рівня туристів і місцевих жителів.

Багатогранність екологічної політики забезпечить раціональне використання рекреаційно-туристичних території національних природних парків, серед яких є принцип регулювання попиту. Попит на відпочинок в межах національних природних парків істотно зростає з кожним роком. Однак він коливається під впливом різних чинників: рекреаційно-туристичної привабливості природного ландшафту, якості наданих послуг, сезону, моди, платоспроможності туристів тощо.

З огляду на зазначене, дисертаційне дослідження Павлій Назарія Івановича заслуговує на увагу оскільки екологічна політики впливає на розвиток та удосконалення екологічного туризму що забезпечує розвиток територій національних природних парків в Україні.

Т.в.о. директора
Національного природного парку
«Зачарований край»

Василь ФЕННИЧ